

GAZMEND KRASNIQI ka lindur në Shkodër, ku ka studiuar fillimisht për pikturë dhe pastaj për letërsi, dhe jeton në Tiranë. Që nga viti 1993, kur ka dalë me librin e parë me poezi, ai është autor i rreth 40 botimeve me poezi, tregime, romane, eseistike, dramaturgji, hartime antologjike të poezisë shqipe, përkthime dhe studime letrare.

GAZMEND KRASNIQI SI TA LEXOJMË LETËRSINË SHQIPE: Drejtime letrare dhe kanonet e tyre

Bisedoi: Antonio Çikollari

- Plotësime metodologjike nga përvoja e studimit të poezisë së Martin Camajt, ligjëratë e hapur -

ZEMËR NË BUKË DHE DIÇKA PËR LETRAT

Nga Visar Zhiti

(fq. 4)

Buka ka qenë një simbol i fuqishëm në letërsi, do të thosha, nga që kam qenë dhe mësues, buka përfaqëson punën, mbijetesën, jetën, do të vazhdoja t'u thosha nxënësve...

(fq. 6)

SHËNIME MBI LIBRAT

-Shënime rreth librit për fëmijë "Princesha Charlotte" të shkrimtarit Kleo Lati-

PËRJETIME TË SHPIRTIT EKZISTENCIAL

(fq. 10)

Nga Prof. Dr. Bashkim Abazi

GJUHA SHQIPE DHE INSTITUCIONEVE TË SAJ NË PERSPEKTIVËN POSTGLOBALISTE

Nga Begzad Baliu

(fq. 8)

Ramadan Musliu, "Shtjellë shpirtërore",
Shtëpia botuese "Beqir Musliu", Gjilan 2021

RAMADAN MUSLIU, NJË POET I MIRËFILLTË QË NUK LEXOHEË LEHTË

Nga Emin Azemi

(fq. 12)

Më 26 tetor 1957 Greqia dhe mbarë bota do të
vajtonte humbjen e një shkrimtari universal,
Nikos Kazantzakis

(fq. 16)

DUKE UDHËTUAR ME NIKOS KAZANTZAKIS NË HAPËSIRË DHE KOHË

Nga Prof. Ass. Dr. Maklena Nika

Një roman biografik për kompozitorin
e madh rumun Ciprian Porumbescu
- Kompozitori i himnit tonë kombëtar -

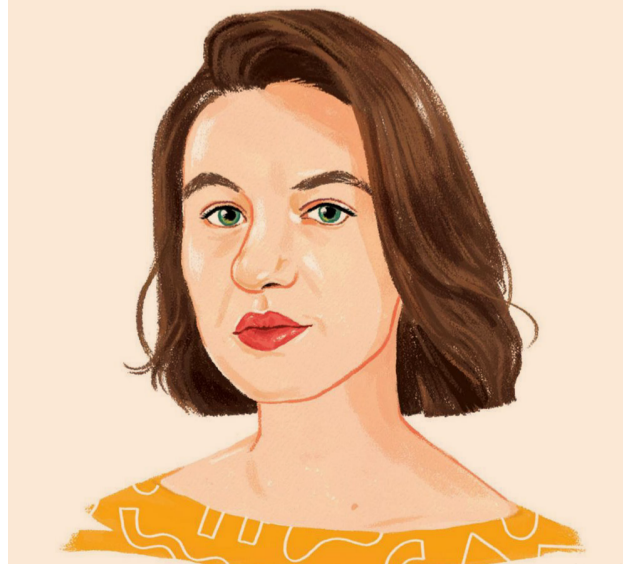
ADRIAN LESENCIUC

Balada

(fq. 18)

SALLY ROONEY: "Rënia në dashuri kur isha shumë e re ma shndërroi jetën"

Nga Lisa Allardice

(fq. 22)

NJË JETË ME LETËRSINË DHE KRITIKËN LETRARE

Nga Bashkim Kuçuku

Kritika dhe studimet e mia letrare, janë përfutur me pasion e punë të pandërprerë, me kënaqësi të përhershme, më tepër, në vetvete, se sa për të tjerë dhe me të tjerë.

BIBLIOTEKË

Klara Kodra

(fq. 14)

Midis dy kafeve

Bujar Skëndo

(fq. 15)

Flijimi i maskave

Agim Vinca

(fq. 17)

Elegji për Tiranën time

Shqiptar Oseku

(fq. 17)

Goden

Carl Sandburg

(fq. 16)

Çikago

përktheu Roland Gjoza

Arben Meksi

(fq. 23)

Karikatura e së shtunës

MEMUARISTIKA DHE POROSIA E PASHKO CAMAJT

Nga Adil Olluri

(fq. 13)

IN MEMORIAM

Qiellori Skënder Rusi
u nis te Perënditë

Nga Istref Haxhillari

(fq. 11)

Pse u shkrua ky libër?

Kemi menduar se në liri politike dhe ideologjike letërsia do të shfrytëzonte mundësinë që të vlerësohej pasuri kombëtare. Jo thjesht si një dokument, por si një monument. Çfarë na ka shoqëruar gjatë këtyre viteve ka nxjerrë në pah boshllëqet që trashëgojmë nga e kaluara, sepse kjo ide është shpërdoruar në mënyrë të vazhdueshme. Situata kaotike u ka hapur rrugë shumë spekulimeve, duke arritur së fundi në idenë se çdo gjë shkon, ku zëri kritik bie në vesh të shurdhër. Sigurisht, kjo ka edhe rezonancë ndërkombëtare, por problemi është se, ndryshe nga imuniteti i kulturave të mëdha, kjo e jona është gjetur krejt e papërgatitur, për arsye të disa rrethanave historike që na karakterizojnë në si vend.

Letërsia dhe lexuesi! Si mendoni se qëndron problemi me këtë binom?

Fjala letërsi, në gjuhët evropiane, është mjaft e re, ajo daton në shek. XIX. Për më tepër, shumë gjuhë (si ato të Afrikës, p.sh.) nuk kanë ende asnjë term gjenerik për të shënuar (përcaktuar) letërsinë si një të tërë. Po kështu nga mënyra se si është zhvilluar letërsia në vende dhe kohë të ndryshme nuk do të ishte shumë e lehtë që të vendosnim sot se çfarë është dhe çfarë nuk është letërsi, duke pasur parasysh diversitetin e dukshëm midis veprave të shkruara. Sidoqoftë, në thelb, teoricienët thonë se realiteti dhe autori janë zëvendësuar prej tekstit, se teksti është ndërtuar në një mënyrë të tillë që të ketë nën kontroll deshifrimin e vet. Pra, në kohët moderne, mendimi letrar ia ka kaluar lexuesit pushtetin mbi letërsinë. Për lexuesin, libri është çfarë ai gjen aty. Pra, perceptimi i tij. Secili perceptim është për t'u marrë në konsideratë. Këto perceptime që mund të ndryshojnë thellësisht nga njëri-tjetri synojnë atë horizont që e disponon në vetvete ky libër. Ky horizont pret që të ngrihen drejt tij horizontet e shumta të perceptimeve të lexuesit.

Çfarë është primare sot për lexuesin?

Gjithkush që ka lexuar sipas interesave që ka pasur, ka provuar kënaqësinë e leximit. Kjo është primare: të gjejë ta gjejë këtë kënaqësi. Problemi fillon me lindjen e pikëpyetjeve gjatë këtij leximi. Çfarë bën një lexues kur nuk i pëlqejnë romanet e njërës prej nobelistëve të fundit? Ky është një moment për t'u marrë në konsideratë. A e ka fajin nobelisti apo lexuesi? Si mund të orientohemi në zhvillimet e letërsisë? Lexuesi duhet ta pranojë se mund të rritet. Kur bie një shtyllë për të cilën i kanë dhënë garanci se nuk bie kurrë, të mos tmerrohet si njeriu kur i thanë se toka është e rrumbullakët dhe rrotullohet. Fillimisht, duhet pranuar se ekziston teleskopi, të cilin nuk mund ta kenë të gjithë në shtëpi, dhe një mal me kalkulime. Këto i kanë vetëm profesionistët. Nuk kanë pse t'i kenë të gjithë.

Një pyetje personale: cili ka qenë komplimenti më i madh që keni marrë nga lexuesit e veprave tuaja letrare?

Kanë qenë fjalët që më tha njëri prej tyre: Unë e di se po ta lexoj edhe njëherë romanin tuaj, prapë do ta pëlqej. Si krijues synoj të ngrihem në lartësinë e këtij vlerësimi.

Nga mendoni se duhet filluar diskutimi për letërsinë?

Si në të gjitha fushat e artit, edhe në letërsi funksionon parimi: Kur të kërkohen vlerat... Domethënë, disa tekste, përkundër

atyre të para si keqkuptime apo me rëndësi kalimtare, janë shkruar për të zënë vend "atje ku është e vështirë të hiqen qafe". Ato bëhen vatër rrezatuese e sistemit letrar. Po a mund të hedhim dritë për mënyrën se si ndodh ky proces? Çfarë mekanizmi e ndikon? Cilat janë disa nga hallkat e këtij mekanizmi? Byron-i i adhuroar nga Goethe dhe romantikë të tjerë, shikohet ndryshe

nga brezi i Eliot-it, i cili, pasi ia lavdëron aftësinë për të rrëfyer, thotë se nuk i shton gjë gjuhës, nuk zbulon asgjë te tingulli, nuk zhvillon asgjë në kuptimin e fjalëve individuale. Eliot-i shton se, kur poeti përfiton një masë të gjerë adhuruesish për një kohë të shkurtër, është rast mjaft i dyshimtë, sepse na shtyn të frikësohemi që ai nuk po bën diçka të re, vetëm se po u

"Një vepër bindëse, e cila me siguri nuk do të mungojë të gjejë lexuesit e saj mes studiuesve të letërsisë dhe akademikëve."
Prof. Dr. Ardian Marashi

ofron njerëzve atë me të cilën jemi mësuar, pra atë që e kanë pasur nga poetët e brezit të kaluar. Jo më kot shumë receptime të gabuara të kohës së sotme janë të lidhura me periudhën më të afërt, krijimtarinë e realizmit socialist.

Jam i detyruar ta përsëris pyetjen...

Fillimisht, duhet të ndodhë dallimi mes kritikës së ditës dhe studimeve akademike. Po e përsëris se si e shpjegon këtë Umberto Eco: "Duhet ndaluar kritika militante... Sepse është shumë koniunkturale. Kritika akademike del mbi komentet e rastit: një libër e lexon edhe pas shumë vitesh, punon mbi të, i kthehesh prapë, e shqyrton... Kurse kritika militante varet nga moti dhe nga lagështia në ajër... Dikur, kur dilte një libër i Moravias, drejtori i Corriere-s ia jepte Emilio Çekit për ta recensionuar, por jo që ta bënte menjëherë: kështu Çeki mund të shkonte edhe dy ose tre muaj me një libër, kishte kohë ta "përtypte". Kurse sot, recensionin e duan për nesër, madje për dje, mundësisht." Edhe kur kemi gabuar, duke e quajtur letërsinë me plot emra pa lidhje me të, në Perëndim e kemi marrë modelin. Mirëpo, tashti që na vihen edhe një herë në provë intelekti dhe energjia, duket se e kemi marrë me hezitim. Nëse nga fillimet e shkrimit shqip e deri në rënien e komunizmit kemi, pak a shumë, periudha të studiuara, nuk mund të thuhet kjo për kohën që pasoi. Një doktoraturë e brohoritur atëherë "për romanin kushtuar Luftës Antifashiste", apo për poemat kushtuar kësaj lufte, vështirë në thelb se mund të paraqesin ndonjë vlerë për sot. Kodet e përdorura atëherë nuk bëjnë për sot. Por duhet një punë e madhe për ta çrënjësuar gjithë këtë, pasi pas emrit të këtyre studiuesve, bie fjala, mund të rrijë emri akademik. Metoda të gabuara pjellin vetëm metoda të gabuara dhe kjo shpjegon dështimin e vazhdueshëm të kritikës dhe studimeve tona. Në një intervistë për një gazetë (shqiptare) jashtë vendit, pyetjes (naive, sigurisht) se pse nuk ka sot poetë të mëdhenj në botë (si dikur), Kadareja i përgjigjet shumë qartë: "Ka poetë të mëdhenj. Por sot shkruhet ndryshe". Do të duhet ca kohë për të marrë vesh se edhe në Shqipëri shkruhet ndryshe. S'është aspak e lehtë, sepse veprojnë shumë arsye që duan mund dhe mendje të hapur: së pari, për t'u evidentuar dhe, së dyti, për ta bërë kauzë e për të luftuar për të.

A e kemi zgjidhur problemin e gjuhës me të cilën duhet të flasim për letërsinë?

Pyetje me vend. Duke qenë se letërsia shqipe i ka të vona preokupimet për çështje themelore teorike, sepse nuk rezonuan me kohën kur u shfaqën, çështja e terminologjisë duket se nuk ka qenë në rrezen e trajtesave, diskutimeve, shënimeve kritike që kanë marrë vend në formatet letrare apo në librat e paktë teorikë gjatë gjysmës së parë të shek. XX. Edhe kur ngritja e diskutimeve mbi problematikat të ndryshme të letërsisë bëhet nga perspektiva e letrares (në vitet '30-'40); terminologjia, ilustrimet dhe qasja mbështeten mbi bazën e ngulitur të literaturës klasike. Jemi dëshmitarë të faktit se, pas viteve '40, për 45 vjet (1945-1990), atmosfera e diskutimeve mbi krijimin letrar, letërsinë dhe krijuesin do të ngarkohet me një gjuhë ideologjikisht diktuese. Terminologjia letrare që shoqëron studimet dhe shkrimet kritike do të ngatërrohet me terminologjinë ideologjike, deri në atë masë sa do t'i japë kësaj të fundit arbitrarisht statusin e mbikëqyrës dhe të shtrembëruesit të koncepteve letrare.

Evidentimi i instrumenteve politike si masë vlerësimi për termat, shpesh edhe si kategori letrare, do të reflektohet edhe në fjalorët e termave letrarë. Në këta fjalorë do të institucionalizohet absurditeti i kahjes ideologjike që do të marrin shënjeshtet e domethënies së terminologjisë letrare. Për shkak të kësaj situatë, fillimvitet '90 gjetën një studiu dhe lexues të indoktrinuar dhe konfuz në përdorimin e termave letrarë. Ndonëse në procesin e krijimit kemi rigjetjen e vetes brenda rrjedhave të zhvillimeve moderniste, nuk ndryshoi asgjë në aspektin e reflektimit të teknikave dhe mjeteve letrare në një fjalor të ri të termave letrarë. "Fjalor i termave të letërsisë" i vitit 1972 vjen i përpunuar vetëm në vitin 2013, i pasuruar në zëra, por që sërish janë të kufizuar dhe të pa trajtuar thellë, duke pasur parasysht zhvillimet në fushën e teorive letrare dhe të mjeteve e teknikave të krijimit. Ndonëse në aspektin e përdorimit të zërave të terminologjisë letrare klasike ky fjalor mund të lavdërohet, ai mbetet i kufizuar në disa funksione të tjera të tij.

Që do të thotë...?

Sa mund t'i mbushim këto zbrazëti terminologjike? Sa do të na ndihmojnë afirmimet terminologjike për të ngritur modelin apo "kanonin letrar", që i referohet një klasifikimi të letërsisë, i përdorur për t'iu referuar disa normave dhe një grupi veprash letrare që konsiderohen më të rëndësishme për një periudhë kohe ose vend të caktuar dhe shikohen si autoritare? Duhet të kujtojmë se vlerësohet që kanoni përbëhet nga ata shkrimtarë të cilët duhet t'i njohin të tjerët, që të matin veten me ta. Sepse kanoni i një kulture është një konsensus në zhvillim i kanoneve individuale. Shkrimtarët kanonikë ndryshuan mediumin, gjuhën në të cilën punonin. Kësisoj, kanoni u shtri si paradigme. Po a mund ta vëmë në dukje se si veprimi ai konkretisht në letërsinë tonë? Pikëpyetjet e ngritura kërkojnë përgjigje, në radhën e tyre.

Cila është për ju e meta më e madhe e studimeve tona?

Që vazhdojmë ta shpjegojmë letërsinë të lidhur me historinë, megjithëse janë disiplina krejt të ndryshme, secila me një jetë të vetën. Kjo na bën thellësisht provincialë. Nëse e mbrojmë këtë ide, ajo do të bëhet dramatike për zhvillimet tona letrare. Është fakt që i gjithë konceptimi dhe reflektimi perëndimor mbi artin është bazuar deri më sot në teorinë e shkruar të Mimesis, do të thoshte Suzan Sontag, por kjo teori është ajo që e bën artin problematik dhe lind nevojën e mbrojtjes së tij. Kjo mbrojtje apo përpjekje për ta justifikuar artin ka çuar në krijimin e një mënyre të çuditshme të të vrojtuarit të artit, e cila, atë që kemi mësuar ta quajmë "formë", e ndan radikalisht prej asaj, që kemi mësuar ta quajmë "përmbajtje" dhe që, përveç kësaj, përmbajtjes i atribuon rëndësinë themelore, kurse formës një domethënie të dorës së dytë. Në rastin konkret, libri është ndalur gjatë mbi këtë argument. Studiuesit tanë e dinin se Asdreni që shprehur (që në vitin 1912) se arti dhe politika linden bashkë, por rrugës ndahen veç e veç, mirëpo nuk lejohej ta thoshe. Për fat, jemi liruar nga ky shtrëngim politik dhe ideologjik dhe duhet ta shfrytëzojmë përparësinë që na e jep diçka e tillë.

Çfarë mendoni se po ndodh me letërsinë shqipe?

Pyetja se çfarë ndodh me letërsinë

shqipe, meriton të bëhet në çdo kohë, por sot që janë tronditur thellësisht sistemet tradicionale të vlerësimit, kur mendimi i paspecializuar i bën jehonë një prodhimi mesatar dhe nënmesatar, diçkaje që është artikulluar për arsye të ndryshme dhe diçkaje të pranuar përgjithësisht në mënyrë konvencionale, ajo meriton të theksohet në mënyrë të veçantë. Që është gjykimi thembra e Akilit na e kujton edhe rasti i socrealizmit: manipulimet me emra të traditës ofrohen si shembujt më të kapshëm, pasi sot, me mjetet që ofrojnë interpretimet e reja letrare, i shohim ndryshe nga ç'janë fabrikuar për disa dekada. Interpretimi i njohur tradicional i letërsisë na çon te pyetja tjetër: nëse paaftësia për të folur për letërsinë si letërsi, paaftësia për të zotëruar kodet elementare, ka pjellë lista emrash, shpesh pa vepra, cilët janë shkrimtarët shqiptarë? Me hyrjen e veprave të reja në sistemin dinamik të traditës dhe me vlerën e (ri)leximeve nga brezat e fundit historia e letërsisë dhe letërsia vetë nuk janë një e dhënë e pandryshueshme. Sot nuk mund të jetë më një sistem referimi botimi i fundit i historisë së letërsisë, që është bërë më 1983. Natyrisht, as tekste të tjera para tij. Ato janë aty për të hedhur dritë se si ka evoluar mendimi letrar. Përvoja e studimeve letrare në botë dhe në vend përbëjnë një pikënisje të re, pasi të kemi rënë dakord për çështje si këto: është krijuar një traditë tjetër, në liri të plotë dhe bashkëkohore, e studimit teorik; është arritur një rezultat tjetër për vepra të veçanta që, për arsye jashtëletrare, mund të ishin përjashtuar si pika referuese, megjithëse mund të tërheqin pas gjithë mendimin për letërsinë dhe poetikën e saj; nuk funksionon më kriteri përjashtues ideologjik; nuk funksionon më përpjekja për të kërkuar shpjegimin e historisë së letërsisë me historinë sociale, e anasjelltas. Letërsia është një sistem që funksionon vetvetiu. Nëse nuk do të rregullojmë "zemberekun"

e këtij sistemi në përgjithësi, asnjëherë nuk do ta marrim vesh si duhet se çfarë ndodh në veçanti. Për letërsinë, ligjësitë janë vetëm letrare. Kjo formë e pastër e shikimit të letërsisë nuk është e lehtë të realizohet, sepse do kohën e vet. Kujtoj një intervistë të sekretarit të akademisë suedeze, i cili kur pyetet nëse ka pasur kontestime për çmimin, përmend rastin e Sollzhenicinit. Këto kontestime kishin ndodhur edhe në Suedi. Pra, çmimi i Sollzhenicinit që pjellë e një aksioni politik si lufta e ftohtë. Dua të them se aksionet politike bien dhe e lënë letërsinë të zbuluar. Mbetet letërsia që shpëton nga këto gracka. E çuditshme është se në Shqipëri edhe sot ka letërsi të aksionit politik, e cila zë shumë vend në ballkonin mediatic, por pa dyshim që nuk e ka jetën e gjatë. Mendësia dhe mekanizmat e socrealizmit vazhdojnë të mbeten të forta dhe aktive, por gjithsesi ato nuk do të jenë të imunizuara nga dinamika e brendshme e letërsisë së vërtetë. Pra, vlera duhet kërkuar te ajo që është letërsi dhe jo te efektet e jashtme e kalimtare. Për çmimin Nobel thuhet "Një çmim francez që e japin suedezet". Pra, janë francezët ata që e kanë përpunuar mendimin letrar. Dikur u nxorën prej sistemit letrar Koliqi, Kuteli apo Poradeci, por me të rënë ajo digë politike apo ideologjike, vepra e tyre shkoi automatikisht në vendin që u takonte, deshën apo nuk deshën persona të caktuar apo, më mirë, rrethe të caktuara.

Jeni ndalur edhe te përshtatjet apo ndikimet në letra tona. Pse e keni ndjerë të nevojshme?

Lexuesi duhet të dijë se një letërsi nuk ngrihet nga hiçi. Klasikët tanë shpesh bënin përshtatje të veprave të mëdha ose nuk u druhashin ndikimeve, sepse donin të bënin letërsinë kombëtare. Fakti që kishte hapësira për vepra të përshtatura nga letërsia universale, tregonte se sistemi

nyë letrar ishte në procesin e formësimit. Mjafton të kujtojmë antikitetin, për të parë se sa mori kultura romake nga ajo greke. Orientimi i drejtë bëhet garanci për vlerën, sepse ka tri situata në të cilat përkthehet letërsi që do të mbajë një pozitë kryesore: a) kur një letërsi marrëse është e re apo në proces formimi b) kur një letërsi marrëse është e dobët apo periferike c) kur një letërsi marrëse po përballet me një krizë. Mund të ketë raste kur letërsia e një gjuhe ngec, sepse i mungon gjaku i freskët për ta forcuar atë dhe përshtatjet e përkthimet mund t'i sigurojnë perspektiva krejtësisht të tjera. Gjuha e veprave artistike nuk është dhe nuk mund të jetë një "gjuhë normale", thotë Anton Pashku. Ajo nuk është e tillë as atëherë kur, fjala vjen, artisti i fjalës merr e shkruan për "gjërat më normale" nga jeta e njeriut. Shenjat e gjuhës së tij janë shenja të gjuhës poetike. Sot duhet të gjejmë se çfarë ndodhi në vitet '90 me letërsinë shqipe.

Si e shpjegoni që po shkruhet e po botohet kaq shumë, por sa vjen ky produkt në mënyrë organike nga pikëpamja vetëvepruese e sistemit tonë letrar dhe rezonimit me atë që ndodh në botë?

Personalisht, nuk e shoh problemin në atë që shkruhet, por për mënyrën se si proklamohet ky produkt. Në demokraci çdo gjë ka të drejtën e ekzistencës, por kjo nuk do të thotë se mund t'i shmanget verdiktit të klasifikimit, përndryshe do të fillonim të dyshonim edhe në konceptin e demokracisë. Sikur të mësonim artin e të mos lexuarit! "Arti i të mos lexuarit, thotë Arthur Schopenhauer-i, është shumë i rëndësishëm... Për të lexuar libra të mirë, është parakusht të mos humbim kohë duke lexuar libra të këqij, sepse jeta është e shkurtër". Është e rëndësishme të orientohet drejt terminologjia për këtë produkt. Dëgjon shpesh që thonë - çka shpreh inercinë socrealiste apo fenomenin *mass culture* - "realizëm, realizëm", por të shohim se çfarë thotë në vitin 1938, Dhimitër Shuteriqi - për paradoks, kodifikuesi i Realizmit Socialist: "Realizëm, në kuptim më të ngushtë të fjalës, do të thotë imitim ose riprodhim i plotë i realitetit. Po një mejtimit i tillë nuk ka asnjë vlerë praktike, se është i pazbatueshëm në art. Shkrimtari ose artisti nuk është si një pllakë fotografike, ku jeta vizatohet me përpikësinë e saj më të imtë; ai shikon jetën përmes ndërgjegjes që ka formuar, domethënë nëpërmes të shpirtit të tij. Ky shpirt ndien e kupton ndryshe nga shpirtërat e tjerë, kurse pllakat fotografike e marrin realitetin ashtu siç është, se as e ndiejnë e as e kuptojnë". Ka ende nga ata që thonë se Migjeni është i madh, sepse shkroi për fëmijët e varfër, prostitutat etj. A ka sot fëmijë të varfër dhe prostitutat? Ndoshta edhe më shumë. Atëherë, pse nuk kemi Migjen? Edhe pse shumë i ri nga mosha, Migjeni e njihte krizën e realizmit, qoftë kur bënte ndërkallje autoriale brenda një teksti përshkrues, qoftë kur fuste notat e forta të ekspresionizmit në prozat poetike. Këto mjete sot nuk kanë të njëjtin efekt: jemi në epokën e postmodernizmit dhe kërkohen mjete të tjera. "Poezia, thotë Baudelaire-i, nuk mundet, nën kërcënim me vdekje ose të rënies së kredibilitetit, të asimilohet nga shkenca ose nga morali. Nuk e ka për objekt të vërtetën, por vetëm veten e saj. Mënyrat për të demonstruar të vërtetën janë të tjera dhe gjetkë. E vërteta s'ka të bëjë fare me këngët. Ajo që e bën një këngë plot bukuri dhe hijeshi, si dhe të parëzueshme, do t'ia ngrinte vlerën dhe prestigjin të vërtetës".

Shkak u bë copa e bukës, e hollë mbi një pjatë në tryezë. Kur e mora, pashë se në tulin poroz të saj njëra nga vrimat, më e madhja, kishte formën e zemrës. Dhe e hoqa mënjanë, po edhe copa tjetër, ngjitur me të, po ashtu kishte një zemër. Si vepra arti, një performancë...

Zemra në bukë... thashë me vete dhe doja t'u gjeja një domethënie, një kuptim.

Edhe pse duken si të bëra me dorë, natyrisht që ishin formuar vetvetiu, një sajësë e brumit gjatë pjekjes, që ka marrë ajër, pra çështje ajri, pastaj kur buka është prerë në copa, janë krijuar ato konfiguracione ashtu: zemra, që më zhytën në mendime.

- Rastësi? - pyeta veten.

- Jo, pse? - U përgjigja.

Zemra në bukë, - thashë prapë, - buka në zemër, metaforë pas metafore, eh, këtu ka poezi, zemra, ajri, brumi janë fjalë poetike.

Buka ka qenë një simbol i fuqishëm në letërsi, do të thosha, nga që kam qenë dhe mësues, buka përfaqëson punën, mbijetesën, jetën, do të vazhdoja t'u thosha nxënësve. Në shumë kultura, ajo është e shenjtë, bën lidhjen mes natyrës dhe njerëzve.

Ngrita copën e bukës lart dhe aty ku ishte ravijëzuar ajo zemër emocionuese, që nga andej pashë time shoqe, i bëra dhe një foto me celular. E rrethuar me zemër buke...

BUKA, GRUAJA DHE LETËRSIA.

Duart dhe brumi dhe fjalat... A nuk është gruaja ajo, nëna, që tradicionalisht bënte bukën? Në shtëpi dhe në letërsi, do të thosha, që përfaqëson familjen dhe kujdesin, përgatitësinë e bukës së fëmijëve, duke thënë dhe fjalë të ëmbla, duke kënduar, që bashkarisht janë vërtë jeta dhe riprodhimi.

Dhe do të vazhdoja si mësues shqiptar të flisja që puna shpesh shihet si një mjet për të fituar bukën e përditshme, duke e lidhur kështu punën me mbijetesën dhe dinjitetin. Po kontrasi, uria... para çlirimit... simbol i vuajtjes, i nevojës, i mungesave, që shpesh janë përdorur si motiv për padrejtësitë sociale, mosbarazinë dhe do të kaloja te antibuka, revolucionet, etj, etj.

Po le të ndalim te metafora në bukë. Buka e ka një zemër brenda, ajo gjithmonë bëhet me zemër, kështu duhet të jetë, jepet me zemër, etj.

Bukë e kripë e zemër, thotë populli ynë, - a nuk e përsërisim shpesh?

Në kulturën shqiptare, buka është dhe simbol i mikpritjes dhe i respektit. Shpesh, kur një mik hynte në shtëpi, atij i nxirrej bukë dhe kripë në shenjë nderimi dhe respekti të thellë, që dhe se nënkupton një familje që ka pak, ajo gjithmonë e ndan atë që ka me miqtë.

Ky ritual bëhej madje dhe në ceremonitë shtetërore, kur vinin personalitete nga bota, tregonim mirëpritjen dhe varfërinë.

Për atë bukë! - betoheshin të parët tanë.

I mirë si buka, - lavdërohej tjetri.

Kujtoj nga fëmënia ime që, kur ndokush gjente ndonjë copëz buke në rrugë, e merrte dhe e puthte dhe e vinte në anë që të mos e shkëlmin. Adhurim bukës dhe punës. Po puthja, që është punë zemre?

Po shkoj të ha bukë, - thuhet ende në shqip dhe fjalat është për hajet e ditës.

Po kur bukën e sjell gruaja në tryezë, bëhet dhe më shijshme dhe sheh dhe delikatesën në bukë, si atë që gjendet dhe në poezi.

NË LEGJENDA DHE NË KANUN

Në legjendën e Kalasë së Shkodrës, Rozafa e bukur po u çonte bukën vëllezërve, ku ishte dhe burri i saj, të cilët po ndërtonin kalanë dhe që muret që ngrinin ditën, të mos binin natën, duhej murosuar ajo, Rozafa.

Kalaja ende pikon qumësh nga gjiri i saj, i lënë jashtë mes gurëve për të ushqyer foshnjën, që duke u rritur, me atë qumësh ka ngjyer bukën e legjendës ndër shekuj.

Pas gjirit është zemra...

Në Kanunin e lashtë të Shqiptarëve, të marim atë të Lekë Dukagjinit, buka përmendet shpesh, jo vetëm në kontekstin e mikpritjes, por dhe të besës. Ai që pranon bukën e një tjetri është nën mbrojtjen e tij dhe nuk mund të tradhtohët. Kjo e ka bërë bukën një simbol dhe të nderit.

Buka u bë pjesë e kulturës shqiptare, duke marrë një rëndësi të madhe, se bëhet dhe si simbol i bashkimit, duke u lidhur me rite dhe zakone të përditshme dhe të shenjta. Dhe patjetër është future në folklor dhe në letërsi.

* * *

Bukën tonë të përditshme na i jep sot! - kështu është vargu i famshëm në lutje dhe falenderohet Zoti. Në meshën e krishterë, në ritin e Eukaristisë, buka dhe vera janë trupi dhe gjaku i Krishtit.

Në Bibël, në Darkën e Fundit, Jezusi mori bukën, e bekoji, e ndau me dishepujt dhe u tha: "Ky është trupi im, i cili jepet për ju; bëjeni këtë në përkujtimin tim" (Lluka 22:19).

Në një mënyrë misterioze buka dhe vera shndërrohen në gjakun dhe trupin e Krishtit (doktrina e Transsubstancionit në Kishën Katolike).

Edhe në Kuran buka përmendet si një simbol i begatisë dhe furnizimit nga Zoti, si një metaforë për mbështetjen hyjnore dhe ushqimin fizik, por gjithashtu përkujton njeriun që të jetë mirënjohës dhe të mos harxhojë pasuritë që i janë dhënë. Një nga historitë më të njohura është ajo e Profetit Jusuf, ku buka luan një rol në ëndrra. (Sureja Jusuf, 12:36).

* * *

"Zoti të dhashtë bukë!" - është dhe ky urim shqiptar, ku buka shikohet si bekim, po dhe si lumturi dhe urimi bëhet me zemër.

* * *

Buka në folklor shpesh përmendet si simbol i sakrificës dhe punës. Në këngët e trimërisë dhe të punës gratë shqiptare përshkruhen duke gatuar bukën për burrat që luftojnë apo punojnë.

LETËRSIA SHQIPE KA BUKË DHE URI

Që në veprat e para është buka, himnizimi i saj. Këtë mision e mbarti më së miri poema.

NAIM FRASHËRI DHE ATDHEU:

"Bagëti e Bujqësia" është vepra e famshme e tij, që e mësonim në shkolla herët dhe pastaj e jepnim dhe mësim vetë. Aty ka natyrë, bukoliket dhe idiliket shqiptare, toka dhe puna, që bëhen mirëqenie e bukë... dhe zemër...

Ti Shqipëri më jep nder, më jep emrin shqiptar,

Zemrën ti ma gatove plot me dëshirë e zjarr.

Çfarë metafore: ma gatove zemrën, folja që përdoret për bukën.

Grurë, misër e elb të bardhë, bagëti e bujqësi,

Të lumtë për të gjitha, o moj tokë me begati!"

Edhe te poema tjetër madhore "Qerbelaja" Naimi ynë i përdor simbolet e grurit dhe të bukës në një kontekst shpirtëror dhe moral. Edhe pse kjo vepër është një elegji për betejën e Qerbelasë, Naimi i referohet bukës dhe grurit si metafora të nevojës për drejtësi dhe përmirësimin të jetës njerëzore.

Gruri i bardhë

dhe buka e nxehtë,

Nuk po i shijon njeriut të drejtë.

DOM NDRE MJEDA DHE LIRIA

Edhe ku flitet për rëndësinë e lirisë, ajo është e lidhur dhe me bukën, për fat, të mirë apo të keq? Është shprehje e mbijetesës dhe e të drejtave themelore. Në poezinë "Liria" thuhet:

Pa liri s'ka jetë, as bukë, as dritë,
Veç nata e zezë e robnisë së randë.

Ndërsa në poezinë "Scodra" urohet:

Mbi Zadrinë rritet gruni,
O Zot, bekëj atdhenë!"

AT' GJERGJ FISHTA DHE EPOSI

Në veprën madhore "Lahuta e Malcis" buka dhe gruri shfaqen si simbole të rëndësishme kulturore dhe morale.

Edhe pse është eposi i luftës dhe i sakrificave të shqiptarëve për liri, At' Fishta sjell bukën, përveç të tjerave dhe si përballje. Përshkrimi i jetës së thjeshtë dhe mudi i burrave dhe grave shqiptare në kohë lufte:

N'djep të dheut t'tanë Shqipni,
Buka asht me djersë e lot...

Në "Lahuta e Malcis" shqiptarët ndajnë bukën si tregues i traditës dhe unitetit kombëtar, ndërsa gruri, kokrra e tij e vogël është simbol i pasurisë dhe mirëqenies:

Gruri i rritun ndër ara t'tana,
Rreze e diellit, bekim i Zotit...

Po letërsia do të ishte ajo që solli në fushat e saj dhe të kundërtën, urinë, "Kafshatë që s'kapërdihet ash", or vlla, mjerimi", - do të degjohej klithma migjeniane.

Te një skicë e Nonda Bulkës, e viteve '30, thuhet hapur dhe pa mëshirë që në fillim:

- Nënë, dua bukë.
- S'ka.

* * *

Një zemër e vockël në bukë... një vrimë në fakt... një vrimë në formën e zemrës... një zemër-vrimë... dhëmbjeje. Ashtu është zemra apo çdo vrimë në

zemër... në bukë... bukë kujtimesh...

Skica e Migjenit "Legjenda e misrit" që bënim në shkollë në orën e letërsisë, më dukej tejet e rëndë si vetë ato thasët që mbanin malsorët mbi shpinë. Por kjo ishte për dikur, në kihën e mbretërisë, kur sundonin... etj, etj.

Po ajo poezia e Asdrenit:

*Nuk duam gjë tjetër, nukë,
Vetëm ca plumba dhe ca bukë.*

Ekzistencializëm i habitshëm për mua si dhe rima që kishte gjetur poeti, më bënte përshtypje, se dhe unë kisha nisur të kërkoja rima si bukën.

POLITIZIMI I BUKËS

Në vitet e diktaturës, kur isha fëmijë, më ndërmenden muret dhe parrullat me shkronja të mëdha e të kuqe, do përmend një rëndësi që zakonisht vihej mbi depot e grurit: "Lufta për bukën është lufta për socializmin" dhe nuk e kuptoja domethënien. A do kishte luftë kështu? Të jashtme apo të brendshme?

Mamasë time gjithmonë çmimi i bukës i ishte dukur i shtrenjtë dhe gjersa nuk ulej, diktatura ishte e pamëshirshme. Dhe sipas mamasë time fajin e kishte ai qeni, Stalini! – Kështu e shante si furxhiun e lagjes, kur digite ndonjë tavë a bukën.

Po të shahej buka, mund të bije dhe në burg,

"Patatja është dhe bukë dhe gjellë" do të mësonte Shoku Enver, udhëheqësi largpamës i popullit shqiptar. Patalogji e urisë.

Në poemën "Tokai me, kënga ime" Dritëro Agolli do të shkruante:

*Unë për gruan dhe tokën
Lë kokën.*

Deklarata e sakrificës. Ndërsa në poemën e gjatë "Nënë Shqipëri" do të kërcënohej:

*S'doni të hapni kanale
Në Myzeqe dhe Pukë?
S'ka bukë!*

Në një poemë tjetër, "Gruri i tokës kufitare", poeti Fatos Arapi, në polemikë me një poemë tjetër të Kadaresë, "Toka kufitare", e sheh grurin, rrënjët e tij si bashkim të duarve të popujve nën tokë.

Do të kishte këngë a piktura a balet a filma me tituj kështu: Buka e duarve tona, Brazdat, Dhera të lëruar. Edhe në prozë buka do të bëhej personazh: Buka dhe thika, Buka me helm, etj, do të kishte romane "Ara në mal" – Petro Marko, "Buka e një stine me bore", - Koço Kosta, etj.

Edhe te romanet e Kadaresë është buka, por me një vështrim tjetër, sa kërcënues, po aq dhe akuzues. Në romanin "Kështjella" ekspeditat ndëshkimore otomane djegin arat me grurë dhe rrëmbjenë vajzat vendase flokëverdha, ndërsa te "Kronikë në gur" komunistët s'e kanë për gjë të vrasin njeriun e tyre mu në sofër të bukës, dhe te "Dimri i vetmisë së madhe" nga shkaku i bllokadës së revizionistëve sovjetikë shfaqet kriza e bukës në një popull, etj, etj.

Por po shkoj te romani "Kënetë" i Fatmir Gjatës, ku do të thahej kënetë për ta kthyer në tokë buke, por armiqtë

sabotonin dhe u dënuan me burg, pushkatim e varje inxhinierë që kishin studiuar jashtë, gra të bukura, kur në të vërtetë në atë kënetë punon si skllëvër të burgosur politikë, mes të cilëve dhe shkrimtarët Mitrush Kuteli apo poeti dhe filozofi Arshi Pipa, që u arratis në SHBA, ndërsa një tjetër i burgosur, Makensen Bungo, do të shkruante dhe ai në Amerikë, pas rënies së komunizmit romanin "Kënetë e vdekjes".

Edhe unë kam poezi për bukën, më saktë për arën me grurë, të shkruar në burg, është botuar dhe po e sjell këtu:

*GRUNORJA MATANË
TELAVE ME GJEMBA*

*Liri
është era e ngrohtë
që vrapon mbi grunorë?*

*Dhe kallinjtë e artë cicërijnë
e bëhen zogj,
(oh, të ngujuar! Dot s'ikin si dhe ne).*

*U poq gruri, s'e kemi harruar
kokërrzën e vogël me një vijëz në mes
si vija mes gjinjve të vegjël
të një vajze - ankth.*

*Gruri i ëmbël
Na u bë bukë e hidhur e robërisë
që na mban gjallë.*

Spaç, 1981

E kujtoj atë copëz toke të verdhë si arnat tona, përballë burgut në pjerrinën trallisëse.

Atëherë s'e dinim se diku në mërgim, në Romë, po për ne ishte një lloj larg si dhe Paris, New York apo planetin Mars, që një shkrimtar i dënua me vdekje në mungesë në atdhe, shqiptar, Ernest Koliqi, kishte botuar një roman, "Shija e bukës së mbrumë".

Po Shqipëria rronte me bukë burgu.

* * *

Mund të flisja më shumë, plot për bukën dhe urinë dhe shkak u bë ajo vrimë në formën e zemrës te copa e bukës, edhe për furrat e dyqanet, për bukën që merrnim me vete, kur shkonim në punë, të mbështjellë me gazetë dhe shija e saj varej dhe nga artikulli në gazetë, nga lajmi, te fotografia e gazetës, te politikani bukëshkalë, mund të flas dhe për grurin, po, po, do të tregoj për një mikun tim në burg, M., kapiten vapori, ktheheshin

me anije nga Franca, në altoparlant dëgjohej fjala e Enver Hoxhës në njërin nga kongreset e tij, ku po mburrej se Shqipëria për herë të parë siguronte bukën në vend, pa grurë nga jashtë, ndërsa ne, - më thoshte miku im në burg, - po sillnim grurë nga Franca, plot ishte hambari i anijes, se vendi ishte në krizë, në bllokadë, bërtiste Enver Hoxha, jemi të rrethuar nga armiqtë kapitalistë e revizionistë. Mos merrni grurë nga Kosova, - porosiste, - edhe pse më lirë, jo nga Jugosllavia titiste...

* * *

Dhe mendja pindarikishte më shkon te Lufta e Kosovës, te eksodi i madh si në Bibël e shqiptarve dhe e dija se poeti Ali Podrimja nuk kishte ikur nga Prishtina, nga Ulpiana e tij, madje kishte patur dhe një mik në shtëpi, përkthyesin e poezive të tij në gjermanisht, por s'kishte bukë. Dhe doli të gjente diku, furrë, shitore, fqinjë, UÇK, ç'të ishte, duhej bukë në shtëpi. Dhe po kthehej me një bukë te vërtetë në dorë, e mbante lart dhe ca laraska iu afruan dhe po i çukisnin bukën. S'ka gjë, edhe ato kishin uri, mendonte poeti dhe përkthyesi gjerman, që shikonte nga dritarja, më ka treguar se u avitën aq shumë korbë përreth poetit Podrimja, te buka, te koka, sa ai nuk po i përzinte dot tani. E mbuluan korbat dhe ai ecte kuturu mes tyre dhe kur arriti në shtëpi, nuk kishte më asnjë copëz buke.

* * *

Copëz buke... Sa e shtrenjtë që ishte në burg! Edhe na i vidhnin... Kujtoj një burrë të imët, i heshtur si buka, që pastronte tryezat e menci në Spaç, se ku gjente ndonjë kothere buke dhe na i jepte fshehurazi, se nuk lejohej, ne, të burgosurve të rinj, që kishim përjetësisht uri.

Vonë, tani afër, kur unë drejtoja ambasadën e Shqipërisë pranë Selisë se Shenjtë në Vatikan, në një banket zyrtar, ai burrë ishte ulur afër meje, tashmë si Kardinal, i veshur me të kuqe, Eminenca e tij Dom Ernest Troshani dhe s'e di ç'vegim iu përshfaq, por më afroji njërin nga pjatat e tij, - merre, - më tha me urtësi, - nuk e kam prekur, ti ke uri më shumë...

U preka dhe u mrekuova. Dhe s'm'u durua pa ua treguar të gjithëve në banket. Edhe restorantet më të shtrenjta, darkat qeveritare plot shkëlqim me presidentë, kryeministra, deputetë, shkrimtarë të

shquar, etj, nuk kanë për mua atë ndjesi e shije e kuptim sa ajo copëz buke e thatë, e dhënë fshehurazi në një tryezë në menci e pistë, plot me miza të burgut, - kështu thashë dhe heshtën të gjithë duke na parë me adhurim...

BUKA E HUAJ

Kujtoj një roman sovjetik me tutullin "Buka", isha gjimnazist dhe më dukej si një ulërimë urie, por dhe një roman tjetër, "Tokat e çara" të Shollohovit, që iu dha dhe çmimi Nobel dhe që u ndalua në Shqipërinë tonë.

Do të mësoja që dhe poeti nobelist Pablo Neruda, do të kishte "Ode Bukës" si një simbol universal i punës dhe shpresës, si diçka që bashkon njerëzit, një ushqim i thjeshtë, por i rëndësishëm, aty janë **përpjekjet e përbashkëta të njerëzimit**.

Po kujtoj Bertolt Brecht: "Buka e popullit", që e përdor bukën si një metaforë për të drejtat bazë dhe barazinë.

Te John Steinbeck, në romanin klasik "Vitet e zemërimit" mbi depresionin e madh në Amerikë, buka dhe uria janë tema qendrore, puna e bujqve që luftojnë për të fituar bukën e gojës dhe padrejtësitë që përballojnë për ta siguruar atë..

Poeti Walt Whitman e sheh bukën si simbol në veprën e tij, "Fije bari", si ndërlidhjen e thjeshtësisë së jetës së përditshme me dimensionin shpirtëror. Buka dhe idea e bashkimit dhe përbashkësisë.

Në "Kënga e vetes" Whitman shkruan:

*I mbrujtur në brumë dhe i pjekur në bukë njësoj,
Edhe unë gjithashtu jam në atë bukë...*

Buka uitmaniane merr një dimension të thellë metafizik, duke përfaqësuar lidhjen mes trupit, natyrës dhe shpirtit. Buka bëhet një pjesë e ciklit të përhershëm të jetës dhe rilindjes, një simbol i përbashkësisë njerëzore dhe lidhjes me universin. **Për Whitmanin, ashtu si në shumë poetë të tjerë, buka ka një përfaqësim të thjeshtë dhe të madhërishtë: është jeta vetë, e përbashkët për të gjithë.**

Ndërsa te Franz Kafka kemi të kundërtën, urinë. Te "Metamorfoza" e tij Gregor Samsa, pas shndërrimit të tij në insekt, refuzon të hajë bukë, një simbol i lidhjes së tij të mëparshme me njerëzimin dhe familjen. Refuzimi i bukës është refuzim i shoqërisë dhe i jetës.

PO ZEMRA?

Po pse më dolën ato zemra të vogla te copa e bukës? Ç'donin të thoshin? Pse, janë zemrat të vogla, kur ato janë dashuri, po thosha.

Dhe m'u shfaq prapë një mur, por ndryshe në një qytet në jug të Italisë. Në Salerno ka ca rrugë, shkallë, ballina pallatesh, anë dyresh e dritaresh, shtylla, etj, ku gjen vargje plot, pra, janë pikturuar poezi të zgjedhur nga poetë italianë dhe nga bota.

Në njërin mur gjenden dhe vargje të miat:

*Ty prapë
të erdhi koha të mendosh,
o zemër!*

Prandaj dhe m'u shfaq te buka...

Kritika dhe studimet e mia letrare, për të cilat jam i ftuar të flas, janë përfutur me pasion e punë të pandërprerë, me kënaqësi të përhershme, më tepër, në vetvete, se sa për të tjerë dhe me të tjerë. Në të shkuarën e afërt, ato kanë dalë të varfura, të cunguara e të shformuara nga ndrydhja para kufizimeve, të caktuara prej sistemit politik. Nën to ishte vuajtja brerëse e pamundësisë për të lexuar e thënë atë, që mendoja. Prandaj, me keqardhje e sinqerisht, ju them, se në kritikë kam qenë i dështuar, në se shkrimet gjykohen me kritere shkencore dhe metodologjike. Në librat e botuar, me përzgjedhje, fare pak kam ndërfutur prej tyre, sa për të konkretizuar se deri ku arrinim, por, edhe për të ndërmendur, se, ne, të atyre brezave, nuk ishim pa asgjë. Kishim pasionin e pashueshëm për letërsinë, dhe këmbënguljen e pavrashme të përkushtimit ndaj saj.

Kritika, në Shqipërinë shtetërore, nuk u ngrit dot në misionin e vet letrar e shoqëror, të pavarur, emancipues, ndryshe nga letërsia, që, në të njëjtat rrethana ndalimi dhe kontrolli censure, dha edhe vepra të mëdha e risore. E pranëvënë me letërsinë e njëkohëshme janë dy tablo tërësisht kontrastuese për nga niveli cilësor dhe kryerja e funksionit. Kjo s'kishte të bënte thjesht me individët, shkrimtarë, apo, kritikë. Shkaku i dallimit është te përbërësi thelbësor, përcaktues, i njëres dhe i tjetres fushë, letërsisë dhe kritikës.

Letërsia u zhvillua falë mjetit të vet qeniesor/ekzistencial- fjalës, abstraktimit, veshjes e tejveshjes figurative të kuptimeve të saj për t'u bërë e pakapshme prej censurës. Në gjenezën e vet, ajo është krijuar nga domosdoshmëria e njerëzimit, dhe e njeriut- shkrimtar për t'u shprehur dhe komunikuar ndryshe, nga të gjitha llojet e tjera të ligjërit/diskursit me gojë, ose, me shkrim, në një mënyrë tjetër, emocionale e "të fshehtë". Ka qenë domosdoshmëria e njeriut-shkrimtar edhe për të pohuar identitetin intelektual e psiko-emocional, për kënaqësinë e komunikimit me të ngjashmit e vet, të të njëjtit lloj. Me këtë përdorim ndryshe, dhe shndërrim të gjuhës e të fjalës, është zhvilluar në shekuj, dhe, po ashtu, kur është dashur, është mbrojtur nga ndërhyrjet e ndryshme jashtë letrare. Prej Ezopit të Kadareja, po marrim dy skaje në kohë, figurshmëria, simbolet, alegoria, parabola, etj., duke qenë mjet i zhvillimit të saj, njëherësh, kanë qenë edhe mjet i ruajtjes dhe i mbrojtjes.

Kritika letrare, me shprehje të drejtpërdrejtë, me koncepte, nocione e terma të saktë, madje, dhe të kufizuar, nuk e ka këtë aftësi e të drejtë komunikimi. I mungon, gjuha figurative, mundësia për ta fshehur atë, që nuk duhet ta shprehë drejtpërdrejtë. Në pamundësi mbrojtjeje me shprehjen e vet, me gjuhën normative aftësia e saj tjetërsohet në paaftësi dhe varësi.

Përveç mungesës së lirisë së mendimit, krejt baza e saj teorike ishin tekstet shkollore, më i zgjeruar teksti universitar, me njohuri të reduktuara të shekullit XIX. Në vitet 1960-1970, që jemi shkolluar, sikurse dhe më vonë, ka qenë kulmi i lulëzimit të teorive të mëdha gjuhësore e letrare të gjysmës së dytë të shekullit XX, prej të cilave asnjëra nuk lejohej të studiohej e të ushtrohej. Gjithsesi jemi në të sotmen e mendimit të lirë.

Në interpretim më udhëheq teksti, kërkimi dhe gjetja e strategjisë së ndërtimit strukturor të tij, që ka ndjekur shkrimtari. Strategjia e kapur, e ndërtimit strukturor, shndërrohet, për mua, në strategji studimi. Tekstin nuk e shpie nga mendoj unë. Nuk udhëhiqem as nga koncepte teorike të paracaktuara, në të cilat mund të varen veprat për t'i analizuar, sepse analiza do të dilte e varuar nga teoria, ose, në ilustrim të një teorie a metode analize. Teoria letrare, dhe kulturat e fushave të tjera, thirren në ndihmë, dhe thirren ato lloje, që ndihmojnë për të zbrëthyer pjesët, ku gëc interpretimi. I kërkon vet vepra.

Më tepër se njohja e rrethanave të

- Plotësime metodologjike nga përvoja e studimit të poezisë së Martin Camajt, ligjëratë e hapur -

NJË JETË ME LETËRSINË DHE KRITIKËN LETRARE

Nga *Bashkim Kuçuku*

jashtme të krijimit të veprës: koha, mjedisi shoqëror e kulturor, që, natyrisht, kanë rol të pazëvendësueshëm, më ka tërhequr, dhe, kryesorja, më ka drejtuar përsëmbari njohja e psikologjisë krijuese: mendësitë, botëkuptimi, konceptet, pëlqimet, bindjet letrare, formimi kulturor i shkrimtarit, mbetur tej veprës. Në punën time laboratorike, përmbledhtas, këto i quaj *paragjenezë*, për të dalluar e njohur praktikisht lëndën, që ka qenë përpara dhe i ka prirë gjenezës.

Meqë, sipas teorisë së gjenetikës, variantistikës, vepra ka një gjenezë, që është ngjizja fillestare e saj, me shkrim, dhe krejt procesi i evoluimit deri në botimin e motërzimit përfundimtar, më ngjan, dhe, mendoj, se duhet të ketë edhe një paragjenezë. Arsyetimi është ky: ka një *tekst*, ka dhe një *paratekst*. Për analogji, me që ka një *gjenezë*, ndoshta, na duhet të ketë dhe një *paragjenezë*. Në të tre rastet: *gjenezë*, *parateksti* dhe *teksti* kanë objekt studimi *tekstin*. Mirëpo, prej çfarë dhe si përftohet gjenezë? Përpara krijimit të kozmosit ishte kaosi. Përpara krijimit të veprës letrare çfarë

ka? Zanafilla e saj, e pashkruar, ka qenë ide e projekt në mendjen e shkrimtarit, të cilat, me vonë, mund të jenë hedhur në shënime, letra, kujtime, pa qenë ende letërsi, pa u shndërruar në pjesë të veprës. Paragjeneza është vet shkrimtari, subjekti krijues me formimin, mendësitë, botëkuptimin, konceptet, bindjet letrare prej nga del vepra, së bashku me shënimet për to, të llojeve të ndryshme, ende pa u shndërruar në letërsi, i cili, fizikisht, është jashtë tekstit të vet letrar, ndërkaq, është brenda tij, mendërisht e emocionalisht. Një gjurmim dhe kapje e tillë, tej veprës dhe gjenezës së saj, më është përfutur, së pari, nga përvoja e redaktorit të kritikës letrare (1974-1985), në gazetën *Drita*, organ i Lidhjes së Shkrimtarëve dhe të Artistëve të Shqipërisë, e jo nga të mësuarit në universitet dhe as nga librat teorikë e studimorë. Kjo ka qenë nga "pasuritë" e pakta, të njëmendëta, që mora prej *Dritës* dhe Lidhjes së Shkrimtarëve. Atje pata mundësi të ushqej kureshtjen time- t'i njihja shkrimtarët nga afër dhe me shumë prej tyre të kisha edhe miqësi, pavarësisht moshës: Dhimitër S. Shuteriqin, Petro

Markon, Vedat Kokonën, Sterjo Spassen, Shevqet Musarajn, Dritëro Agollin, Ismail Kadarenë, Teodor Laçon, Koço Kostën, Zija Çelën, Xhevahir Spahiun, etj. Njohja psiko-biografike e tyre ma lehtësonte analizën kritike. Me kohë, m'u thye në metodë pune të pashmangshme. Në se nuk i zotëroj ato mjaftueshëm, më ngjan, se do të humbas barazpeshën studimore.

Nga kërkimet studimore, do të veçoj një sipërmarrje aventurë, që ka kaluar përmes një "konflikti" në veten time, në formimin, metodat dhe metodologjinë e studimit. Do të thoshja, një odise e pangjashme ka qenë studimi i lirikës së Martin Camajt, të cilin ende e vazhdoj. Edhe si përvoja më e fundit, kam menduar të rrëfem para jush për disa nga ravgimet e kësaj odiseje. Me rastin e studimit të lirikës së Martin Camajt, nisja dhe mbështjeja e vazhdueshme te paragjeneza, ose, te psikologjia krijuese, nga metodë pune u kthye në metodologji drejtuese. Për të mbërritur në interpretime të qëndrueshme të saj është kaluar nëpërmjet disa përpjekjeve pa fryt, tërheqjeve mbrapa, qortimeve e plotësimeve.

Në vitet 1990, që, sapo kishim filluar ta lexonim, krahas të tjerash, paramendoja të trajtoja edhe hermetizmin, apo, të ashtuquajturin hermetizëm të lirikës së tij. Mblodha literaturë në frëngjisht, të përkthyer edhe prej italishtes, bleva edhe dy vëllime me poezi të Ungaretit, po në frëngjisht, me qenë se vet ka pohuar, që ka pasë ndjekur ligjëratat e tij në Universitetin e Romës. Duke u rrekur me këtë paraprojekt ide, më lindi pyetja: a mund të krahasohet hermetizmi në lirikën e tij me hermetizmin e Ungaretit e të autorëve të tjerë të kësaj poetike, pa studiuar tiparet e gjithëmbarshtme të saj, në vetvete, sikurse është, pa përjasje? Cila do të ishte më e mbara? Në këtë pikë ecurie më ndaluan disa përvoja studimore. Me metodën krahasuese, që zbulon lidhjet tej letërsisë shqipe, haset një problem i përhershëm. Përballë del prapambetja në kohë e letërsisë shqipe në përgjithësi, dhe e çdo poetike në llojin e vet, në krahasim me letërsitë e vendeve të Europës Perëndimore, me përjashtim të veprave të dy-tre autorëve të viteve 1920-1930, dhe, të një shumësie autorësh bashkëkohorë.

Le të marrim konstanten e vetmisë. Është tepër e vështirë të gesh përbashkësi, bie fjala, te vetmia e Ndre Mjedës, metaforikisht e shkaktuar prej fatit njerëzor në një shoqëri patriarkale (*Andrra e jetës*), me vetminë, në poezinë, e ndonjë autori europian bashkëkohor të gjysmës së parë të shekullit XX. Një lloj është e vështirë të gjenden përbashkësi të saj, në poezinë e Asdrenit, me frymë atdhetarie (*Lulja e vetëm*, *Malli i shkretët*) me të autorëve europianë bashkëkohorë të tij.

Vetmia ka qarkulluar në shekuj prej lashtësisë, Ovidit, tek Camaj, Bilal Xhaferi, Ali Podrimja, etj. Është një konstante, e cila, në çdo periudhë, ka shkaqet e veta, që e përftojnë, duke marrë origjinalizmin e kohës e të individualitetit të poetit.

Në dorë kisha një argument jo për përbashkësi, por për ndryshimin, që zbulon metoda krahasuese. Vite më parë kisha hulumtuar, krahasimisht, vetminë në poezinë e Ali Podrimjes dhe në poezinë moderne të disa autorëve nga vende të Europës Perëndimore të gjysmës së parë të shekullit XX. Domethënie të poezisë së Ali Podrimjes, në thelbin e tyre, janë krejt të ndryshme. Në to është ndryrë vetmia historike e shqiptarëve, posaçërisht e shqiptarëve të Kosovës, në pikat më dramtike të historisë. Vetminë individuale Ali Podrimja e ka këmbyer me vetminë e bashkësisë kombëtare! Tek Bilal Xhaferi (*Në stacionin e largët*) është vetmia e braktisjes të "të deklasuarve" prej miqve, të detyruar prej trysnisë politike të sistemit shoqëror, që i përjashtonte nga bashkësia tjetër, sikurse kishte përjashtuar edhe vet poetin. Pa lidhje kohësie dhe poetike, vetmia e Bilal Xhaferit është e ngjashme me vetminë e Ovidit, dy mijë vjet më parë. Shkaqet janë të rrethanave

BASHKIM KUÇUKU

Shprehësi të strukturave

Letërsi shqipe bashkëkohore
dhe e sotme, III

Onufri

dhe të gjendjeve. Të dy kanë qenë të internuar për arsye politike, të ndarë, larg të vetëve dhe të tjerëve, pa komunikim. Të njëjtat rrethana e gjendje psiko-shpirtërore të poetëve u afrojnë atyre perceptime emocionale dhe fjalë-figura të ngjashme për të shprehur të njëjtat emocione. Prandaj, nuk është e rastit, që te Bilal Xhaferi ka fjalë-figura, madje edhe vargje, gati, të njëjtë, me të Ovidit, të cilin, përveç citimeve prej ndonjë dispence universitare, me siguri, nuk e ka pasë lexuar, pasi s'kishte si ta gjente.

Ndryshe nga prapambetja e mëparshme e letërsisë shqipe, krahasuar me letërsi të tjera europiane, Camaj dhe Ungareti, në një masë, ishin bashkëkohës. Njëri student, në Universitetin e Romës, dhe tjetri profesor po aty (vitet 1950). Camaj jetoi dhe krijoi po në Perëndim (Itali, Gjermani). Poezia e tij ishte e sinkronizuar me kahet e modernizmit bashkëkohor europian. Ndonëse, bashkëkohësia e të dyve, jetesa e Camajt në Perëndim dhe sinkronizimi i poezisë së tij me rrjedhat e poezisë bashkëkohore europiane e lehtësonin, nuk e zgjidhnin problemin.

Metodologjikisht, krahasimi i pamenduar me poezinë e Ungaretit qëndronte me një këmbë. Parësor, teksti A, referencial do të ishte teksti i Ungaretit. Teksti i Camajt do të ishte B, dytësor. Veç, që, lirikën e tij nuk e kisha interpretuar mjaftueshëm, për ta vendosur në një rrafsh të barabartë me të Ungaretit, pashë, se do të vihej në varësi të një autori tjetër, ndërkohë, qëllimi ishte poezia e tij.

Le të kthehemi te konstantja e vetmisë. Në krahasim, fytyra e vetmisë së Camajt do të duhej të shihej nëpërmjet fytyrës së vetmisë së Ungaretit. Mirëpo, Camaj e cilëson veten "si një [që] e njëjdhë vetminë ma mirë se fytyrën e vet."¹ Një shprehje e tillë ishte thirrje për ta parë e studiuar fytyrën e tij drejtpërdrejt, në lirikën e vet. Pati dhe argument tjetër. Në disa biseda të publikuara dhe letërkëmbime, ai nuk pranon, që, poezia e tij, është hermetike. Kjo nuk do të thotë, se unë mendoj, që, në lirikën e tij, nuk ka përbërës të hermetizmit, dhe as, se studimi i krahasuar me hermetizmin, sikurse edhe është bërë prej disa studiuesve, nuk ka dhënë e nuk jep fryte. Thjesht flas për përvojën dhe jap mendimin tim. Mënyra krahasuese e studimit mbetet të jetë ndihmëse e dytësore.

Daljen nga odiseja hulumtuese pa krye, dhe kthimin drejt një metodologjie tjetër, e përcaktoi, pikërisht, e quajtura paragjeneza, me terma të njohur- psikologjia krijuese. "Bie fjala, lirika ime përmjësohet me hermetizmin italian meqenëse dihet se kam ndëgjue nja dy vjet në universitetin e Romës leksionet e Ungaretit që ishte profesor në këtë universitet. Në të vërtetë, na disa lirikë shqiptarë modernë nuk kemi të bajmë me hermetizëm, po shtijmë në punë simbolikën tradicionale tonë që gjindet dhe në poezinë popullore shqiptare." Individualiteti ynë shprehet në letërsinë dhe artin tonë.²

Me qenëse kam Letrat e Camajt, që ruhen në Bibliotekën Kombëtare të Mynihut, dhe foto-kopjet në shtëpinë e tij në Lenggrries, për ta zotëruar, në një farë mënyre, veprën punova studimin *Portret psiko-letrar i Martin Camajt*. Megjithëse, m'u qartësuan disa anë të psikologjisë krijuese, drejtpërsëdrejti nuk më ndihmoi të hyj në larminë e kodeve të tij. Poezia e tij është shumë e vëllimshme: mbi 700 faqe, me lirika, që rrallë kalojnë një faqe. E vetmja mënyrë zotërimi dhe klasifikimi ishte gjetja e konstanteve kryesore, dhe, për më lart, e zotërueseve/ dominanteve të saj. Më e kapshmjia ishte fjalë-metafora e fjalë- simboli, në motërzimet e veta: *udhëtari*, *shtegëtari*, *udha*, e cila më nxori vetiu tek e njëjta konstante me fjalë-metaforat dhe fjalë- simbolet, në poezinë e Dritëro Agollit, nëpërmjet së cilës, kisha arritur, vite më parë,

¹ Copëza nga shënimet/me shkrim dore/epika: zanafilla në lashtësi. Arkivi vetjak, në shtëpinë e shkrimtarit, Lenggrries, Mynih, Gjermani.

² Bisedë e Martin Camajt me Anton Nikë Berishën, në vitin 1990/ *ExLibris*, e shtunë, 23 prill 2022.

te udhëtari i Niçes te *Kështu fliste Zarathustra* dhe vepra tjetër, *Udhëtari dhe hija e tij*. Parë më gjerë, *udha*, me motërzimet e veta: *udhëtimi*, *udhëtari* nuk është origjinale e asnjërit, është një konstante e përbashkët e ligjëtimeve të lloj-llojshme, shkrimore e gojore, prej *Biblës* dhe *Kuranit*, në filozofi e poezi në shekuj, deri në përditshmëri, në fjalët: *pelegrin* për në varrin e Krishtit, haxhi për në Mekë, po ashtu, në shprehjet: *udhëtarë*, ose, *mysafirë jemi në këtë jetë*, u nis për përtej, për në botën e përtejme/Hadit, etj. Nga krahasimi i poezive të dy autorëve shqiptarë, doli edhe një përbashkësi tjetër: figurshmëria e konkretizuar me objekte të fshatit, që u jep një ngjyresë të jashtme rustikale, ndërsa, në thelbin e tyre, nuk janë të tilla.

Përkundër këtyre, domethëniet e simbolit dhe simbolikës së *udhës* dhe të *udhëtarit* janë të ndryshme, që përbëjnë edhe dallimin e tyre përmbajtësor në të njëjtën konstante.

Përsëri nuk shkova dot më tej. M'u desh të kap copa nga filli i Arianës, që Camaj ka pasë lëshuar andej- këndeje, në letra e shënime.

Në një shënim, ka dhe një pohim tjetër për rolin parësor të simbolikës së shprehur me mjete autoktone:

"Në të gjitha veprat theksohet simbolizmi që shprehet në prozë si në poezi me mjete autoktone gjuhësore (thanje e frazeologji shqipe popullore) e përfytyrime të kulturës popullore shqiptare, si janë fytyrat e besimet mitologjike. Kuptimi i veprave të mia vështirësohet edhe nga rrethana se lexuesit shpesh nuk e njohin

këtë kulturë apo pajë shpirtnore shqiptare."³

Ai përmend, madje, të nënvizuar, fytyrat dhe besimet mitologjike. Pikërisht, nga *fytyrat dhe besimet mitologjike* nisi dhe studimi.

Nyja fillimore, e fortë për ta zbërthyer, si i thonë, arrë gungë, ka qenë simbolika e konstantes së gjarpërit. Lirikat me simbolikën e gjarpërit pëlqehen prej lexuesve për atmosferën emocionale pozitive, që përftojnë, por nuk arrijnë t'i shpjegojnë pse i pëlqejnë, duke më përfshirë, atëherë, edhe mua.

E dhëna e parë kundërvajtëse: gjarpëri në përditshmëri, në shprehje e frazeologji popullore ka domethënie skajshmërisht negative, të rrezikut më të madh për jetën. E dhëna e dytë, po kundërvajtëse: në krejt lirikën shqipe ka fare pak poezi me këtë simbolikë. Ka lirika gojore popullore: *moj, nepërka pika-pika/me tre gurë të godita/të vrava më raftë pika*. Në vargje janë ndryrë: bukuria (*pika-pika*), eleganca (nepërka është e hollë si shigjetë), shkathhtësia në lëvizje, e shpejtë në të sulmuar (lëvizjet e saj), rreziku (helmi i pashërueshëm/helimi i dashurisë pa përgjigje). *Mallkimi*, vlerësimi i dashurisë/*nepërkës/* mbi veten (*më raftë pika*). Nepërka me pika, sipas biologjisë dhe mendësisë popullore, është më e rrezikshmja. Domethënia e saj është jehonë, prej së largu, e domethënieve të miteve. Të përqsaur me botkuptimin modern dhe përfytyrimet e përditshmërisë, vargjet duken pa kuptim, absurdë.

M'u desh të hulumtoja simbolikën e mbetjeve mitike dhe të riteve të besimeve shqiptare në lashtësi e mesjetë, një pjesë të ruajtura edhe në gjysmën e dytë të shekullit XX (Librat e etnologut Mark Tirta). Prapëseprapë, nuk më përfutuan ndonjë mënyrë të përshtatshme analize. Monografia *Ilirët, historia, jeta, kultura, simbolet e kultit* të shqiptaro-kroatit Aleksandër Stipçeviq⁴, ka faqe të tëra për simbolikën e gjarpërit në mitet e ritet e ilirëve, grekëve, dhe të popujve të tjerë, veçanërisht të Mesdheut, ndër to, dhe për domethënien e tij të plleshmërisë së femrës, guas. Analiza nxorri në sipërfaqe të tekstit, se lirikat e Camajt, me këtë simbolikë, kanë, domethënie erotike seksuale, nëpërmjet shëmbëlltysë së femrës, në binomin gjarpërgrua/ femër, diku dhe bletë, simbol i virgjërisë e i plleshmërisë.

Përgjatë kësaj mënyre leximi, në perceptimin e lexuesit, ka ndodhur një zhvendosje, mbartje, transferim nga mendësia dhe kultura e përditshmërisë bashkëkohore, në kulturën e simbolikës së miteve dhe të mbetjeve të tyre në ritet e besimeve popullore të lashta. Pa zhvendosjen në kulturën e simbolikës së miteve, nuk përftohet një perceptim i tillë i kuptimit të lirikave. Përfundime:

1. Lirika e Martin Camajt interpretohet plotësisht e përsëmbari nëpërmjet vet Camajt, qenie krijuese shqiptare dhe njeri, me mendësi, bindje, formim, sidomos nëpërmjet shtresëzimeve të kulturës shqiptare, tradicionale shekullore.

2. Në bazën e lirikës së tij është substrati i kulturës shqiptare, e, në radhë të parë, simbolika e saj, më tepër se sa vet poezia shqipe.

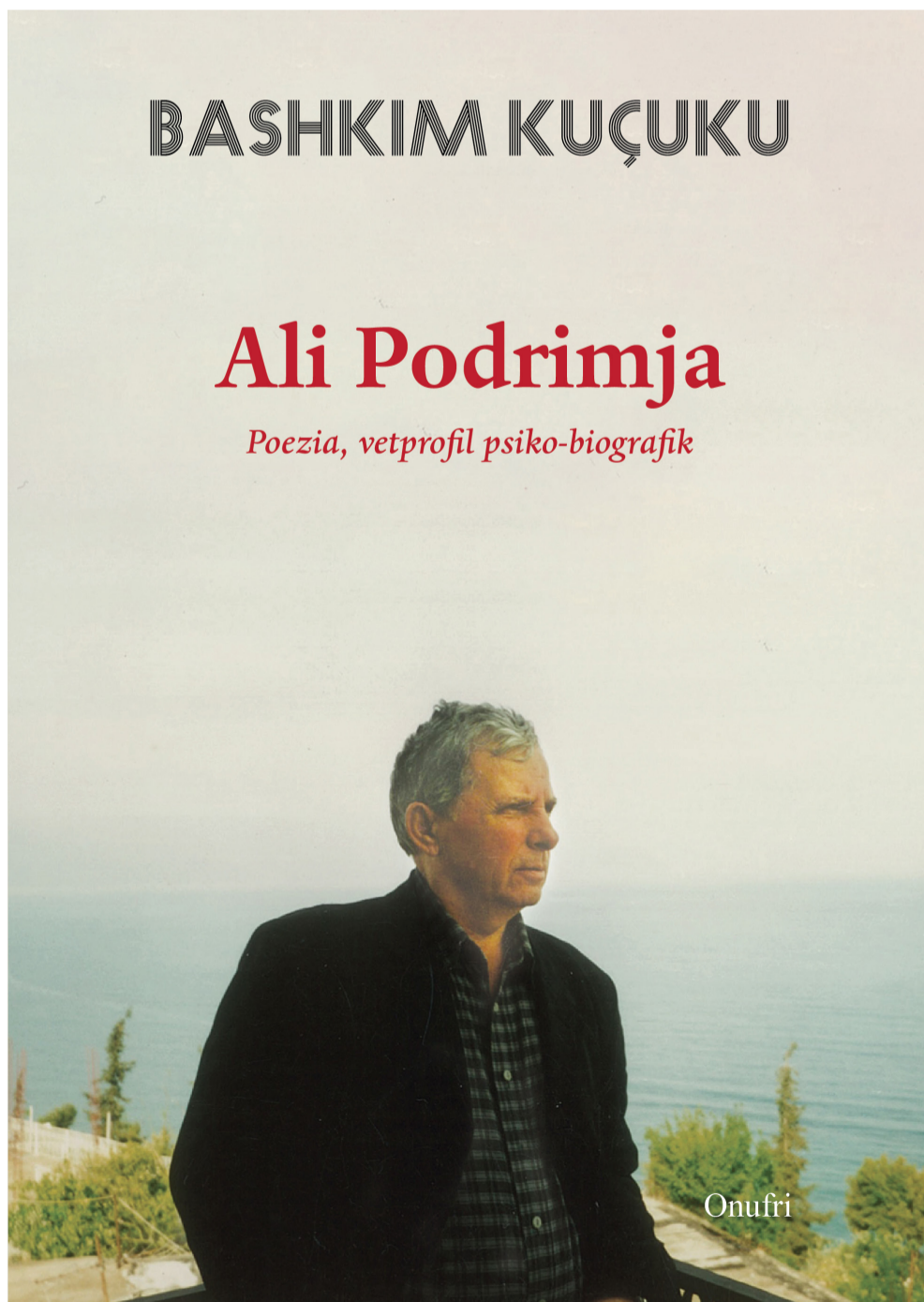
3. Lirikat japin mundësi mënyrash analize të ndryshme. Çdo mënyrë analize dhe interpretim, sado të pranueshëm e bindës të jenë, janë vetëm një motërzim mes të tjerëve.

4. Ka lirika me struktura të përsosura, në të cilat figurat kryesore vlerëzojnë të gjitha figurat e tjera të sistemit të vet. Funksionimi i tyre është, si në një sistem matematikor, po ashtu, dhe interpretimi shkon radhazi, nga e njohura a tek e panjohura b.

Tiranë, 20. 04. 2023

³ Shënime të përgjithshme – mbi varg librash letrarë, daktiloshkrim. Arkivi vetjak, në shtëpinë e shkrimtarit, Lenggrries, Mynih, Gjermani.

⁴ Aleksandër Stipçeviq *Ilirët, historia, jeta, kultura, simbolet e kultit*, përkthyer nga Nazmi Rrahmani, *Toena*, 20020.

Hyrje

Përsiatjet tona mbi gjendjen dhe perspektivën e gjuhës shqipe në periudhën postglobaliste i kanë nxitur tri paradigma: a) fillimi i pandemisë së Virusit Korona dhe mbyllja globale; b) shqetësimi mbi perspektivën e trashëgimisë sonë në këtë situatë, mbështetur mbi një vlerësim të Profesor Çabejt gati një shekull më parë, se *“... gjuha është sendi më i çmueshëm i një populli, dhe për popullin shqiptar është i vetmi thesar”*; c) si dhe deklarata e Profesor Jani Thomajt për merakun e tij për gjuhën shqipe dhe hartimin e një *Fjalori të madh të shqipes*. I shkruar si përgjigje Konferencës të Institutit Albanologjik, kushtuar 80-vjetorit të lindjes së Profesorit tim të çmuar, ky tekst le të jetë ndërimit për Profesor Jani Thomajn.

I

Kohë më parë studiuës nga Akademia e Shkencave e Shqipërisë dhe studiuës të institucioneve të tjera shkencore e arsimore në Tiranë, rikthyen në diskutim një çështje për të cilën është diskutuar, janë shprehur shqetësime dhe madje janë bërë edhe polemika, çështjen e mbrojtjes me ligj të shqipes standarde.

Autorë të këtij projektpropozimi, hartuar në vitin 2014, janë akademikët: Jorgo Bulo, Enver Hysa, Luan Omari, Eduard Sulstarova etj., që më parë se sa gjuhëtarë, juristë e studiuës të letërsisë, ishin dhe janë intelektualë të përmasave kombëtare e ndërkombëtare, personalitete të mendimit shkencor e studiuës me përvojë të madhe historike, në të vërtetë, studiuës me vetëdije të lartë historike dhe me pikëpamje e virtyte mbarëkombëtare. Lajmi, përkatësisht projektpropozimi a iniciativa, na bëri të kuptojmë dhe besojmë se tani Tirana dhe institucionet politike, arsimore dhe shkencore urgjentisht duhet të marrin rolin prijës të ëndrrave tona për gjuhën shqipe, të cilën Prishtina nuk ka mundur ta realizonte dikur për shkaqe politike dhe nuk mund ta realizojë tani për mungesë kapacitetesh (studiuësish e institucioneve) profesionale.

Duke pasur parasysh rrethanat nëpër të cilat kaloi së fundmi populli shqiptar: tërmetet e pazakonshme në Shqipëri, pandeminë globale e Virusit Korona, si dhe lëkundjet afatgjata në jetën politike në Shqipëri e sidomos në Kosovë, nuk kemi pritur as kësaj radhe të kemi diskutime as në interes të realizimit të kësaj iniciative të përsëritur, as të kundërshtimit institucional të saj. Në këto rrethana natyrshëm nuk mund të pritej ndonjë diskutim i gjërë as aprovues as polemizues, por rrethanat nëpër të cilat po kalojmë vitin e fundit, më kanë bërë të besoj se në shkallë kombëtare pritej edhe një diskutim ndërgjegjësues rreth gjuhës, si njëjën prej pasurive unike të kombit shqiptar. Kjo e dyta, pandemia globale, madje mund të ishte edhe një prej arsyeve shumë të veçanta pse për gjuhën dhe më tej trashëgiminë kombëtare, të ndërmerreshin masa të forta mbrojtjeje, sa edhe për fatet fizike, individuale e kolektive të shqiptarëve në hapësirën etnike, mërgatën dhe diasporën shqiptare.

Pa dashur të merrem me diskutimet anësore, shumë herë të zbehta dhe shumë herë irrituese, mund të them se ato u orientuan kryesisht në dy drejtime: në Tiranë me komente anësore, që të kujtojnë ankimet e shkrimtarit anglez të shekullit XVI Gjon Hart (John Hart), për “mekatet” e alfabetit anglez, për shkak të të cilave e kishte vështirë të mësonte dhe vështirë të lexonte” (Kristal, 1997: 215), ndërsa në Prishtinë me reagime individuale, të cilat më parë se për një ligj mbrojtës të njëjës prej vlerave më të rëndësishme që kemi, dëshironin që projektpropozimit t’i jepnin karakterin e një karikature, që më parë se sa të shquante gjuhën, thesarin e vetëm të popullit shqiptar, sikur do të shprehej Profesor Çabejt, donin të krijonin mjegull mbi rolin që mund të kishte mbrojtja e këtij thesari.

Gjuha shqipe është gjuhë historike, ndërsa populli shqiptar është popull historik dhe e

Gjuha shqipe dhe institucioneve të saj në perspektivën postglobaliste

Nga Begzad Baliu

“... gjuha është sendi më i çmueshëm i një populli, dhe për popullin shqiptar është i vetmi thesar” (Çabej, 1929)

drejta e tij për hapësirë gjeografike europiane, identitet kombëtar dhe të barabartë me vendet fqinje e me popuj të mëdhenj të Evropës, i detyrohet para se gjithash gjuhës shqipe si dhe mundësisë së saj që të funksionojë si një standard i vetëm. Më parë se vetë populli shqiptar dhe luftërat e tij, është vepra *Meshari* i Gjon Buzukut ajo që i bëri shqiptarët pjesë të qytetërimit europian. Më parë se populli shqiptar dhe bëmat e tij është gjuha shqipe ajo që me të gjitha përmasat kuptimore e bëri të flas *Biblën* në gjuhën shqipe në fillim të shekullit XIX, në të vërtetë më parë se të bëhej populli shqiptar pjesë e qytetërimit dhe trashëgimisë së përbotshme është gjuha shqipe ajo që në projektin e Franc Boppit (1854) dëshmoi të qenit e saj degë e familjes së gjuhëve indoeuropiane, madje njëra prej degëve bazë, njëra prej dymbëdhjetë degëve të trungut të saj. Struktura gramatikore e gjuhës së shkruar shqipe, në tekstet e kohës do të dëshmojë rreth dy shekuj më parë atë që së fundi do ta konstatojë Umberto Eco; “Gjuha mëmë nuk ishte një gjuhë e vetme, por tërësia e të gjitha gjuhëve” (Eko, 2008: 342).

Në këtë periudhë, kur çështja e gjuhës kombëtare ishte një nga çështjet e mëdha evropiane (Thiesse, 2004: 87), kur sikur shprehej Herder, “çdo gjuhë, është shprehje e gjallë, organike e shpirtit të një populli, shuma e veprimtimit efikas të gjithë shpirtit njerëzor që e kanë përbërë gjatë shekujve” (Thiesse, 2004: 44), gjuha shqipe iu përgjigj parimit “kombi ekziston, përderisa ka një gjuhë”, ndryshe nga parimi tjetër që vlente për popujt e mëdhenj “kombi ekziston, duhet t’i jepet një gjuhë” (Thiesse, 2004: 86).

Për më tej, më parë se sa populli shqiptar të dëshmonte përfundimisht orientimin e tij drejt qytetërimit europian, janë shkronjat e alfabetit të Kongresit të Manastirit ato që shfaqen fytyrën europiane të këtij populli; dhe së fundmi, më parë se sa populli shqiptar, populli i ndarë në dy shtete të arrinte bashkimin a tij në një shtet, është gjuha, shqipja standarde (Kongresi i Drejtshkrimt të Gjuhës Shqipe, 1972), ai që i bashkoi në komunikimin e tyre si një popull modern dhe i vetëm.

II

Në këtë rrjedhë, dua që me përgjegjësinë e folësit të gjuhës shqipe, ligjëruesit të saj universitar, të studiuësit e qytetarit të shqetësuar për secilën shkronjë e për secilën fjalë të shqipes, të propozoj një orientim të ri të institucioneve akademike dhe arsimore shqiptare, kudo janë krijuar brenda institucioneve kombëtare e ndërkombëtare:

1. Gjendja shumë serioze, që po krijohet pas mbylljes së botës, do të sjellë

rivlerësime të perspektivës së popujve e të gjuhëve të tyre, e në mënyrë të veçantë fatit të gjuhëve e të kulturave të popujve të vegjël, sikur është edhe populli shqiptar. Mbyllja e sotme globale në këto përmasa, si dhe një perspektivë e mbylljes Lindje (Azi) - Perëndim në një të ardhme jo shumë të largët mund të rezultojë me një shpërthim demografik dhe lëvizje qindmilionëshe të aziatikëve drejt Europës, një përmasë që të kujton shtegtimin e popujve indoeuropianë dhe arritjes në Europë rreth 3000 vjet më parë.

2. Mënyra se si papritmas dhe në mënyrë të shpejtë u ballafaquam me një virus me mundësi të vë në pyetje fatet e popujve dhe kulturave të tyre, na bënë të mendojmë edhe për projektet e gjertanishme të institucioneve shkencore dhe të merremi urgjentisht me rivlerësimin e tyre, pasi shumica e institucioneve shkencore bëjnë punën rutinore, pa projekte afatmesme dhe afatgjata, dhe për më tej, pa projekte me karakter kombëtar e mbarëkombëtar.

3. Situata të tilla shumë të rrezikshme nëpër të cilat po kalojmë, si dhe mundësitë që ato të përsëriten në përmasa edhe më tragjike, rrezikojnë brenda natës jo vetëm moshën të caktuara po edhe popuj, shtete e kultura të tyre. Shqiptarët, dy shtetet e tyre aspak homogjene, institucionet me nivel të zbehtë komunikimi, si dhe projektet e tyre shkencore shumë herë të përmasave krahinore, mund të rrezikohen si asnjë gjuhë e kulturë tjetër në rajon dhe Europë. Shqiptarët me tri e më shumë besime, me gjuhë standarde “ende të brishtë”, pa enciklopedinë kombëtare, pa thesarin e gjuhës shqipe në disa vëllime, sikur e kanë edhe popujt e tjerë, rrezikojnë të gjenden në provincën e zhvillimeve europiane. E popujt, gjuhët dhe kulturat provinciale, rrezikojnë të zhduken brenda natës ashtu sikur janë rrezikuar dhe zhdukur gjuhë me folës edhe më të shumtë se gjuha shqipe.

4. Përvoja rajonale dhe ndërkombëtare na jep shembuj brilant, të rrezikut afatgjatë, organizimit e mbrojtjes së tyre, por le të sjellim vetëm dy prej tyre. Vetëm një vit pas mbarimit të luftës ndërmjet Serbisë dhe Kroacisë, në Kroacinë e pavarur leksikografët kroatë arritën ta botojnë vëllimin e parë të *Enciklopedisë kroate*.

Tregimi i Umberto Ekos për vendosjen e një tabele me vërejtje në një shkretëtirë ku do të varroseshin mbetjet bërthamore në SHBA, janë shembulli më brilant se si duhet të mendojmë ne sot për gjuhën dhe perspektivën e saj. Më 1984, - rrëfen semiotistit dhe intelektualit i lavdishëm i gjysmës së dytë të shekullit XX dhe fillimit të shekullit XXI, Umberto Eko, - Thomas A. Sebeok, hartoi një raport për Zyrën e Izolimit

të Mbeturinave Bërthamore, në lidhje me vendosjen e shenjave gjuhësore në vendin ku do të vendoseshin mbeturinat. Por për ekspertin Thomas A. Sebeok situata nuk ishte kaq e thjeshtë. Vendosja e vërejtjeve gjuhësore nuk konsiderohej kaq e thjeshtë në një tabelë normative. “Qeveria Amerikane kishte zgjedhur disa zona të shkreta në ShBA për të groposur (në disa qindra metra thellësi) mbetjet bërthamore. Nuk bëhej fjalë edhe aq për të mbrojtur zonën nga hyrjet e të pakujdesshme sot, se sa për faktin që mbetjet bërthamore mbeteshin aktive për dhjetë mijë vjet”. (Eko, 2008: 177).

Në këtë proces bashkohej përvoja historike dhe manifestohej vetëdija historike. Në radhë të parë shquhej kujtesa historike. “Kemi parë perandori të mëdha dhe qytetërime të lulëzuara, që kanë perënduar në kohë shumë më të shkurtër, kemi parë se si disa shekuj pas faraonit të fundit hieroglifët egjiptas ishin bërë të pakuptueshëm”.

Për të vënë më tej në sprovë vetëdijen historike: “Mund të ndodhë që pas 10000 vjetësh toka të ketë pësuar pështjellime të tilla që të banohet nga popuj, të kthyer në kohën e barbarisë por mund të vizitohet nga udhëtarë jashtëtokësorë. Si të njoftohen jashtëtokësorët që zona është e rrezikshme” (Eko, 2008: 177).

5. Cila është vepra që kemi krijuar si institucione shkencore pas Luftës Çlirimtare të Kosovës, në të vërtetë pas Çlirimit të Kosovës, dhe cilat janë veprat kolektive kombëtare të cilat janë botuar nga institucionet shkencore dhe akademike në Shqipëri, të cilat i shërbejnë një qëllimi të tillë, të largët, jo dhjetë mijë vjet, po 30-50 a 100 vjet, sa pretendojnë zakonisht botimet me karakter shoqëror? Nuk po e bëjë këtë pyetje për institucionet me karakter nacional në Maqedoni dhe Mal të Zi. Pas fjalorëve enciklopedikë, të në arritjeje modeste akademike në Tiranë dhe në Prishtinë, lajmi pothuajse i vetëm premtues që vjen është deklarata e drejtorit të Institutit të Gjuhësisë në Tiranë, Profesorit Valter Memisha, se po punohet për *Fjalorin e madh të gjuhës shqipe*, në një kohë që mendjen e kemi te *Korpusi i plotë i gjuhës shqipe*. Një prej etërve të leksikografisë shqiptare Profesor Jani Thomai, në fillim të këtij shekulli, pasi kujtonte momentet më të rëndësishme të trashëgiminë e leksikografisë shqiptare sillte edhe disa kërkesa të domosdoshme që dalin në këtë kohë: a) “Kërkesa kryesore (...) është rritja e cilësisë shkencore të fjalorëve, mbështetja e tyre në të gjithë përbërësit e përbajtjes e të trajtimit leksikografik në shkencën dhe metodat e leksikografisë bashkëkohore” (Thomai, 2017: 125); b) “ngritja e një shoqate kombëtare të leksikografëve, e ngjashme me Shoqatën Europiane të Leksikografëve (EURALEX)” (Thomai, 2017: 126); c) “regjistrimi elektronik i fondeve leksikore” (Thomai, 2017: 126); d) “Hartimi i një fjalori të madh, disavëllimësh, i gjuhës shqipe përbën një kërkesë të kahershme” (Thomai, 2017: 126); e) “Hartimi i fjalorëve të autorëve e i fjalorëve krahinorë në një shkallë” (Thomai, 2017: 127) etj.

6. A nuk është kjo edhe një prej arsyeve pse Akademitet dhe institucionet tona shkencore duhet të marrin detyra më të rëndësishme dhe më parësore, të cilat kanë për synim vjeljen, ruajtjen, sigurimin dhe regjistrimin e manaxhimin e korpuseve gjuhësore në hapësirën shqiptare, të trashëgimisë sonë materiale e shpirtërore (nga njësitë leksikore e frazeologjike deri të përralla dhe eposi), përgatitjen urgjente të *Enciklopedisë Kombëtare, Fjalorit (thesarit) të plotë të gjuhës shqipe e doracakët e tjerë enciklopedikë të kësaj natyre* etj., me ndihmën e koordinuar të të gjitha institucioneve arsimore, shkencore e kulturore të të gjithë hapësirës shqiptare. Shembuj të orientimeve të kësaj natyre vinë nga Shën Petërburgu dhe Pekini, por jo edhe nga Prishtina dhe Tirana. Profesor Jani Thomai tashmë ka bërë edhe hapin e parë. Ka përgatitur edhe Projektin e *Fjalorit të madh të gjuhës shqipe* (2004-2007), brenda të cilit ka përcaktuar edhe numrin e përafërt të fjalëve, parimet dhe kriteret e përgjithshme, formatin dhe vëllimet, shtresat

Mbas një narracioni romantik me Rromane, tregime, monografi: "Dhe yjet dridhen nga dashuria", "Mëkati i bukur i tradhëtisë", "Diamante të gurtë", "Trupi im më përket mua", "Hakmerru duke dashuruar", "Jehona e tradhëtisë", "Pa dashuri as të vdesësh nuk pranohet", dhe një trajektoreje thellësisht kritike dhe maturuese me romanet "Shpirtra të shitur" dhe "Pushteti i kancerozëve", shkrimtari dhe përkthyesi i njohur Kleo Lati vjen kësaj here me librin për fëmijë "Princesha Charlotte", me ilustrime të Endri Beqo, një botim cilësor i Shtëpisë Botuese NERAIDA.

Sinqerisht, kur e lexova këtë libër, u ndjeva si një fëmijë. Në përgjithësi, është në natyrën e qenies njerëzore "të mos kënaqet apo të kërkojë gjithnjë e më shumë". Fëmijët bartin dhe dhurojnë emocione, gëzime, shqetësime; ata krijojnë një botë tjetër për prindërit, gjyshërit, midis tyre enden pafund dëshirat, tekat, imagjinata...pse jo edhe shpirti i tyre magjik. Përtej gjithë këtyre dilemave, na duhet të shohim se çfarë fshihet, si kapërcehen, sa realizojmë...? Po nëse fëmija i ka "të gjitha" dhe ndihet jo i kënaqur?

Në këtë libër, përrallat e gjyshit rendin diakronike nga lindja e Charlottës e deri sa ajo do të fillojë shkollën fillore. Shkrimtari K.Lati dëshmon psikologjinë e thellësive të shpirtit të tij me atë të rritjes së parë feminare të mbesës ose të "mjaltit të mjaltit". Ajo që e nxit lexuesin është kalvari mahnitës i rrëfenjave të gjyshit, gjyshes, mamit, kapedan Nikos, xhaxhi Andonit, të harmonizuara me: "Syte e Charlottës, Përse qan gjyshi nga gëzimi, Fshati dhe shtëpia, Shpella e piratëve, Kukulla Rafaela, Zogj dhe peshq fluturues, Vëllai Diell dhe motra Hënë, Edhe yjet kanë emra...që e bëjnë librin mik të dashur të fëmijëve.

Tek princesha Charlotte, autori ka përjetuar disi më thellë, për një arsye tejte thelbësore, ai shkruan si gjyshi Kleo. Në fund të librit të vjen vetiu prof. H. Beqja me shprehjen brilante: "Të rrisësh, të ngresh një fëmijë në këmbë është si të hapësh një pus me gjilpërë!".

Nuk ka të vërteta, ka vetëm përjetime dhe imagjinatë riproduhuese.

"Princesha Charlotte" demonstron mesazhe filozofike, psikologjike, epos mitologjik dhe sfidat e brezit, gjeneratës ndaj fëmijëve; në një rend metrik, ajo bart botën feminare, rrezaton rrethin e përgjegjësive prindër-gjyshër-edukatorë. Rrëfenja e parë në këtë libër nis me ndjenjën: "Sa sy të bukur dhe shprehës ke... ata shprehin të gjitha fjalët që thua!". Gustave Flaubert, gjigandi i dimensioneve të syrit vëzhgues, novelisti francez i shek.XIX-të, u formua me romantizmin e Hygo, Vinji, Mishel, Shatobrian. Syri klinik ndaj jetës, i trashëguar nga babai-mjek, i lejoi autopsinë e shpirtit të njeriut. Ne - njerëzit e vdekshëm - lindim, jetojmë dhe shkojmë drejt pluhurit kozmik me perceptime të Dante Aligerit. Syri - i vetmi organ i pandryshuar gjatë gjithë jetës së njeriut.

Fëmijët meritojnë dashurinë.

Libri shtjellohet mbi dashurinë, gëzimin dhe lumturinë e lindjes së jetës: "Dita më e lumtur e jetës sime lidhet me ty! Autori sfidon ligësinë, moskujdesin, urrejtjen me atë që vjen mbas dashurisë së madhe. Tek "Dueli", A. Cehov e paraqet Laevskin si një qenie me urrejtje ndaj N. Fedorovnes: Qafa e saj ishte shumë e bardhë! Anna Karenina e L.Tolstoit nuk e donte burrin, sepse ai nuk i pëlqente "veshët" e saj! Me "Vëllezërit Karamazov", Dostojevski shfaqet më radikal: mund ta urresh dikë, që e "përtyt ushqimin" me zë të lartë, për të urreyer gjithë njerëzimin! Sigmund Freud i vendos kapakun e floririt të J.S.Millit: ne jemi qenie të anullimit, kur shohim tek dikush vetëm një aspekt negativ! Te libri i K. Latit, bashkë me kukullën

-Shënime rreth librit për fëmijë "Princesha Charlotte" të shkrimtarit Kleo Lati-

Përjetime të shpirtit ekzistencial

Nga Prof. Dr. Bashkim Abazi

Rafaela - një gjetje analoge me kukullën, vajza e vogël dhe Franc Kafka - Princesha Charlotte është simbol i gjithçkaje të bukur, ngazëlluese, shpirtërore në plotësinë e saj engjëlllore...

Edhe mua më ka lindur një femër - i ka lejuar autorit idenë shtruese të konceptit dhe privilegjin e arsyes. Ai nuk e kërkon aspak pranimin logjik të lexuesit; as pohimin e gënjeshtert, iluzor apo të vërtetë të çiftit kozmogonik; ai e unifikon pasardhësin e tij - Elonën, me lindjen e ngjashme të princshës Charlotte. E vërteta e klithmës, shtrëngimit dhe qarjes është jo vetëm e qenies idealiste, e të gjithë të lindurve nga fama, gjeniu apo ndriçimi i dhuruar nga parajsa e Evës dhe joshja e gjarpërit djallëzor...jemi predikat i mëkatit apo kryqëzimeve me erectus të homosapiens?

Autori Kleo Lati e ka konfliktin me shpirtin e thyer njerëzor, me atë që është renditur materialist i shtatëzanisë me lehoninë planetare, pse jo edhe kozmike,

universale! "Edhe yjet kanë emra", ja...Orioni, Arusha e Vogël i japin frymë fantazisë së simboleve të jetës, koncepteve etike dhe estetike, qenies epistemike... Ai shpalos kënaqësinë e edukimit të fëmijëve, kundër doktrinave biocentriste të kohës; apelon zgjimin e energjive dhe atributeve të tyre në përballje me jetën humane; në analogji me fëmijërinë e tij zgjon tek princesha Charlotte - dhe për të gjithë fëmijët - rrugëtime të formimit në shtatë vitet e para të jetës.

Në këtë proces vendimtar njohës marrin rrugë perceptime dhe konsiderime zanafillorë të rëndësishëm; "zgjohen" dhe akumulojnë njohuri kontekstet mentale dhe vizuale feminare për botën që i rrethon; objekte, lodra apo përjetime brenda fantazisë dhe imagjinatës së tyre janë stimuj dhe marrin role të caktuara. "Yjet kanë emra si njerëzit, vëllai Diell, motra Hënë, peshqit fluturues apo shpella e piratëve: - një aspekt animizmi i objektit pa shpirt - i japin autorit meritën e stilit të veçantë; ai është edhe aktor i rrëfimit, edhe përjetues

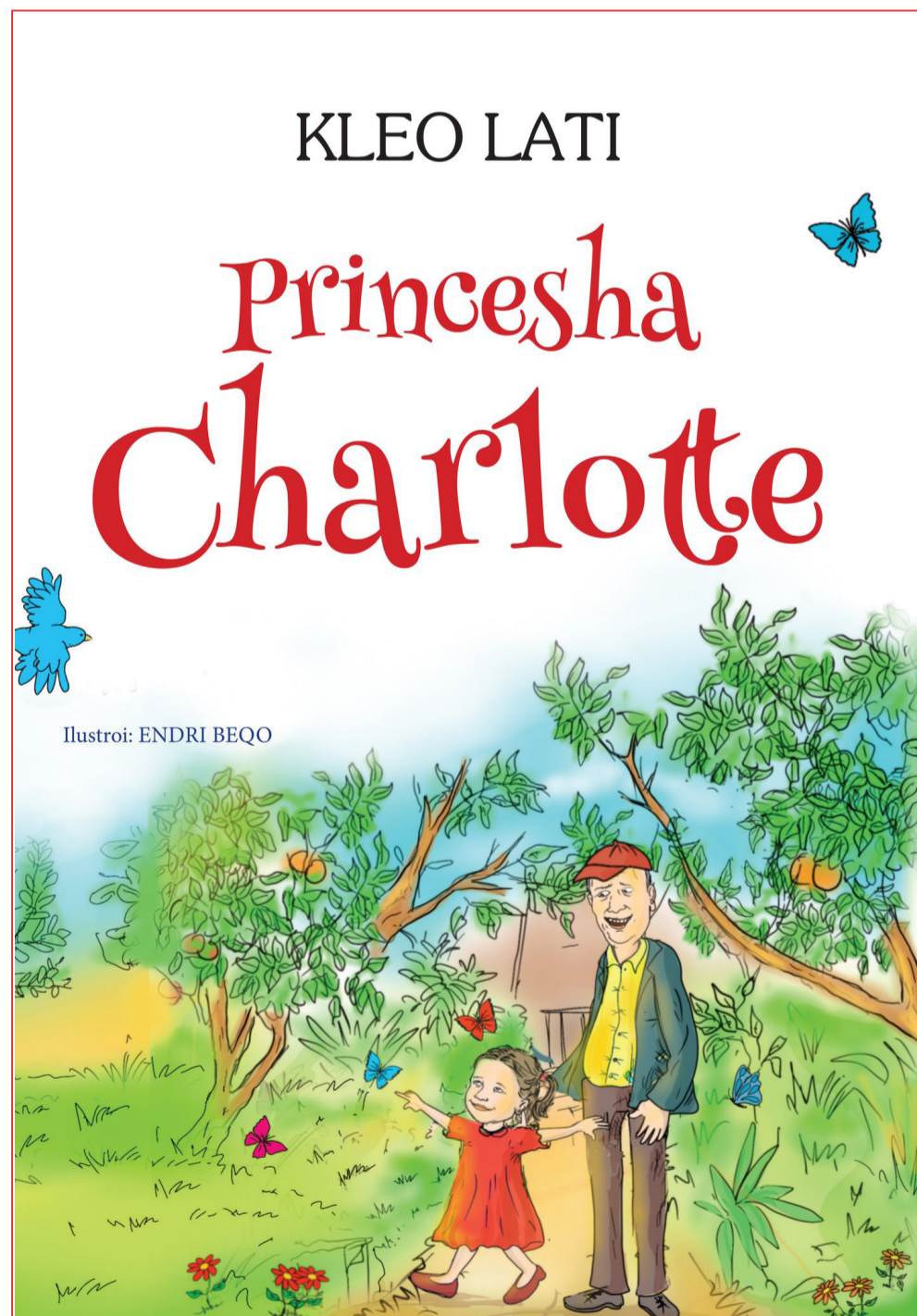
i emocioneve, edhe bashkëbisedues me princshën. Dhe jo vetëm ai. Të gjithë aktorët përfshirës - prindërit, gjyshërit, edukatorët, familja dhe shoqëria - midis fabulës së përrallës dhe konceptit të së vërtetës formale të ngjizjes fiziologjike e parazgjedhin me pasion vlerën e botës reale; si një manifestim i gjendjeve transhedentale dhe të dobishme për të ardhmen e njerëzimit, qenia e evolucionit biologjik nga grimca e AND-së dhe ARN-së përfiton vetëm lejen e kushtëzuar të ekzistencës dinamike dhe imponon hierarkinë e standarteve civilizuese. Në jetë, qenia njerëzore ka pasuri mendimin; ndjenja, dashuria, kujdesi dhe mirëritja e fëmijëve kërkon shumë më tepër përkushtim, se sa kontrata në altarin e sakramentit kanonik "deri sa vdekja të na ndajë"; harmonia e funksioneve jetësore me ndjenjë dhe emocion, respekt dhe mirëkuptim... lindin natyrshëm, kur vjen një burim i ri frymëzimi. Do të mjaftonin vetëm fjalët prekëse të autorit me dedikimin: *Princshës Charlottë, mbesës sime. Ditën që ti linde, unë rilinda!*

Le të ndalojmë së ndjekuri hijet e së kaluarës, të nxjerrim jashtë vetes shpirtin e keq, mentalitetet dhe egoizmin vrasës të jetës. Të përlur në forcën magjike dhe vullnetin individual të qenies së përkorë, larg kufijve poshtëruës të vetvetes, le t'ju nënshtrohemi me frymëzim "grimcës së parë", si një akt unik i mospendimit. Princesha Charlotte, vetvetja jonë - engjëlli mbrojtës, shpëtimtari brenda shpirtit të padukshëm, na e lehtësojnë dhe shpëtojnë shpirtin nga dhimbjet e mëdha jetësore.

Drejt mbretërisë së përrallave.

Në sfondin analitik të librit "Princesha Charlotte", si shkrimtar dhe studiues i krijimtarisë letrare - artistike, po i ngjizem pakëz jehonës filozofike dhe traditës së prezantuar deri më sot. Veprat letrare për fëmijë - nga shek.XV-të, kanë shprehur mesazhe morali dhe besimi fetar - si tradita puritane. Deri në shek.XX-të apo e njohur si "epoka e artë" e letërsisë klasike për fëmijë, janë shfaqur qasje shkencore nga fauna dhe flora - Charles Darwin dhe filozofike - John Locke (Loku). Filozofia mbi kuptimin "tabula rasa" - mendja e njeriut në lindje është e zbrazur, pa rregulla përpunimi, të dhënat shtohen nga përvoja shqisore - diktoi botimin e librave të lehtë, të këndshëm dhe ilustrime me figura zbavitëse dhe kurreshtarë.

Bota e letërsisë shqiptare për fëmijë ka trashëguar Naimin, Mjedën, Çajupin...A. Mamaqin, B. Dedja, G. Bushaka, O. Grillo, T. Gjokutaj, A. Deva, V. Canosinaj...filma vizatimorë, multiplikativ dhe fantastiko - shkencorë. Të gjithë kanë dhuruar dashuri dhe dije për fëmijët. Kur njerëzit rriten dhe ju largohen mbretërisë së përrallave, ata mbushen me muzë, dhëmbshuri, poezi, fisnikëri...E tillë do të mbetet edhe "Princesha Charlotte".

Qiellori Skënder Rusi u nis te perënditë

Nga Istref Haxhillari

(Vijon nga faqja 9)

-Alo, Istref, - erdhi një zë i ngrohtë e i butë si mëndafsh, me ndërprerje të lehta fryme.

- Urdhëro, Skënder!

- Kur do të vish?

- Në orën nëntë.

- Të pres te Pedonalja.

- Erdha!

Dhe iu ktheva shoferit.

- Të lutem nxito pak! - iu luta.

Ai u mërzi.

- Ke ndonjë urgjencë? - pyeti vrazhdë.

- Po, - i thashë, - më pret Skënder Rusi.

- Kush?

- Skënder Rusi, - i thirra.

- Cili është ky.

E vështrova mos tallej, por jo.

- Prefekti i Korçës.

- Sikur është një tjetër, - rrudhi vetullat.

- Skënder Rusi është mbi prefektët, - i thashë.

- Shko, shiko! - më hodhi sytë me dyshim, si të isha i lënë nga mendja.

Miku im Bujar Balliu që me shoqëronte, qeshi.

- Është poet, - e sqaroi.

- Aha! Po thuaj o i uruar!

Skënderi priste në tavolinë, pak i kërrusur, po fytyrën të qeshur dhe të bukur si ai. Vetëm. Në çdo vend dhe çdo kohë tjetër, një poet i kalibrat të tij do të rrethohej nga dishepuj si Krishti. Ai vetëm, fare vetëm, i huaj në qytetin e tij, mes njerëzve që mrekullohen nga lirikat e tij. Dhe si ai askush nuk i ka kënduar Korçës.

U ngrit ngadalë, na përqafoi.

- Lukun e ke të bukur, - bëri shaka.

- Faleminderit.

- Ç' ditë! - na tha, - pa mëngjes.

Dhe sakaq sytë i ndriçuan nga një refleks i brendshëm misterioz:

"Ka ca ditë pa mëngjese,

Se ku ka shkuar dielli, s'e di asnjë,

Nga drita e tej marrim edhe ne me vete..."

Kështu nisi biseda me Poetin, se poetët nuk janë si njerëzit e zakonshëm të pyesin si je, nga shtëpia si i ke e të tjera si këto. Edhe fjalët e rëndomta mbajnë aromë poezie, aq sa vështirë të marrësh vesh flet apo reciton.

Mbi tavolinë dy kopje të vëllimit të fundit: "Edhe perënditë e duan lavdinë."

- Këto janë për ju, - na tha dhe fytyra i shkëlqeu nga gazi. Ç'buzëqeshje e bukur! Ç' sy të magjishëm! Vetëm perënditë mbase dinë të qeshin ashtu.

E hapi librin te faqja e parë më tregoi autografin.

- Zor ta lexosh, - tundi kokën me keqardhje si të justifikohesh për shkrimin skandaloz.

I hodha sytë e lexova menjëherë dedikimin e tij si këmbë pule. Sa shumë thoshte ai shkrim i deformuar, sa brenga e gaz njëherësh!

Sytë m'u mbushën, po nuk e bëra veten.

- Si shumë më paske mburrur, - i thashë.

- Hë se mirë të bën!

Shfleton librin, ku qëlloi.

- Ja, njëra nga poezitë, - thotë gjithë duke pulitur sytë si aktorët.

"Ti qesh, ndërsa unë

Ende nuk e di

Më djeg dielli i plazhit,

Apo më djeg ti.

Jam skuqur i gjithi,

Dhe prapë nuk e di

Është dielli i plazhit

Apo prapë je ti!..."

Nuk plakët Skënder Rusi, zemra e tij është njëzet vjet, a ndoshta më pak.

- Do t'ia recitoj të dashurës, - bëra shaka.

- Mirë, veç mos i thuaj se e ka shkruar një plak.

- Ç' plak je ti? Pleqëria ka frikë nga poetët.

- Nga mosha, de, - ma bën me sy ashiku.

Dhe nisin sërish vargjet të gurgullojnë si nga një zabel i pa shkelur:

"Më zuri syri në rrugë një grua të re,

E bukur ishte, sa mbrëmja ime,

Ajo se si ecte, nuk e di se si qe

Ashtu duke ecur bëhej më intime!..."

Dhe vrenjtet pak.

"Kam filluar të flas vetëm me sytë,

Ata e dinë më mirë ç' është dhimbja!

Do desha të jap pak më tepër dashuri,

Po s'e gjeja dot kujt t'ia hiqja!..."

Ky është Skënder Rusi, i gjithi poezi, i gjithi dashuri. Eglantina afrohet, na përshëndet me respekt, e zë për krahu ta ngrejë.

- Mos më zër ashtu, - kundërshton.

Dhe kthehet ma bën me sy:

- Lukun mos e ndrysho! - sikur donte të thoshte ç' ti

bësh kështu e kanë gratë.

Eglantina na e merr ashtu e pafjalë, gjithë duke qeshur.

Vështrojmë profilin e dashur tek largohet ngadalë.

Magjia e takimit firon nëpër trokitjet e hapave mbi pedonale...

Qershor 2023

nxënit, ne mund të arrijmë vetëm tek koncepti i Çomskit për ndërtimin e "gjuhëve të panxëna", gjuhë që nuk mund të kapen nga aftësia gjuhësore, sepse në çdo rast kjo e fundit do të bënte zgjidhje të gabuara (Shih, Çomski, 2007: 150). Më në fund "planifikimi gjuhësor, qoftë edhe në forma rudimentare, ka qenë pjesë e politikave globale të perandorive, të shteteve parakombëtare ose të bashkësive të caktuara gjuhësore" (Memushaj, 2012: 13), prandaj, ky proces pse duhej të ishte përjashtues edhe për popullin shqiptar, për gjuhën shqipe e për perspektivën bashkuese të tij. Brezi i ri duhet të mësojë gjuhën që i duhet dhe jo gjuhën që duhet ta dijë. Kjo do të thotë një drejtshkrim të ekonomizuar për nxënësit, studentët, qytetarët. Siç do të shprehej Martine, "Ligji, sa më pak mundim për një qëllim të caktuar vlen edhe për gjuhën" (Martine, 2020: 149). Drejtshkrimi i sotëm i gjuhës shqipe është botuar vetëm për lektorët dhe specialistët e gjuhës, por jo edhe variante të tjera për nxënësit, mësuesit, specialistët e dijeve jogjuhësore". Shembulli i kolegëve të Universitetit të Korçës, udhëhequr nga Profesor Ali Jashari, është modeli më brilant i përshtatjes së tij për nevojat e studentëve që përgatiten për detyrën e mesimdhënies së shqipes standarde.

Le t'i referohemi së fundi një përcaktimi të Profesor Shefki Sejdiut, mbi raportet e gjuhës shqipe me zhvillimet globale në fillimet e tij: "zhvillimi i hovshëm i shkencës dhe teknikës e krijimi i marrëdhënieve të reja shoqërore në plan kombëtar e ndërkombëtar, bënë që jeta dhe sjelljet e njeriut të ndërrojnë kualitativisht. U krijuan një botë e hapur dhe shoqëri të hapura, ku komunikimi midis njerëzve, popujve dhe kulturave u bë i domosdoshëm, andaj edhe gjuha si mjet komunikimi *par excellence* do të duhej t'i përcillte këto zhvillime shoqërore dhe, konform dinamikës së tyre, të gjente forma shprehëse për ta pasqyruar në mënyrë sa më të përshtatshme e racionale këtë realitet. Kjo shprehje e këtij realiteti ka mundur të bëhet efikase vetëm përmes proceseve normëzuese e standardizuese të sistemeve, të nënsistemeve e të strukturave gjuhësore mbi baza të përvojës dhe kërkesave të njeriut. Këto baza, mbi të cilat njeriu e mbështet përvojën e vet janë *natyra, kultura dhe civilizimi*, entitete të cilat vërehen raporte relacionale, që, shikuar nga aspekti kognitivo-kontekstual dhe semantiko-referencial, do të përkonin me *natyroren, kulturoren dhe civilizuesen*, kurse nga aspekti sistemor-komunikativ do të përkonin me *gjuhën /në kuptimin sosyrian/, me gjuhën letrare dhe gjuhën standarde*, sisteme që shprehin shkallë të ndryshme *normativiteti*. (Sejdiu, 2002: 107-108). Profesor Sejdiu, me këto parime në të vërtetë u përgjigjej koncepteve të psikologut zviceran Zhan Piazhë, për të cilin "gjuha është një *institucion kolektiv*" (Piazhë, 1979: 278).

Kryeredaktori i revistës franceze *Esprit* (Fryma), dhe personaliteti me ndikim në lëvizjen paneuropiane, *Zhan Mari Domanek*, në prag të përfundimit të Luftës së Ftohtë dhe rënies së sistemit komunist, pati caktuar dhjetë parime me të cilat duhej ndikuar kultura franceze në kulturën europiane, prej të cilave pesë të parat i takonin gjuhës dhe mesimdhënies. A nuk janë konceptet e tij një model i mirë edhe për ndërtimin e koncepteve dhe parimeve se si të mbrojmë gjuhën shqipe brenda rrethanave të reja të krijuara në këtë periudhë pasglobaliste. (Domanek, 1990: 145-146). Unë po ndalem vetëm në dy nga projektet prioritare: Qendrën e Librit Shkollor dhe Qendrën Enciklopedike Shqiptare.

Bartës të këtyre dy projekteve do të mund të ishin Institutit i Librit Shkollor, një institucion i formatit të madh kombëtar, rëndësia e të cilit sot është më e madhe se rëndësia e secilit prej Universiteteve Publike që kemi hapur nga Gjirokastra deri në Mitrovicë, prandaj cilido prej tyre po të shndërrohej në Institutin e Librit Shkollor do të kishte funksionin kombëtar më të rëndësishëm se Universiteti i qenë aty. Po kështu mund të thuhet edhe për Qendrën e Enciklopedisë a Leksikografisë Kombëtare, e cila për nga rëndësia mund të tejkalonte interesat dhe vlerat kombëtare të dy akademive dhe instituteve albanologjike që kemi në Tiranë e në Prishtinë, Shkodër, Shkup etj. "Në kushtet e globalizimit që ka përfshirë tërë botën, nevojat e komunikimit mes mijëra gjuhëve nuk mund të përmbushen veçse duke krijuar secila syresh fjalë përgjegjëse të fjalëve që kanë gjuhët më të zhvilluara të botës për emërtimin e koncepteve shkencore dhe të sendeve e objekteve të reja që janë bërë pjesë e jetës së përditshme të çdo vendi të globit". (Memushaj, 2018: 25).

Këtu, në Qendrën e Enciklopedisë a Leksikografisë Kombëtare, do ta kishte vendin edhe Thesari i trashëgimisë gjuhësore, materiale e shpirtërore të popullit shqiptar dhe Komisioni i Mbrojtjes së Shqipes Standarde me ligji. Në këtë qendër hapi i parë do të ishte përgatitja e *Fjalorit të madh të gjuhës shqipe*. "Fjalori pasqyron dhe përfaqëson më mirë se çdo vepër tjetër shkallën e zhvillimit të një gjuhe. Ai është libri i parë për të njohur visarin e gjuhës dhe njëkohësisht mjete më i nevojshëm për kulturën e të shprehurit. Në fjalor njeriu rrëmon tërë jetën. (Emil Lafe/Idriz Ajeti, 1997:)

Dhe, a nuk është kjo një prej arsyeve që ligji për gjuhën të miratohet e të funksionalizohet në të mirë të trashëgimisë së popullit shqiptar e në të mirë të vetë gjuhës, si *thesari ynë i vetëm*.

Prishtinë, më 15.5.2020

Libri “Shtjellë shpirtërore”, me poezi të përzgjedhura të poetit ramadan Musliu, ka një kuptim përtej simbolikës që lidhet me shkuarjen në amshim të këtij poeti. Pra, libri është vetë tipologjia e një verbi poetik, që vjen i sintetizuar në formën e tërësisë. Kjo tërësi arrin të pajtojë harmoninë estetike të shprehjes poetike dhe rrafshin kuptimor të ideogrameve që vijnë në formë të zërave të brendshëm në vetë qenësinë e mikrokozmosit.

Ata që s’kanë pasur rastin ta ndjekin zhvillimin dhe formimin krijues të Ramadan Musliut poet, tani do të mund të rigjejnë një autor pak a shumë të rifreskuar në kujtesën tonë, i cili del në pah me gjithë gamën e plotnisë së tij poetike, e shpërndarë në pesë vëllimet me poezi të shkruara para se të ndërronte jetë.

Cila është merita e përzgjedhësit të poezive që ndodhen në këtë libër?

Do t’i hynim në hak ndoshta autorit të këtyre poezive, Ramadan Musliut, nëse themi se Anton Nikë Berisha me këtë përzgjedhje na ka ofruar një portret krejt të ri poetik të këtij krijuesi, por ama është e pashmangshme bindja që na imponohet se përgjegjësinë për këtë metodologji përzgjedhëse, ai sikur e ka ndarë me vetë autorin e poezive. Në hyrje të librit hartuesi i kësaj zgjedhje me poezi ka veçuar një mendim thelbësor të Ramadan Musliut, e që shpreh edhe pikëpamjet mbi artin poetik përgjithësisht: “[...] *poezia është një prej atyre arteve që aktin e ripërtëritjes e ka më shumë si një gjenerim të brendshëm, gjenerim permanent, të vazhdueshëm dhe pikërisht kjo na bën me dije se poezia e mirë është ajo e vetë ripërtëritura, ajo që vjen si shprehje sintetike, por që në thelbin e saj është një perceptim i ri, pushtim i një hapësire të re të emocionit dhe një pasqyrim i aftësisë gjeneruese të vetë gjuhës...*”

Ramadan Musliu, Shtjellë shpirtërore, Shtëpia botuese “Beqir Musliu”, Gjilan 2021

RAMADAN MUSLIU, NJË POET I MIRËFILLTË QË NUK LEXOHEK LEHTË

Nga Emin Azemi

Për ta përforcuar këtë mendim të Ramadan Musliu, përzgjedhësi i poezive është i vetëdijshëm se me këtë sistem poetik që po na sjell në formë të këtij libri, në fakt ka dashur të na e dëshmojë se poezia e këtij poeti hyn në rrethin më të ngushtë të veprave që bëjnë kulmin e poezisë bashkëkohore shqipe. Sigurisht që ky vlerësim s’ka mundur të bëhet pa një lexim dhe rilexim të kujdesshëm që i bërë ai gjithë opusit krijues të Ramadan Musliut, sepse po të ishte ndryshe tani këtë libër nuk do ta përjetonim si një riformatim të një strukture komplekse poetike, edhe për faktin se, siç e thotë ai, vepra e mirëfilltë letrare nuk lexohet lehtë.

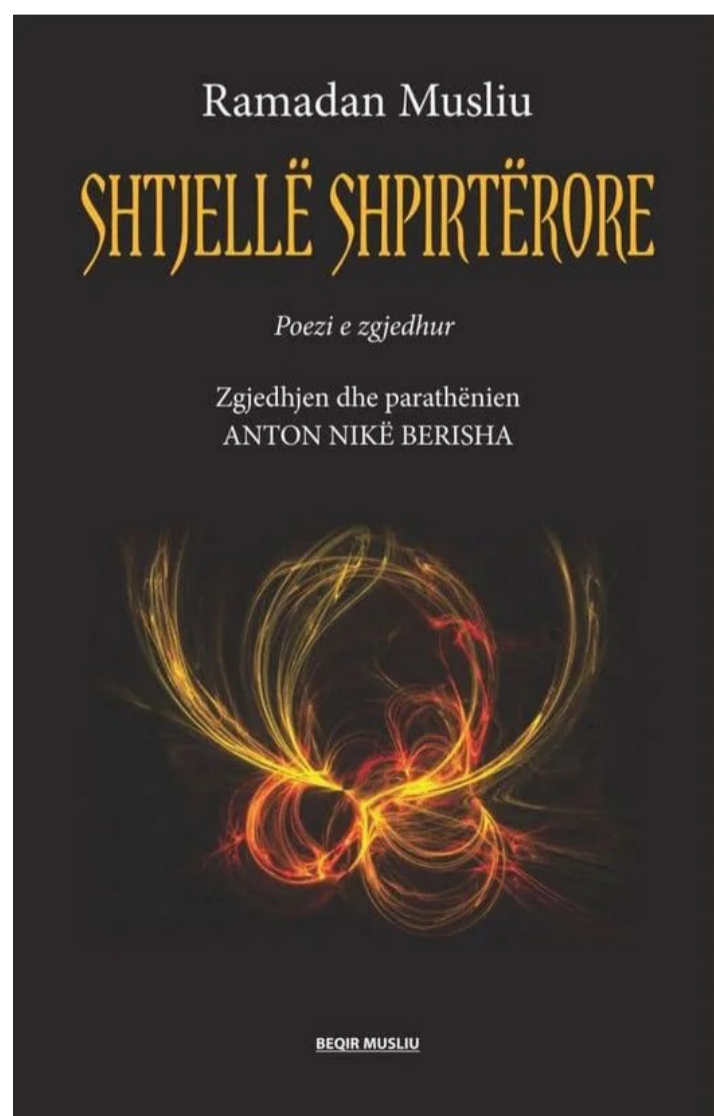
Para se të merrte ndonjë vendim përfundimtar për sa i përket shtjellitimit tekstor dhe estetik të këtij libri, Anton Nikë Berisha, me siguri është ndeshur me dilemat jo të pakta se cilat poezi duhet të futen në përzgjedhjen e tij. Këto mëdyshje ai nuk i fsheh edhe në parathënien e librit, teksa shprehet se nuk e kishte të lehtë të vendoste se

cilën poezi ta merrte, e cilën ta linte jashtë përzgjedhjes. Me fjalë të tjera, kjo i bie që edhe ato poezi që nuk ndodhen në këtë vëllim antologjik, mund të përfshihen në ndonjë libër tjetër të një karakteri të ngjashëm, ose të përafërt. Megjithatë, aftësia dhe shija për të përzgjedhur të duhurën, dhe metodologjia e përcaktimit të kriterëve për cilësinë, e kanë udhëhequr autorin e kësaj përzgjedhjeje përgjatë gjithë procesit të vlerësimit dhe rivlerësimit

të poezisë së Ramadanit. Me këtë metodologji Berisha sikur synon të kompensojë mbase edhe të rikthejë vëmendjen e humbur të kritikës letrare ndaj botës poetike të këtij krijuesi të veçantë, edhe për faktin se, siç thotë Berisha në parathënie, poezia e Ramadan Musliut është shumë më e vlefshme dhe poetikisht më e pasur dhe e lartësuar sesa del në shqyrtimet dhe interpretimet e deritanishme.

Pra, një antologji e mirë, siç është

“Shtjellë shpirtërore” na shtyn t'i kthehem edhe njëherë autorit, kurse ata që do të kenë gatishmërinë dhe përgatitjen e duhur për ta studiuar poezinë e tij, mund ta marrin si pikënisje pikërisht këtë përzgjedhje, sepse ajo del të jetë edhe si një rinjohje me autorin e pesë vëllimeve poetike: “Parodia e trupit” (1981), 1985 “Shqisa e gjashtë” (1985), Prishtinë; “Pasqyra e të rrëfyerit” (1987), “Në zemrën e gjërave” (2004) dhe “Gjendje neutrale” (2019).

Trupi, harrimi, flijimi, janë disa nga kontaktet asociative figurative që e përcojnë kuptimin e tekstit – rrëfimit poetik të Ramadan Musliut, ku figurativiteti pashmangshëm është i lidhur me aftësinë për perceptimin dhe zbërthimin e kuptimësisë, kurse vargu, siç do të thoshte Malarme, mundëson rikompozimin e trajtave të papërkryera të gjuhës, sikundër mund t'i hasim në vargjet: *bie nata ngadalë me parukën e territ mbi kodër* (tek poezia Natë kalabreze), arsyeja e flijimit është si shiu për ugar (tek poezia Tallja përpara kryqit), *drurin e fantazisë e kishin mbjellë në kopsht* (tek poezia Herbariumi), *vetëm pikëllimi na gjuan me gurë* (tek poezia Mashtrimi i hënësines), ç' muzikë akulli solli kjo kohë (tek Hënësina që po shuhet), *Me pëlhurë mushkërisht i mbulovala ëndrrat* (tek Mërgimi i trupit), *Si një petk i vjetruar plot arna, rri e varur vjeshta, në gozhdën e ndryshkur të stinës* (tek poezia Vjeshtë e vonë), *Zërat e çerra të pulëbardhave, kur bukuroshet e fatamorganeve shfaqen, vinin të dridhshme si malli atdhetar* (tek poezia Për emrin e lashtë të trupit tonë).

Ata që do ta kërkojnë, me çdo kusht, tejdukshmërinë figurative të verbit poetik të Ramadan Musliut, nuk do të mund të gjejnë për arsye se kjo nuk është një poezi që shuan kureshtjen me një të lexuar. Procesi i rileximit të kësaj poezie ndërlihet me natyrën komplekse komunikuese të diskursit letrar që përmban në vetvete, për arsye se, siç e thotë autori i parathënies së këtij libri, përcaktimi i Ramadan Musliut të hartojë poezi të mirëfillta moderne, të ndërtojë atë lloj të tekstit që e përlij poetin madhor dhe si të tilla (poezitë) mund të komunikojnë dhe të ndikojnë estetikisht në lexuesin, jo vetëm të kohës kur u hartuan, përlijet para së gjithash nga poezia e tij, po dhe nga pikëpamjet e tij teorike e estetike që Ramadani i shprehu për dukuritë e ndryshme të poezisë e të artit letrar në përgjithësi.

Një poet si Ramadan Musliu, që e kishte të zhvilluar edhe ndjeshmërinë e të kuptuarit të poezisë në pikëpamje teorike e estetike, paraqet jo vetëm arsyen për ta perceptuar poezinë e tij nga një këndvështrim pak a shumë të veçantë, por edhe tërësinë e vlerave stilistike që ofron kjo poezi.

Libri “Shtjellë shpirtërore” me metodologjinë përzgjedhëse të Anton Nikë Berishës, dëshmon edhe njëherë se poezia, nëse vendoset në rrafshin e duhur të vlerësimit, si e tillë mund të funksionojë shumë natyrshëm si fryt krijues i një sistemi të konsoliduar poetik.

Shkup, tetor

Memuaristika dhe porosia e Pashko Camajt

Nga Adil Olluri

Të premtën e kaluar në Prishtinë, gjegjësisht në ambientet e Institutit Albanologjik, u promovua libri “Porosia e kullës” e autorit Pashko R. Camaj. Të them të drejtën, deri para pak ditësh ishte një emër tërësisht i panjohur për mua. Por, meqë libri botohej nga një botues i njohur, si “Onufri” nga Tirana dhe kishte parathënie nga shkrimtari i njohur dhe tejet i vlerësuar, Besnik Mustafaj, ma shtoj kureshtjen që të marr pjesë në këtë përrurim dhe ta lexoj librin që po përrurohej. Kureshtja nuk më la duarthatë, meqë u ndesha me një libër mjaft interesant dhe të këndshëm për t'u lexuar.

“Porosia e kullës” është një libër me kujtime, një vepër e zhanrit të memuaristikës, shkruar nga Pashko R. Camaj, i lindur në trevën shqiptare të Malit të Zi, ndërsa sot jeton dhe punon në ShBA. Së pari, ky libër është shkruar në gjuhën angleze, me titullin “Dreaming from the Trunk of an American Car (Ëndërrime nga bagazhi i një veture amerikane)”, dhe është përkthyer në gjuhën shqipe nga Nikollë Camaj, i vëllai i autorit, një veprimtar i shquar dhe njohës shoqërisë shqiptare. Shumë lehtë ka mundur të jetë titulli i parë edhe titull në gjuhën shqipe, por “Porosia e kullës” është titull që tingëllon më fuqishëm për lexuesin shqiptar dhe i përgjigjet mirëfilli rrëfimit dhe kujtimeve

që shpalosen në këtë libër të Pashko Camajt.

Ky libër me kujtime dhe rrëfime është i ndarë në dy pjesë të mëdha, të cilat përbëhen nga kapituj të ndryshëm, ku secili prej tyre kap një aspekt të veçantë të përjetimit të autorit në të kaluarën e tij, qoftë atë të hershme në fëmijërinë dhe rininë e tij të kaluar në fshatin e lindjes në Mal të Zi, qoftë në të kaluarën e tij të afërm në moshën e pjekurisë dhe kulmimit profesional në Shtetet e Bashkuara të Amerikës. Në të dy pjesët ka rrëfime, të ndodhura interesante, por pjesa e parë, së paku për mendimin tim, është shumë më domethënëse dhe më e ndjerë, për shkak se na jep një tablo sa emocionale, aq edhe njoftuese e sqaruese. Pjesa e parë është edhe një pasqyrë shoqërore dhe kulturore e një etape nëpër të cilën kanë kaluar shqiptarët e Malësisë së Malit të Zi. Është një pjesë ku e shohim shqiptarin e nëpërkëmbur, të shtypur, të cilit i mungon si liria, po ashtu edhe mundësia për një ekzistencë të natyrshme njerëzore në një vend e në një regjim brutal, siç ishte ish-federata e kuqe, një burg i madh për shumë shqiptarë që jetonin në të.

Libri fillohet me hyrjen në ShBA dhe mbaron me rikthimin në Malësi për ta parë kullën, si një trashëgimi shpirtërore e autorit, por edhe e shumicës së

mërgimtarëve të kësaj ane shqiptare që jetojnë në botën perëndimore. Rikthimi te kulla është një rikthim i përkohshëm fizik, por në mbamendjen shpirtërore autori, në këtë rast rrëfimtari, është vazhdimisht aty, sepse kulla është pjesë e trashëgimisë së tij kulturore, jetësore e njerëzore, pjesë e identitetit dhe dinjitetit të tij personal.

Autorit, siç na rrëfen dhe kujton përmes librit të tij, kishte hyrë fshehtas në tokën amerikane, në tokën e premtuar që kishte dhe ka vend për të gjithë. Ai, së bashku me motrën e tij, tashmë të ndjerë, Dritën, e kishin kaluar kufirin meksikan të vendosur në një bagazh të një veture amerikane, në një hapësirë të ngushtë dhe pa ndriçim, që do t'i dërgonte në një vend ku do të shihnin shumë dritë dhe shumë shpresë për një jetë njeriu. Kjo situatë do të jetë pjesë e mbamendjes dhe përmendjes së vazhdueshme të autorit, si një pikë orientuese për ëndrrat për të ardhmen dhe për vëzhgimin psikologjik të së kaluarës së tij dhe të njerëzve të afërm të Pashko Camajt.

Në pjesën e parë të librit, një personazh mjaft i veçantë dhe shumë i rëndësishëm për jetën dhe të kaluarën e kujtimtarit është babai i tij. Përpos kullës, babai është pika e tij orientuese e qëndrimeve dhe mendimeve të tij të tashme. Ai e sheh babanë tashmë të ndjerë si një hero të së kaluarës së tij, por edhe të sotmes, meqë të bëmat e të atit për të kanë një rëndësi të madhe për formimin e tij njerëzor dhe intelektual. Babai është pika që gjithmonë e mbanë atë të lidhur për trugun, për identitetin malësor dhe shqiptar. Rrok Pjetri, siç quhej babai i tij, portretizohet si një njeri i ndershëm, një falës gjaku që nuk kishte dashur të hakmerrej për plagosjen e tij që për pak sa nuk e kishte dërguar drejt varrit, një vajtimtar i pasqor dhe një familjar i pashembullt, që mendohej gjithnjë të siguronte më të mirën, më të ndershmen dhe më të mundshmen për familjen e tij. Mbi të gjitha babai portretizohet si një njeri i drejtë dhe me një moral të pakundshoq.

“Porosia e kullës” është një libër që mund të lexohet edhe nga historianët që mund të kenë interesim për histori të treguara nga dora e parë, nga një rrëfimtari dhe dëshmitar unik i presioneve të pushtetit komunist jugosllav mbi shqiptarët e Malit të Zi. Siç tregohet në këtë libër, autorit i vritet gjyshi qysh pas përfundimit të Luftës së Dytë Botërore, për shkak se falangat e kuqe partizane e konsiderojnë si armik të tyre dhe një njeri me ndikim në fshatrat dhe malësitë shqiptare. Po ashtu, ky libër mund të lexohet nga etnologët dhe antropologët për shkak se brenda tij ka përshkrime të riteve dhe të dasmës shqiptare. Në pjesën e parë na përshkruhet dasma e motrës së madhe në fshatin e lindjes, ndërsa në të dytin dasma në mes të dy të rinjve shqiptarë të emigruar në ShBA. Pra, studiuesit e fushave përkatëse mund ta marrin këtë rrëfim autentik si pikë fillestare të hulumtimeve të tyre krahasuese. Përpos historianëve dhe etnologëve, natyrisht se ky libër mund dhe është e nevojshme të lexohet edhe nga letrarët, për shkak të mënyrës së shkrimit dhe shpalosjes së kujtimeve që na vijnë përmes një ligjërimi të përafërt me atë të letërsisë. Pra, Pashko Camaj i ngjyros kujtimet e tij edhe me një penë letrare.

PASHKO R. CAMAJ

Porosia e kullës

Parathënie nga Besnik Mustafaj

OnufriKujtime

Kur dera e restorantit u hap, Ema shtangu. Para saj, papritur, ishte shfaqur një hapësirë boshe, e errët. Iu duk sikur iu këput diçka brenda vetes. Jo aq nga ndriçimi tepër i zbehtë i shandanëve e abazhurëve të shumtë, sesa nga ajo grykë pus e errët tutje në thellësi. Nuk e dija që paska edhe restorante të tilla, pëshpëriti e trembur. Ishte mësuar me të tilla hapësira në skenën e teatrit, por kjo iu duk e tjetërllotjtë. E pakuptueshme, e zymtë, e frikshme. Një boshësi fatligë, përplot mistere. Ngjashëm me emrin e vetë restorantit, “Korbi i bardhë”. Çorientues e ogurzi. Po ku i dihet, mendoi, mbase edhe ogurbardhë. Ndjeu marramendje.

Duket sikur jemi vetëm ne, i tha përtueshëm Arianit. Ky detaj nuk ishte përmendur në takimet midis avokatëve të palëve. Një darkë që nis pas orës dhjetë të mbrëmjes, duket të jetë një darkë e ndërlikuar, shtoi ajo, ndërsa e kapi lehtë nga krahu. Ashtu duket, ia ktheu ai. Por, në të vërtetë, më shumë se darkat e fundjavës, i ndërlikuar, madje i çuditshëm, është vetë restoranti. As ai s’e dinte se ekzistonte, por, siç kishte dëgjuar së fundmi, ishte i vetmi i këtij lloji në Tiranë. Kishte një enigmë ndjellëse dhe frenuese njëkohësisht brenda tij. I personalizuar vetëm për dy njerëz të caktuar. Nuk mund të ndodhë që, në fundjavë, ndërsa je duke kaluar në trotuar, shikon rastësisht tabelën me këtë emër antitezë dhe futesh brenda. Jo, nuk është e mundur. Kalimtarët e zakonshëm ndiejnë diçka nguruese. Diçka penguese që, sidoqoftë, mbetet e pakapshme për ta. Piktura e korbit të bardhë në tabelën mbi derën e restorantit ua mjegullonte edhe më tepër mendimet. Dhe të ndrojtur, ata ecnin tutje.

Ky restorant ishte konceptuar i tillë që në nisje. Gjatë javës punonte normalisht, si çdo restorant tjetër, kurse në fundjavë, të shtunën dhe të dielën, transformohej pothuajse i tëri. Përshtatej vetëm për dy klientë. Së pari, në mendjen e pronarit kishte lindur ideja e darkave të fundjavës. Më pas, ajo e funksionimit gjatë ditëve të javës. Të shtunën paradite restoranti ndryshonte krejt. Më shumë i errët sesa me dritë. I zymtë kur i priste klientët, por me një ndriçim premtues kur i përcillte. Një tavolinë e vetme shërbimi në secilën darkë. Pronarit i mjaftonte kjo tavolinë me vetëm një djalë e një vajzë. Asnjëherë më shumë. Asnjëherë më pak. Pavarësisht sa pije e ushqim harxhohej, pagesa ishte e njëjtë. Natyrisht, tepër e kripur. Por kjo është diçka e papërfillshme për klientët. Ishin darka të pangjashme, të shpikura enkas nga vetë pronari, kushedi në ç’gjendje mendore. Nuk gjenden askund tjetër. Që t’i përshtatej natyrës së veçantë të djemve, tavolina e kësaj darke dukej si të ishte vendosur në brezin e mjegullt midis botës reale dhe asaj të nëndheshme, prej nga ata çuna edhe vinin. Dukej se gjithçka aty brenda kishte diçka nga jeta secilit prej tyre dhe gjithashtu, nga jeta e pronarit, nga e shkuara e tij e zymtë.

Në darkat e këtij restoranti, përgjithësisht, ka mirëkuptim. Dhënie fjale për mbajtje fjale. Shpresë. Plane për të ardhmen. Nuk ka kërcënime. As përkëdhelje të tepruara. Janë, si të thuash, edhe darka, edhe zyra për premtim martese. Flitet në mënyrë të kursyer dhe me zë të ulët. Të pranishmit qeshin pak ose aspak. Thjesht, aty-këtu, ndonjë buzëqeshje. Të dy janë të përqendruar te rrëfimi i jetës së vet. Çfarë të tregojnë e çfarë të ruajnë brenda vetes. Kthesat e befta midis palëve janë të pazakonshme. Ka një harmoni gati-gati të shenjtë në synimet e tyre. Ji e qetë, i tha Arianit Emës. Do të fitojmë atë që dëshirojmë. Në këmbim, do të flijojmë diçka që, në rrethana të tjera, nuk do ta bënim, ia ktheu ajo. Po, pikërisht. Merr diçka të çmuar nga njeriu përballë, për t’i dhënë diçka të paçmuar nga vetja.

Në mes të sallës qëndronin në këmbë, të veshur me kostume të zeza, dy burra, nga të cilët ajo njhte vetëm njërin, Dritanin. E

BUJAR SKËNDO

Flijimi i maskave

fragment nga romani

kishte takuar, kinse rastësisht, dy- tri herë në prani të dy avokatëve. Është nga ata të botës së përtejdetit, i kishte thënë Arianit. Çfarë? e kishte pyetur Ema me sy të shqyer. I botës së përtejme? Ah, jo, jo. Desha të them se është pasuruar në Perëndim me punë *underground*, të errëta. Në prapaskenë Arianit dhe avokati i Dritanit kishin punuar fort për të qartësuar gjithçka. Përfshirë edhe darkën në këtë restorant, sado që u ishte dukur disi i mistershëm. Por pikërisht këtu, në këtë darkë, do të arrihej diçka e rëndësishme për Emën e Dritanin. Shpresohet që e nesërmeja të ishte krejt ndryshe për të dy. Do t’i gjente së bashku, në një lidhje martesore të lakmuar nga të dy.

Shkojmë, i pëshpëriti Arianit, mos u turbullo. Ajo nuk pati kohë t’i përgjigjej, por, instinktivisht, bëri përpara. Burrat lëvizën. Dritani u spostua anash dhe ngriti paksa dorën e majtë në formë përshëndetjeje. Dora tjetër, rrëmbimthi, pasi preku orën “Rolex”, rrëshqiti vrulltas drejt ijës së tij ku, padashur, preku diçka të akullit. Idiot, i pëshpëriti vetes. Ti që nuk je trembur nga çfarë ke parë atje poshtë, po ligështohesh përpara kësaj vajze të imët këtu lart? Mbahu, i tha sërish vetes. Para teje është fati yt. Ringjallja jote. Jeta tjetër. A nuk ke rrezikuar aq shumë pikërisht për këtë moment? Harrove sa e ke dëshiruar këtë darkë të shndritshme? Të kujtohet ku

ishe kur Ralfi, vëllai yt i vogël, të foli për herë të parë për këtë lloj darke? Po, i pëshpëriti vetes Dritani, në xhunglën kënetore plot krokodilë, përtej oqeanit, në kontinentin e largët. Dhe ja ku jam tani. Ja ku e kam bekimin që do të më shpëtojë. Ose do të më vrasë, mërmëriti ai. Ishte ende në gjendje të turbulluar. Mrekullia që po i afrohej jetës së tij, çuditërisht, iu kryqëzua vrulltas me idenë e vdekjes.

I veshur sipas modës së fundit, dukej sikur tiparet e prera të portretit të tij ishin lëmuar papritur. Zembrën e ndjeu t’i përpëlitë. Një bishë e zbutur, tha me vete. Por nuk e kuptonte pse nuk po ndihej aspak i qetë brenda atij kostumi. Ai që për vite të tëra kishte mbajtur veshur mantelin e vdekjes dhe nuk ishte ligështuar kurrë, tani po dridhej nën atë veshje aristokrate. Mos u kontrakto, i tha vetes nën zë. Dhe mos u djersit. Të kam porositur mijëra herë për këtë moment. Ruaj qetësinë, të lutem. Dhe, të përgjerohem, kujdes nofullat. Jam me fat që ky restorant është gjysmë i errët dhe nuk më lexohet asgjë nga këto që po heq, mendoi. E kam dashur gjithmonë errësirën. E kam pasur aleate mbi tokë, por edhe “poshtë saj”, ku për dhjetë vjet kam bërë trafik droge. Një hienë e vërtetë.

Tani jam i bekuar prej fatit tim të miqësor me këtë veshje që po më

shtrëngon pamëshirshëm për fyti, pëshpëriti pa zë Dritani. Me këtë kostum me njolla të padukshme krimi. Ndoshta, diku në të është edhe gjaku i Ralfit. Një shpim i mprehtë i përshkoi dhunshëm trurin. Fshiji nga kujtesa rrobat e së shkuarës, i tërhoqi vëmendjen vetes sërish. Nga ky çast e sa të kesh jetë, kjo do të jetë veshja jote. Të duket e rëndë? E parehatshme? Prit fare pak, sa të kalojë kjo darkë. Në mëngjes do të ndihesh krejtësisht ndryshe. Siç nuk je ndier kurrë më parë. Do të shkosh ti si i marrë drejt kostumeve dhe të tjerat e kësaj jete mondane në të cilën je futur tinëzisht. Nuk do të presësh të vijnë ato tek ti.

Ankthi po e pushtonte përsëri. Ndoshta ngaqë kujtova Ralfin, psherëtiu. Duhet të rikthehem në jetë edhe për atë. Por durimi po i sosej, edhe pse mundahej ta shtypte brenda vetes tërë këtë pasiguri. Nofullat e tij paksa të dala po bëheshin më të theksuara nga shtrëngimi dhe po ia deformonin në mënyrë të pabesueshme fytyrën. Ishte betuar para kësaj darke se nuk do t’ia lejonte vetes këtë zgjerim kërcënues të fytyrës në pjesën e poshtme të saj, por nuk po ia dilte. Të mallkuarat. Do të më marrin në qafë. Do të më kthejnë sërish në xhunglën time. Por s’pati më kohë të merrej me pandehmat e veta. Ema ndodhej përpara tij. Me pallton e gjatë, poshtë së cilës dukej fustani blu i shkurtër dhe çizmet e gjata. Dukej vezulluese.

Ndërsa afrohej, ajo nuk e kishte vënë re gjendjen konfuze të Dritanit. Ndoshta sepse edhe vetë lëkundej nëpër trazime të brendshme. Nga afër ajo dalloj tendosjen e portretit të tij. Kushedi si i dridhet zemra të shkretit, mendoi. Një burrë i fortë me zemër të trembur. Pikërisht prej pranisë së saj. Ajo nuk mund ta merrte me mend kursesi se nervozizmi i Dritanit lidhej me mosbindjen e nofullave të tij dhe me bezdinë prej kostumit “Armani”. Të parat ia deformonin fytyrën, tjetri ia zinte frymën. Dhe kujt? Atij që nuk kishte njohur kufij. Që nuk kishte njohur limite. Askund, as në dete a oqeanë të tërbuara, as në humnera malesh. Të gjitha së bashku, një xhungël vrasëse të cilën ai e kishte dominuar. Puna e tij quhej e nëndheshme, e errët, por ishte e lidhur me mbitokën dhe banorët e saj. Ema nuk kishte si t’i kuptonte tërë ato dalldi që po përjetonte Dritani. Përkundrazi, asaj po i pëlqente natyra e fortë e këtij 40-vjeçari. Siguria e vështrimit të tij. Madje, edhe ligështimi i tij në ato çaste. Mirëmbërma, tha ajo, me një ulje të lehtë të kokës. Mirë se erdhe, ia ktheu Dritani. Nuk pati shtrëngim duarsh. Kushedi pse.

Në një kënd të sallës, në atë anë ku nuk kishte dritare, ishte vendosur tavolina e ndriçuar fort, e shtruar posaçërisht për darkën. Në kontrast të thellë me pjesën tjetër të restorantit. Tavolinat e tjera, përballë, nxinin prej shpërfilljes. Pranë Dritanit, Ema kuptoi se po ndihej e mbrojtur nga ajo hapësirë e zymtë dhe kërcënuese që e kishte tronditur në hyrje.

Pronari i restorantit, Leoni, disa hapa më tutje, ndiqte atë që ndodhte para tij dhe argëtohej në heshtje. I mësuar me situata të tilla, dinte me saktësi tronditëse si ndiheshin klientët e tij në ato çaste të para. Dikur, edhe ai vetë kishte qenë një prej tyre. Pikërisht në këtë restorant, të cilin e kishte ideuar vetë, sipas shëmbëlltyrës së jetës së tij. Duke qenë pronar i restorantit, kishte qenë, gjithashtu, edhe klienti i parë i tij. Madje, në të njëjtën tavolinë. Ai e dinte se ky ambient dukej i huaj dhe mbase edhe tronditës për vajzat që hynin në të. Por jo më pak hutues ishte edhe për djemtë. U bënte përshtypje, veçanërisht, fakti që ishin të vetëm. Një tavolinë në tërë atë hapësirë të frikshme e të ndriçuar fare pak. Ata nuk mund ta dinin se në letrat e xhiros dhe të taksave llogariteshin shumë më tepër tavolina e klientët. Por kjo ishte punë që e rregullonte ai vetë. Me një apo shumë tavolina, me dy apo shumë klientë, për ata nuk ishte e rëndësishme. Për synimin e tyre, ky ishte restoranti i duhur. Koha e kishte provuar diçka të tillë.

BUJAR SKËNDO

Flijimi i maskave

Onufri Roman

Më 26 tetor 1957 Greqia dhe mbarë bota do të vajtonte humbjen e një shkrimtari universal, Nikos Kazantzakis, i cili nuk ishte vetëm shkrimtar, por edhe filozof, dhe mbi të gjitha një rrugëtar i palodhur në kërkim të konceptit të lirisë. Nëse do t'i referoheshim fjalëve të vetë autorit se: "Idealja për mua do të ishte të më muaj udhëtime dhe katër muaj vetmi", do të kuptonim më mirë dëshirën e tij të zjarrtë për të eksploruar qytetërimi, histori dhe kundërshti të panjohura për shpirtin e tij. Një rrugëtar shekullor i hapësirës dhe i kohës, një Odise i ditur dhe luftëtar, i cili iu përkushtua me zell të madh shkrimit të këtyre shënimeve të udhëtimeve.

Tek "Udhëtim nëpër Kinë dhe Japoni", vende në të cilat Nikos Kazantzakis udhëtoi në vitin 1935 dhe 1957, përshkruhet me imazhe të forta, reale dhe imagjinare, një fytyrë tjetër e Kinës dhe Japonisë. Në këto vende të largëta, Kazantzakis formëson konceptet e tij të para për Lindjen, kuadrin surrealist dhe vibrant të harmonisë së munguar në çdo cep saj, në kundërshti të plotë me Perëndimin. Për të, Japonia ishte Geisha e kombeve që buzëqeshte në mënyrë misterioze përmbi ujërat e largët. Atij do t'i mjaftonin vetëm dy fjalë për të depërtuar në labirinthe e saj: "sakura" – lulja e qershisë dhe "kokoro" – zemër.

Tek "Udhëtim nëpër Rusi" ai përshkruan përshtypjet e tij përgjatë tre udhëtimeve të ndryshme në Rusi (1925-1926, 1927, 1928-1929), ku e fokuson vëmendjen e tij në çështje ideologjike, qytetërimi dhe shoqërore të vendit, duke përshkruar peisazhe dhe pamje ose duke bashkëbiseduar me personazhe reale dhe imagjinare, përfaqësues të botës letrare, artistike dhe politike. Me një kujdes të admirueshëm, ai studion historinë, gjeografinë dhe besimin fetar, ndërsa njëkohësisht vëren ndërgjegjen kombëtare të Rusisë, mentalitetin dhe botëkuptimin e njerëzve të saj. Ai i referohet disa qyteteve të caktuara të shtetit rus, analizon ide dhe koncepte të cilat burojnë nga shpirti i njerëzve të artit dhe të letrave të historisë dhe letërsisë ruse. Ai pranon një admirim të veçantë për Dostojevsin dhe Tolstoin, për të cilët shkruan – *dy ishin dragonjtë rusë që na rrëmbyen gjatë viteve mitike të rinisë sonë, Tolstoi dhe Dostojevksi. Këta të dy ishin si baballarë për ne.*

Tek "Udhëtim nëpër Angli", Kazantzakis përshkruan përshtypjet e tij gjatë udhëtimit të tij në vitin 1939. Që në fillim të veprës, ai saktëson arsyet e këtij udhëtimi – dëshiron të zbulojë tokën angleze dhe psikosintezën e saj, gjë e cila është në harmoni të plotë me kërkimin e vazhdueshëm të shpirtit të tij, sikurse shprehet se çdo tokë e re ku shkelim mund dhe duhet të bëhet shkak që shpirti ynë të zgjerohet. Kazantzakis surprizohet mjaft nga Britania e Madhe, ndërsa shkruan se *'përgjatë shekujve, në këtë ishull të gjelbër, thelbi i njeriut kaloi nga tre beteja vendimtare dhe doli fitimtar. Beteja e parë e ka emrin Xhentëlmen pasi njeriu luftoi të çlirohet nga skllavëria e fqinjët, e arkonit dhe e mbretit. Ai duhet të ravijëzojë sa më shumë të mundet rrethin e gjerë të lirisë njerëzore përreth tij. Beteja e dytë quhet Manga Carta, pasi njeriu luftoi të përfitojë sa më shumë privilegje politike dhe ekonomike, liri, të kufizojë arbitraritetin e mbretit, të gjykojë*

Më 26 tetor 1957 Greqia dhe mbarë bota do të vajtonte humbjen e një shkrimtari universal, Nikos Kazantzakis

Duke udhëtuar me **Nikos Kazantzakis** në hapësirë dhe kohë

Prof. Ass. Dr. Maklena Nika

Presidente e Shoqatës Ndërkombëtare "Miqte e Nikos Kazantzakis", Shqipëri

me përfaqësuesit e tij dhe të vendosë për interesat e bashkisë njerëzore. Beteja e tretë mbart emrin e Shekspirit, sepse shpirti suprem luftoi, shpirti të cilin e krijuan katër racat e Anglisë – Keltët, Saksonët, Vikingët dhe Normandët. Ky shpirt u çlirua nga fenomenet që skllavërojnë thelbin, u zgjerua mes pasioneve dhe interesave, virtyteve dhe keqdashjeve.

Tek "Udhëtim nëpër Spanjë" (1926, 1932-1933, 1936), mes përshkrimeve të vendit, hapësirës dhe kohës, ndërsa e pushtojnë mendimet dhe shqetësimet e thella, ai reflekton mbi pasojat e luftës civile dhe degradimit të trupit dhe shpirtit të njeriut. Në fillim të librit ai depoziton një referencë personale kur shkruan se *udhëtimi dhe rrëfimi (dhe krijimi, i cili është forma më sublimë e rrëfimit) kanë qenë dy gëzimet më të mëdha në jetën time.* Në Spanjën mahnitëse, ai mendon vazhdimisht për bashkëpatriotin e tij grek

nga Kreta, Domenikos Theotokopoulos (El Greco), të cilin e kërkon në dheun, në qiellin, në diellin dhe në ajrin e vendit spanjoll, duke iu referuar artit të piktorit të madh kur shkruan se – *Portretet e Grecos kanë një intesitet kaq të madh sa rrëqethesh i tëri kur i sheh, si të shohësh se nga sfondi i zi po vjen kalorësi i vjetër. Greco e konsideronte trupin e njeriut si një pengesë, por njëkohësisht edhe si mjetin e vetëm për shprehjen e shpirtit.*

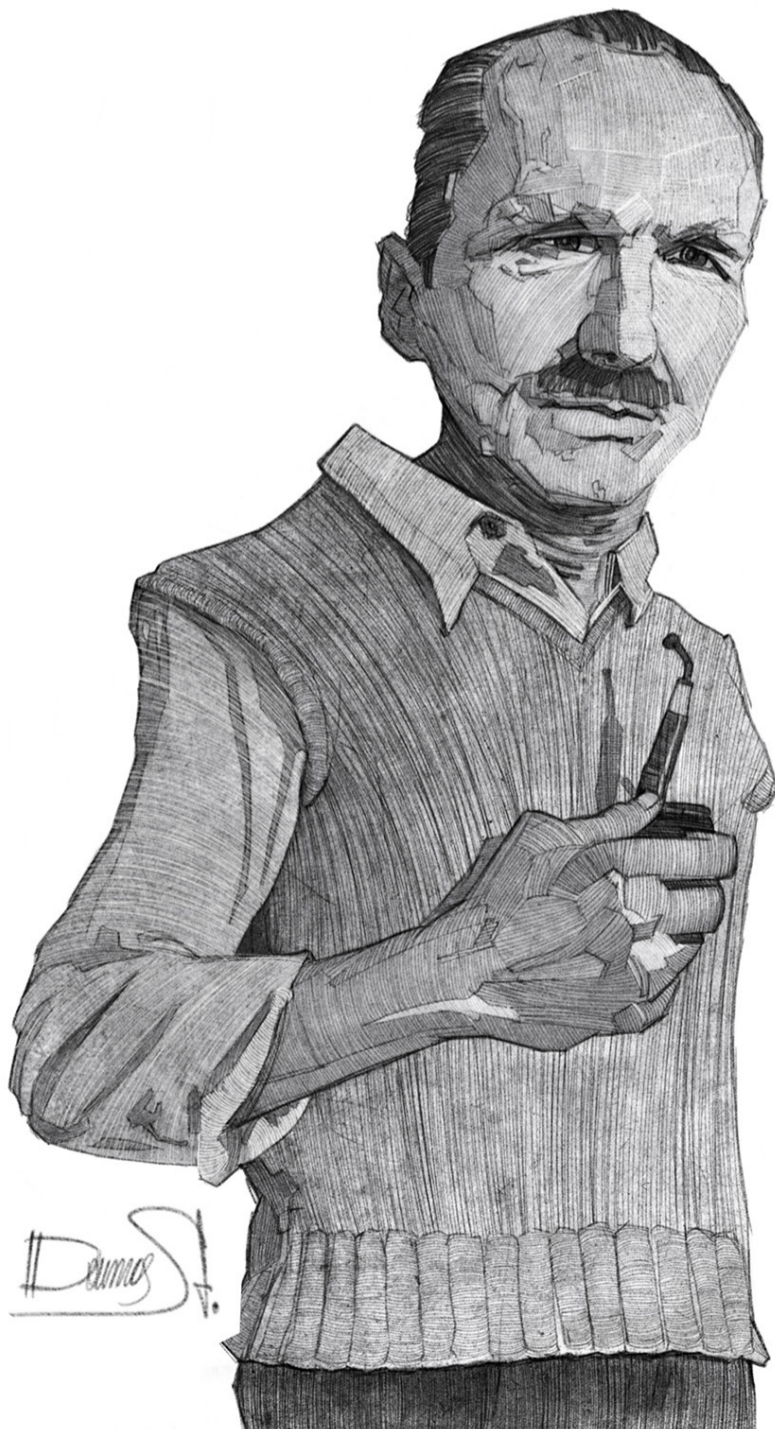
Tek "Udhëtim nëpër Itali, Egjipt, Sinai, Jerusalem, Qipro dhe More", përshkruhen përshtypjet e tij të udhëtimeve në këto vende, dhe më konkretisht në Itali (1926), Egjipt (1927), Sinai (1927), Jerusalem (1926), Qipro (1926), More (1937). Në këtë rrugëtim të gjatë, Kazantzakis kërkon me ankth në rrënjët shoqërore çlirimin e ekzistencës njerëzore, duke projektuar me entuziazëm shqetësimet

e tij thelbësore – lirinë, atdheun dhe zotin. Në fillim të librit, ai përpiket të shpjegojë zërin e brendshëm që e ndoqi nga pas përgjatë udhëtimit të gjatë të krijimtarisë së tij. Ai shprehet se: *"Ky zë i pamëshirshëm – bashkërrugëtar im Tigri – më shoqëronte, edhe pse më urrente, në të gjitha udhëtimet e mia. Gjithçka e pamë bashkë. Hëngrëm dhe pimë të dy në tryezat e mërgimit, u lënduam të dy, të dy shijuam male, gra, ide".* Kazantzakis nuk ka frikë të rrëfejë gëzimin kur përshtatet dhe ambjentohet me egërsinë e natyrës së Tigrin, me qëllimin për të shfaqur forcën e Krijimtarisë Poetike. Ai shprehet se *"oh, çfarë gëzimi është ky, o zot, të jetosh dhe të shohësh dhe të luash me Tigrin e madh dhe të mos kesh frikë. Dhe një mëngjes të ngrihesh e të thuash – Fjalët! Fjalët! Tjetër shpëtim nuk ka! Në pushtetin tim nuk kam veçse njëzet e katër ushtarë prej plumbi, do të shpall mobilizimin, do të ngre ushtrinë, do të dal fitimtar ndaj vdekjes!*

Ai ndalet në Lindje duke e përshkruar atë me një ndjeshmëri dhe thellësi mendimi, aktual edhe në ditët e sotme *"Kjo është Lindja, ashtu siç e dashurojmë – e mbushur me dritë, ngjyra, aroma, papastërti dhe hi prej brezave të panumërt që u shfaqën nga baltërat e lumit dhe u thanë si tjegullat nën diell, dhe më pas u kthyen sërish në baltë..."*.

Të udhëtosh me Kazantzakis, do të thotë të udhëtosh me veten, të jesh në kërkim të vetes dhe kohës së humbur të Marcel Proustit. Do të thotë të ndjesh erësimet e Kleopatërës dhe misteret e piramidave, të përjetosh luftën e ndërgjegjes për të prekur Hyjnoren apo ndjenjën e ëmbël dhe të ngrohtë të buzëmbremjes qipriote që frymëzon çdo Afërditë për të qënë më femërore se kurrë, si një Helenë e pavdekshme që fle vetëm nëpër ëndrra, e gatshme të shkaktojë luftëra ndërmjet fjalëve.

Bashkë me autorin, ne udhëtojmë dhe reflektojmë për magjinë e botës ku jetojmë, për pafundësinë dhe misterin e saj. Do të kërkojmë të shkojmë menjëherë në vendet që sapo lexuam, të përshkruara aq bukur, me aq hollësi gjeografike, historike, filozofike, antropologjike, sa na duket sikur kemi në duar një hartë të mrekullueshme që do të na shoqërojë në rrugëtimin tonë të ardhshëm, pa patur frikë nga e panjohura. Do të gjejmë aktualitete të zhvillimeve të sotme historike, ekonomike, globale nëpër mbarë botën. Do të kërkojmë të arrijmë edhe ne në përfundimet tona. Cili do të jetë përfundimi ynë? Do të ndjehemi të lirë, duke mohuar frikën dhe shpresën? Apo do të ndjehemi të lirë duke i pranuar ato, por me kushtin e vetëm që rruga jonë drejt Itakës të jetë e realizueshme deri në fund?

SHQIPTAR OSEKU Goden

Poezi

I.

Një vogëlushe më zgjat
një bohçe të bardhë
të lidhur. *Shiko*, më thotë,
shiko se ç'm'u kanë bërë këpucëve.
Më duket si motra kur shkante në klasë të parë:
dëborë e ndrydhur-
a ndoshta është mënyra si ma ofron bohçen
me të dy duart, si të ishte, s'di:
relikë. *Shikoji të lutem!*
Ç'të bëj tash me to?

E hap bohçen, por aty s'ka këpucë.
Është një foto e grisur e fisit. Ashkla të bardha
nga një kornizë e thyer fotografie. Copa qelqi.
Do të lëndohesh nga këto, i them.
Pse, kujton që s'e di? Unë ec me to
përditë.

Ndërsa vogëlushja më pret,
mbrapa saj hapen ngadalë fërkemë të gjakut
në dëborë.

II.

Gjyshi nga anë e nënës ishte këpucar, midis tjerash. Edhe
druvar, për ca kohë. Edhe bujk duhani. Edhe punues artizan
llullash të duhanit. Edhe myezin i xhamisë së lagjes, ndonëse
s'e dinte asnjë fjalë arabisht. Ai paralajmëroi profecitë nga
konsultë modernë të ndërmarrjeve: njeriu duhet të jetë në
gjendje të rikualifikohet e të këmbëjë profesionet dy a tri
herë në minimum. Në këtë botë urish, veç muzgu ngel statik.
Bëhet oazë e natyrës së pandryshueshme të njeriut në një
shkretëtirë ku dunat ndryshojnë e zhvendosen vazhdimisht.
Hobi i gjyshit në muzgje ishte që të thadrojë gra nga lëndë
vajzash. Por me profesion ishte kujdestar i orareve të Allahut.
Lavrues vdekjesh në ara të plleshme. Druvar i dashuruar në
çelik të mprehtë. Këpucar, zeje e mençur: se të gjithë burrat
mbathin këpucë. Vetëm gratë ecin gjithë jetën mbi prush
të ndezur.

III.

Një tjetër herë, rrugën ma zë një grua.
Po ngjitesha rrugës me gurë që të shpie te kisha e
Katarinës,
aty ku prehet Tomas Tranströmmer.
Ajo sikur mbin para meje. Ma vë dorën në gjoks.
Ndalu, më thotë. Sa je zgjuar, vendos ti. Por kur flen,
në ëndrra vendosin ne.

Kush je ti, e pyes. Kush ne.
Ende flen, më tha, prandaj s'kupton dot asgjë prej gjëje.
Unë qesh. *Mua s'më bëhet se kuptoj*
as kur jam në gjendje të zgjuar.
Ajo anon kryet, e më vrojton vëmendshëm
si kavjen në laborator.

Atëhere bir i njeriut
ndoshta ty s'të del gjumi kurrë.

IV.

Goden, e quanin dikur
shëruesin e fisit. Atë që godiste gjindjen e sëmurë
me erëza, bimë, yndyrna,
e fjalë shëruese.

Shekuj më vonë
këto fjalë do të quheshin me përbuzje "magji",
në kuptimin truk i Djallit.
Iluzion.

Por gjindja çoheshin prapë në këmbët e veta:
si të dalë nga kllapia, e shikonin botën me sy të tjerë.

V.

Gruaja te ëndrra e Katarinës i ngjan gruas që e dua.
Sytë i këndojnë errët në dialekt perëndimesh.

Të jetë vallë ajo vajza me bohçe të bardhë
që plaket e mbrojtur në një ëndërr të Katarinës?

VI.

Godeni është sot fjalë gjermanike për Zotin.
Fjala buron nga dheu, me thirrë, që në sanskrit u bë *ghutà*:
me flijue.

VII.

Një vogëlushe më zgjat
një bohçe të bardhë të lidhur nyje.
Shiko, më thotë, *shiko se ç'm'u kanë bërë këpucëve.*
Më duket si motra kur shkante në klasë të parë:
dëborë e ndrydhur.

E kur e hap bohçen,
aty s'gjej kurrë këpucë. Gjej foto të grisura të fisit.
Ashkla të bardha nga korniza fotografish.
Copa qelqi.

VIII.

Motra ime më pret ende.

Mbrama saj hapen fërkemë të gjakut
në dëborë.

AGIM VINCA Elegji për Tiranën time

poezi

Nuk e njoh qytetin, as nuk më njeh ai.
Kemi ndryshuar shumë, shumë që të dy.

Mungojnë miqtë e vjetër, s'po gjej miq të rinj.
Shekulli është tjetër, bota, gjithsesi.

Eci rrugës vetëm, me një barrë mendime
Kërkoj miqtë e vjetër, kërkoj veten time.

Bëra burg për ty, dikur, Tirana ime
Shkaku i një vule, shkaku i një vize!

Bëra burg për ty, mbyllur në qeli
Po nuk isha vetëm, qeshë me miqtë e mi.

Ku janë ata burra, ku tulaten, vallë?
Lëngojnë në shtëpi apo në spital?

Janë dyndur ngamos, kanë marrë botën në sy:
Europë, Amerikë, azil në pleqëri...

Ca të tjerë flenë gjumë, diku në periferi
Në Sharrë a Tufinë, nën një qiell gri.

Eci bulevardit, sheshit Skënderbe
Larg mali i Dajtit, mbuluar me re.

Ka ndryshuar Tirana, s'është më ajo që ish
Tani është Nju-Jork, Berlin, Romë, Paris...

Vinçat ngrenë krye, rrokaqiej plot
Makina pa fund, njerëz, zhurmë e smog.

Kafenetë cit, baret cep më cep
Me çuna e goca e muzikë rep.

Pije e orgji deri në mëngjes
Dikush hiqet zharg, dikush ndofta vdes.

U flas si vëlla, shqip u flas, për besë.
Njëri më sheh vëngër, tjetri më përqesh.

Ç'të bëj, ku të shkoj, me kë të pi një gotë:
Gëzuar, Dritëro! Ave, Moikom!

Kërkoj Tiranën time, por s'po e gjej dot
S'më mbetet tjetër, miq, veç të derdh një lot.

E dëgjova atë këngë të vinte nga Kodra e Kryqit duke mbytur tingëllimën e zileve dhe këmborëve. Çobani ishte ndalur te rrëza në brinjë, me fyellin në buzë, e bashkë me të ish ndalur dhe mbrëmja. Mbi muret e trashë të manastirit kishte rënë fillimisht paqja, e më pas ajo *doinë* zëmbytyr e me gurgullima, u duk sikur shkonte rreth mureve dhe depërtonte mes gurëve të vjetër. Unë kisha zbritur për të larë vedrat. Do kem qenë aty tek gjashtë vjeç sepse nuk e kuptoja se çfarë ndodhte në ato anë, por kisha filluar ta merrja me mend se ajo këngë, edhe nëse dilte nga buzët e çobanit, në fakt zbriste nga mali, nga fëshfërima e bredhave, nga historitë e atyre vendeve. Do të jetë përhapur kënga edhe përtej kreshtës, drejt fshatit, dhe ndoshta edhe matanë atyre maleve që nuk kishin emër, duke zbritur drejt Vicëut, anës Gurëve të Motreskulit, drejt Vojvodësës, apo edhe më tej, në Luginat e Putnisoarës, e më pas të Berkezës, përmes Paltinut, deri në Sucevicë, tek babushi.

Isha ndalur dhe rrija ashtu, me vedrat në duar, i magjepsur nga ajo këngë pa emër, kur me vuri re atë Genadi, vetë arkimandriti. Pandeja se do më qortonte, por edhe ai ishte ndalur, fshiu ballin si për të larguar kushedi çfarë sikleti, dhe me mendjen e rrëmbyer nga kënga e fyellit më tha:

- Mbaro punët bir dhe eja pas mbrëmësore të të tregoj një histori.

Ajo këngë, që trazonte e depërtonte në çdo kënd të botës dhe në mendime e ëndrra, nuk mund ta linte pa turbulluar as atë, sado që të ishte i kredhur në lutjet dhe në mundimet e veta. Por befasi ajo u ndal dhe menjëherë filluan të shquhen muret e manastirit, hija e atë Genadit duke u larguar dhe Kodra e Kryqit, edhe kopetë e bagëtive, madje sikur çelën e u ngjallën edhe tingëllimat e zileve dhe këmborët dhe blegërimat e deleve. Nuk vonoi dhe u dëgjua *buçiumi*¹ i kryeçobanit që ndillte delet në vathë.

- Ore Irakli, më thirri im vëlla, Sevastiani, i lave vedrat?

- Erdha, i thashë dhe ia mbatha për tek burimi.

Sikur isha në një tjetër botë, sikur ajo këngë më mbante bashkë gjithë rruazat e zinxhirit të qenies sime, që të mos më rrokulliseshin teposhtë, sepse nuk kisha ndër të parë një forcë të atillë në trupin tim të brishtë, të mbështjellë në ca rroba të gjera dhe jo aq të përshtatshme për moshën dhe nevojat e mia për të lodruar.

Kur dielli zbriti matanë Kullës Perëndimore, duke ndriçuar përmbi Obçinë me një rrëzëllimë të fundit Brodinën dhe Falkëun, atë Genadi më thirri pranë tij, më nxori nga porta e manastirit në heshtje, e pastaj i ramë rrotull Kullës Lindore e mureve dhe u ulëm me fytyrë nga jugu, aq sa për të pasë para syve gjithë Kodrën e Kryqit.

- Djalosh, më pyeti, ke dëgjuar ti për Stefanin e Madh?

- Më ka treguar mamaja atë, por ta dish se më ka folur edhe babai njëherë, kur më mori me vete për gjueti. Dhe më foli edhe për ca prijës të tjerë të vendit ...

- Për Aleksandrin?

- Për Dragoshin...

- Keni qenë për gjueti në këto anë, në Këmbë të Dragoshinës?

- Kemi qenë at, nëpër pyje, për nga Dragosha. Dhe më tha babai që Dragoshi ka qenë prijësi i parë i vendit...

- Mësime të mira kanë zënë të të japin prindërit e tu dhe sa mirë që ti e ke mendjen e hapur për të nxënë këto gjëra, se vetëm kështu ia kemi dalë të qëndrojmë këtu, të patundur, me përkujtimin e prijësve dhe njerëzve të veprave të krishtera dhe me këtë këngë. Se të pashë si e dëgjon fyellin dhe u gëzova, se është dhuratë nga Perëndia të

1 Instrument muzikor frymor, karakteristik popullor, në formë konike, shumë i gjatë, si trumbetë, i bërë me lëvore bliri, dru ose edhe metal, që përdoret kryesisht nga barinjët për të dhënë sinjale, thirrur e lajmëruar njeri-tjetrit. Tingulli i rëndë e gjëmues që lëshon ky instrument.

ADRIAN LESENCIUC

Balada

fragment nga romani

Romani "Balada" është shkruar nga Adrian Lesenciuc, një pasardhës i familjes Golembiovskit-Porumbesku. Kompozimi i famshëm "Balada" shoqëron këtë roman, që ilustron një nga historitë më të bukura të dashurisë në letërsinë rumune.

Bazuar në biografinë e familjes Porumbesku, me dy personazhe kryesorë, Irakliun dhe Ciprianin, romani "Balada" është tronditës në përshkrimin e pastërtisë së dashurisë dhe dinjitetit që triumfon mbi dallimet, diskriminimin dhe abuzimin. Dashuria dhe dinjiteti i të dyve mbeten një testament i pavdekshëm i njerëzimit që pushton historinë me esencën më të bukur dhe më të thellë të një kënge. Babai dhe i biri nisin një kërkim për një këngë shëlbuese, dhe përgjatë 16 episodeve të librit, të treguara nga të dy, si dhe nga personazhe të tjera, përfshirë poetin Mihai Eminescu, një mik i afërt i familjes, ata përjetojnë dramën e një vendi të tradhtuar, një familje të shkatërruar, poshtërimin nga ata që mbajnë pushtet, dashurinë e ndaluar nga normat fetare të pakuptueshme dhe sëmundjen që përhapet dhe vret. Kur provat duken të pashpresa, "Balada" shfaqet si një personazh në vetvete dhe ripërcjell jetën e rajonit të Bukovinës, jetën e priftit të mirë Irakli, të birit të tij Ciprian Porumbesku, dhe dashurinë që duket se ka humbur, por që gjithmonë triumfon përtej distancave, pengesave dhe vdekjes.

mund të rrëfesh historinë e vendit tënd me pak tinguj. Ia di historinë kësaj kodre?

- Nuk e di atë.

- Ta dish djalosh, se prijësi më i madh që ka pasë vendi ka qenë Stefani. Dhe

andaj njerëzia e quajti atë Stefani i Madh. Se ai mbretëroi për vite të tëra, për gjysmë shekulli dhe e mbrojti Moldovën si nga turqit e tartarët, ashtu edhe nga polakët e hungarezët. Por Stefani ka qenë i madh

ADRIAN LESENCIUC

Balada

Një roman biografik për kompozitorin e madh rumun **CIPRIAN PORUMBESCU**
– Kompozitori i himnit tonë kombëtar –

Onufri

pikërisht sepse e ka dashur këtë vend dhe se populli e ka dashur atë. Tani, unë nuk e di sa e kupton ti se çfarë do të thotë të jesh prijës dhe të të dojë vendi yt...

- Ashtu siç e do tani populli princin?

- Jo, djalë, tani vendi ynë është i pushtuar dhe ka një sundimtar të huaj. Në fakt, jo i gjithë vendi, por vetëm kjo anë e malit, që nuk i bindet më Fronit të Suceavës, por Oborrit të Vjenës. Nuk ka më prijës vendi, por është një perandor që i thonë Franc e që sundon mbi këto troje. Ndërsa Moldova e gjorë, e mbetur pa pyjet magjepsës të Bukovinës dhe pa djelmshat e saj azganë, ka pasë në krye gjithmonë sundimtarë të huaj, të cilët nuk kanë dashur t'ia dinë për vendin e shkretë. Kanë ardhur në krye të tij me radhë të gjitha familjet e kamura që kanë paguar e blerë sulltanin, një takëm si Gjikitë e Mavrokordatët, Kalimakët, Moruzët e Ipsilantët, por thuajse askënd nuk e ka ngrënë merakun për këtë vend. Kurse tani, ndoshta e ke vënë re, njerëzit as që flasin më për këtë. Sikur askujt nuk i intereson më fati i vendit. Por ç'po i bëj dhe unë këto muhabete me një fëmijë që ende nuk e di se çfarë është qeverisja. Hajde më mirë të kthehemi te Stefani...

- At, por kush e zotëron tani Moldovën, apo atë që ka mbetur prej saj?

- Askush çuno, është nën sundim carist.

- Ç'do të thotë kjo?

- Në lindje kemi rusët dhe ata kanë zaptuar gjysmën e Moldovës qysh para se të lindje ti, që kur kaçaku Darie vriste e priste në këto anë, kurse që vjet, prijësin që vunë turqit, Ionicë Sandu Sturxën, e zbuuan dhe e degdisën një Zot e di se ku, dhe vendin e sundojnë rusët. Si të ta sqaroj unë mor djalë? E ke parasysh kur u hedh pulave në oborr dhe ato shpupurishen e zihen për çdo kokërr misri? E, ashtu dhe me këtë vend që është aq i pasur. E kanë flakur mes perandorive dhe përleshjen për të turqit nga jugu, rusët nga lindja dhe austriakët nga perëndimi. Më pas, nuk ka shumë kohë, nga perëndimi erdhën edhe frëngët e perandorit Napoleon, por ata nuk arritën të kërkonin pjesë. Dhe tani, pothuaj nuk ka mbetur asgjë nga vendi ynë i gjorë. Turqit na lanë ca më qetë, por na sollën në krye të Moldovës prijës që i shpunë të gjitha pasuritë në Carigrad. U bënë llojlloj marrëveshesh me austriakët. Austriakët bashkë me hungarezët i vodhën këto toka, ja, para më shumë se gjysmë shekulli, në kohën e Grigor Gjikitë Vojevodit. Kurse rusët rrëmbyen Moldovën e përtej Prutit, domethënë gjysmën e vendit dhe tani shoh se ata zaptuan edhe oborrit mbretëror të Jashit.

- Po ne do të bëhemi prapë shtet?

- Do bëhemi bir, me njerëz si ti, që e dinë ç'ka ngjarë në këto vise, se përndryshe do të vijnë të huajt e do t'i plaçkitin pa ndalë këto troje dhe ne do të ulim kokat e do të rropatemi nën zgjedhën e perandorit ...

- Aha, tani po e kuptoj pse ikin djemtë nga Sucevica dhe thuhet se i shërbejnë Perandorit!

- Ke të drejtë bir, por nuk ikin me hir të gjerët, - një djalosh nga fshati, George i thoshin, e morën me vargonj. Doli gjithë njerëzia në xhade për të bërë sehir se si xhandarët e tërhiqnin zvarrë si qen.

- Ama ashtu i mbledhka ushtarët perandori ...

Maja e pyllëzuar e Kodrës së Kryqit ishte zhytur në muzg. Luginës tej, për nga fshati, dëgjoheshin përhumbshëm disa tinguj. Ishte freskuar pak dhe unë u struka pranë atë Genadit. E mbi dhë veç kandrrat zuktatnin zhurmshëm nëpër bar dhe veç yjet pulisnin vezullues duke shpuar kupën e qiellit.

- Po Stefani?

- Stefani? Ehe, mor djalë! Në ato kohëra, të kenë kaluar mbi tre shekuj që atëherë, Stefani ishte më i madhi prijës i të gjitha trojeve të popullit tonë. Por armiqtë ishin të shumtë dhe ishte vështirë t'u bëje ballë. Dhe erdhën turqit dallgë e tallaz dhe e mposhtën

Stefanin dhe ushtrinë e tij, ja aty poshtë, siç shkon për tek ajo maja, në një vend që quhet Rëzbojeni, por që pas betejës u quajt Lugu i Bardhë.

- Lugu i Bardhë?
- Po bir, ashtu u quajt, se në atë luginë mbetën eshtrat e ushtarëve të vendit dhe me kalimin e kohës ato u zbardhën nga dielli duke shndritur sa të verbonin sytë dhe prandaj njerëzit e atyre anëve e quajtën Lugu i Bardhë.
- Zot i Madh, aq shumë?
- Po bir, aq shumë. Dhe Stefani që shpëtoi gjallë, erdhi këtu, në këta pyje të dendur. Se e dinte që mes tyre, në një shpellë, fshihej një murg që fliste me shpirtrat, Danil e quanin.
- Dhe është akoma ajo shpella?
- Po bir, do të të çoj ndonjë ditë tek qela që ka rrëmuar Danili në shkëmb. Të jetë nja gjysëm ore larg më këmbë që këtu.
- A mund të vemi tani at?
- Jo bir, se janë pyje të dendur dhe ka shumë egërsira nëpër ata pyje, e në mos e paç mendjen, të hidhen përsipër.
- Po nesër, a mund të shkojmë nesër at?
- Do vemi bir, por le të mbaroj historinë tani.
- Po at, të dëgjoj...

- Edhe, erdhi Stefani tek qela e Danilit, ashtu, i veshur me rroba princërore dhe takëme gati për betejë dhe bëri të hynte. Dhe ky murgu po lutej. Dhe princ Stefani bëri të hynte, por, si thonë të moçmit, Danili nuk u ndje dhe vazhdoi të lutej. E kur mbaroi lutjen, e ftoi Stefanin bashkë me shërbëtorin e vet, me të cilin kishte kalëruar përmes pyjeve, të ulëshin e të kuvendonin. Por Stefani ishte aq i pezmatuar e i mbytur nga mërzia sa nuk mundi të nxirrte asnjë fjalë. Dhe eremiti e vështroi në sy dhe i tha: "Shko o Princ, kërko dhe mblidh një tjetër ushtri, se nuk ke për të ngadhënjyer kurrë me këtë ushtri feudalësh!". "Dhe ku ta kërkoj, Hirësi?". "Thirr vendasit që duan të mbrojnë trojet dhe besimin e tyre dhe falu atyre toka që të kenë çfarë të mbrojnë!" "Po, Shenjtëria juaj, në çast po shkoj!" Me sa duket, Stefani do ketë mbërritur tek qela e Danilit në të errur dhe dielli tashmë ishte fshehur pas majave të bredhave. Kryezoti e kishte mbledhur mendjen që deri në të gdhirë të arrinte në Kryeqendër. "Ja prit njëherë Imzot, se nuk është kaq kollaj", i thotë murgu. "Po ç'ka tani Shenjtëri, se këshilla juaj është më e mira që kam marrë ndonjëherë. As Këshilli Mbretëror nuk ka mundur të më japë udhëzime më të mira". "Ja, ulu njëherë Imzot dhe mbaj vesh". Dhe Kryezoti u përkul dhe afro veshin pranë këmbës së majtë të murgut. "Çfarë dëgjon?" "Vajë", tha Kryezoti. "Të qara me ligje dëgjoj!" "Vendi po qan, Imzot! Po këtu?" pyeti eremiti, "këtu çfarë dëgjon?" dhe i tregoi një tjetër vend, pranë këmbës së tij të djathtë. "Dëgjoj këngë, i Tërëshenjt!", dhe Kryezoti u çel në fytyrë iu kthjellua vështrimi. "Epo, kjo ishte" i thotë eremiti, "sonte do të gdhiesh këtu me mua Kryezot, do të rrih për darkë bashkë me shërbëtorin tënd dhe nesër në të gdhirë, kur të marrësh rrugën për në Kryeqendër, kudo që do të dëgjosh këngë, do të ngresh një manastir". Dhe Princ Stefani ndenji në atë dhomë të vogël, në qelën e gërmuar në shkëmb dhe fjeti i përkundur nga engjëjt. Se ajo copë nafore dhe uji i bekuar i murgut ishin darka më e mirë që i ishte shtruar ndonjëherë. Dhe kur u zgjua, sa zbardhi dita, me gjithë atë rrezatim që shkëlqen veç buzë pyllit, mbi sythat e boçeve të bredhit si qirinj, u nis me shërbëtorin pas maleve. Dhe kur doli në majë të asaj kodre, që sot quhet Kodra e Kryqit, dëgjoji një këngë. Një çoban i këtyre anëve që kishte dalë e kulloste kopenë e vet poshtë në luginë, u ndal nën hijen e bredhave dhe ia mori këngës. Dhe Princ Stefani e kuptoi se ishte po e njëjta këngë që kishte dëgjuar edhe në qelë dhe u ndal e u fal i prekur pa masë nga shenjtëria e kësaj ndodhie. Dhe pasi kënga u tret në tingëllimat e zileve, në blegërima dhe cicërima e zogjve, princ Stefani rroku

harkun, e tendosi dhe lëshoi shigjetën drejt luginës. Aty ku u dëgjua kënga, ai vuri një kryq, dhe që atëherë ky vend quhet Kodra e Kryqit; dhe aty ku ra shigjeta vendosi një tjetër kryq dhe aty tani është altari i kishës së shenjtë të këtij manastiri.

- Dhe a mblodhi ushtri Stefani?
- Mblodhi bir, mblodhi, dhe u kthye nga Suçeava me ushtrinë e tij me fshatarë dhe i mposhti turqit dhe ra paqja mbi vendin tonë. Dhe njerëzve që luftuan krah tij, ai iu dha toka aq sa mund të qarkonte secili duke kalëruar për një ditë, dhe njerëzit i mbrojtën tokat e tyre. Dhe kur u ra paqja në vend, Princ Stefani nuk harroi fjalën që kishte dhënë, u kthye në Putna dhe urdhëroi të ndërtohet ky manastir. Dhe siç të thashë, altari është pikërisht te vendi ku ra shigjeta.
- I fortë duhet të ketë qenë Princ Stefani, që e shtriu harkun dhe arriti shigjeta që nga maja e kodrës e deri këtu poshtë te manastiri.

- E tani, thonë ...
- Dhe murgu? Me të çfarë ndodhi?
- U bë këshilltar i Stefanit. Dhe Kryezoti e bëri staretë të madh në një tjetër manastir që e ndërtoi andej poshtë, tutje në Voronec.
- Aha, thashë, dhe m'u hap goja.
- Epo, ik tani bir, ik fli se të vunë në gjumë gjithë ato histori.
Dhe u ndava nga atë Genadi, por ai më foli prapë:
- Ta dish bir, se nuk është pa kuptim kënga që dëgjoje sonte. Shko, dil ti në jetë dhe ndiq këngën!

Dhe më zuri gjumi me një kor engjëjsh që më luanin si me fyell atë shushurimë që burimet dhe vendi ynë e kanë ruajtur të paktën qysh atëherë, që nga koha e Stefanit. Dhe kur, siç qe e shkruar, aty nga viti 1856, kur edhe atëherë Moldova nuk kishte prijës, por ishte nën drejtimin e kajmekam Teodor Balshit, kurse Bukovina kishte kaluar nën sundimin e Franz Jozefit, unë u emërova në komisionin për hapjen zyrtare të varrit të Stefanit të Madh, më erdhi në mend ajo mbrëmje plot me yje dhe Arkimandriti, atë Genadi që më tregonte për vendin. Veçse, ati kishte rreth trembëdhjetë vjet që kishte fjetur në Zotin dhe unë isha bërë vetë prift. Por qëndrova të kërkoj këngën.

Kur e mendoj, ajo kënga që më kishte mbetur në mendje nuk ishte vetëm ajo doina me fyell, por e gjithë natyra që lulëzon në këngë, me gurgullimën e burimeve e cicërimat e zogjve, e sidomos me kumbimin e mbytur të *buçium-it* në sfond. E shëtitja shokun tim, Karol Mikulin, nëpër Obçini dhe ai filloi të mbledhë dhe t'i hidhte në pentagram të gjitha këto. Ai filloi një punë serioze, sepse vërtet e magjepsi *doina*, por sikur nuk arriti të depëronte në zemrën e saj, sepse me veshin e tij prej mjeshtri, arriti të riprodhojë vetëm akordet sipërfaqësore, vetëm petalet që mbështjellin pikëllimin vajtues të atyre njerëzve të pyjeve të Bukovinës. "Por ka edhe më", i thashë, "është dhe *buçium-i*, edhe gjithë stani ku jehon kënga", dhe ai, i gjori, më kot u mundua t'i dëgjonte gjithë këto, se mundi të hedhë në nota vetëm diçka nga gurgullima e natyrës që merr jetë. Por Karoli më premtoi se do të kthehej një ditë e ta dëgjonte ndryshe këtë muzikë që e kishte magjepsur, të cilën e zbuloi krejt rastësisht, sepse me siguri ai nuk e ndjeu gurin të drithëronte siç e ndjeu Stefani pranë këmbëve të murgut plak Daniel.

Dhe ja ku jam pra, i zgjedhur mes malësorëve të Shipoteve të Suçeavës, ku kisha dhe enorinë, për të qenë i pranishëm në hapjen e varrit të vojvodës së madh të kombit, sepse po qarkullonte lajmi se një grusht kusarësh na paskëshin grabitur varrin. Nuk e kam kuptuar deri më sot se pse do të jetë thënë diçka e tillë, sepse, sa vura këmbë në manastir, pas një udhëtimi të gjatë dhe të mundimshëm nëpër Mëgurë, Paltin, Brodinë dhe Strazhë, marr vesh se në fakt një arkitekt nga Vjena, që kishte ardhur me paratë e Fronit për të rinovuar kishën e manastirit, donte të hapte varret e Kryezotit dhe familjes së tij dhe të Mitropolitit Teoktist të Moldovës, sepse ashtu duhej. Tani kisha, me të drejtë, kishte nevojë për riparime, sepse muret ishin plasaritur dhe po u binte suvaja copa-copa. Por nga ana tjetër - dhe e di mirë sepse jam rritur rrotull mureve të manastirit - thuhej se në themelet e kishës, vetë Stefani paska fshehur një qyp me verdhushka. Nuk ishin të paktë ata që ëndërronin të vinin në dorë gjithë ato

para, me të cilat do të mund të dilnin nga varfëria ata dhe familjet e tyre brez pas brezi. Por manastiri ruhej rreptësisht nga murgjit, veçanërisht me zemër të pastër dhe me lutjet e tyre. Dhe pastaj asnjë nga këto thashetheme nuk dolën të vërteta.

Ishte mbledhur një sobor murgjish dhe priftërinjsh. Mua më kishte thirrur ai që më vonë do të bëhej kryepeshkopi i Çernëucit dhe mitropoliti i Bukovinës, atë Teoktisti. E kam njohur atë Teoktist Blazhevicin në Çernëuc dhe kur mora letrën e tij, aty në fund të dynjasë, në Shipote, ai ishte sekretar konsistorial i Mitropolitit të Bukovinës. E përqafova i lumtur kur e takova, ndonëse kishim aq vite ndarje, dhe Ati më dhuroi gramatikën e tij teoriko-praktike të dakorumanishtes, që është po e njëjtë me të folmen e Moldovës dhe vllahishten, që e kishte ribotuar në Vjenë një vit më parë. E dija që në botimin e parë, të cilin ai e kishte botuar që në kohën kur unë ende shëtisja në oborrin e Manastirit Putna me atë Genadin dhe mësoja për jetën e shenjtoreve dhe heronjve të këtyre vendeve. Por aq sa u lumturova nga takimi me atë Teoktistin, i cili më kishte thënë se kishte dërguar për botim edhe libra të mësimeve ortodokse, mes të cilëve një manual të titulluar "*Histori të Jetës së Jezu Krishtit për t'u përdorur nga kandidatët për mësues*", se kemi folur jo pak herë për nevojën e përgatitjes për shkollim, si edhe një "*Histori Biblike të Dhiatës së Vjetër, për shkollat e mësuesve*", po aq u trishtova nga ajo që gjeta nën gurët e varrit.

Dhe ja ku jam, me tridhjetë pranvera mbi supe, i martuar dhe me tre fëmijë - Emilianin, që i kisha vënë emrin e nënës së tij të dashur, Çiprianin dhe të tretin, të cilin e quajta Stefan edhe në kujtim të Princit të Moldovës, por dhe për ta çuar më tej emrin e vjehrrit tim, babait të Emilias -, duke shkuar me ftesë të atë Teoktistit, për të marrë pjesë në ato që do të ndodhnin. Gjithçka nisi nga kërkesa e igumenit të manastirit të Putnës, Artemon Bortnikut, drejtuar autoriteteve të Bukovinës, të cilët, duke konstatuar në mes të verës, në ditën e kalimit në përjetësi të Princ Stefanit, se gjërat ishin paksa të paqarta me varret princërore, kërkoj identifikimin e tyre dhe riparimin e kishës që ishte shkretuar. Shumë e mjegullt ishte gjithë kjo histori, që nuk arrita kurrë ta zbuloj plotësisht. Mbërrita, siç po thosha, nga pelegrinazhi i mundimshëm në Shipot një ditë më parë dhe fjeta aty ku më ishin rrënjosur thellë në palcë vite të tëra të fëmijërisë sime me gjithë gëzimet e zbulimit të jetës. Mbërritën me radhë komisioneri teknik, inxhinieri i drejtimit dhe komisioneri sanitar, por edhe atë Teoktisti, i cili ishte komisioner fetar, që më kishte thirrur duke e ditur se unë isha me shpirt aty; erdhën për të dhënë një dorë edhe priftërinjtë e zonës dhe murgjit e manastirit, por edhe një numër i madh njerëzish. Pashë në heshtje nxjerrjen në dritë, nga dera veriore, të varrit të princshës Maria, bijës së Kryezotit që vdiq virgjëreshë dhe u muros aty, mes tullave, pastaj atë të Zonjës Maria, gruas së Petru Rareshit. Kryem me përlulje liturgjinë mbi mbetjet e arkivolit dhe hiret e lipsanëve të atyre që dikur kishin qenë kocka princërore dhe e mbyllëm mbrëmjen me shumë pikëllim.

Dola pas mbrëmësore dhe shkova në atë vend për nga jugu nga ku, shumë kohë më parë, sodisja Kodrën e Kryqit me atë Genadin dhe gjeta, bashkë me ajrin e ftohtë të vjeshtës - një vjeshtë e thatë dhe ashpër, me brymë të akullit dhe ditë të shkurtra e zemëra - një qiell të mbushur citë me më shumë yje se zakonisht. atë Genadi më kishte mësuar të lexoja yjet dhe unë mund të ndiqja, sipas rrugës së diellit, njësitë që ngjeshen drejt horizontit dhe atë pluhur thërrmijash të bardha, që quhet Kashta e Kumtrit, që duket sikur rikrijon udhën e popullit tim, dhe të gjithë konstelacionet e heshtur. Por kënga, kënga e Putnës që ma preku zemrën, ja që, ajo mungonte.

MJEGULLA

Mjegulla erdhi
Me hapa të vegjël si mace

Rri dhe vështron
Mbi rrafshinën dhe qytetin
Me qetësinë e fantazmës
Dhe niset sërish.

BARI

Pirgu i trupave të tyre në Austerlitz dhe Waterloo
Lopata i futi poshtë, më lini të punoj
Jam bari, ata mbuloj

Dhe pirgjet e tyre në Gettysburg
Dhe pirgjet e tyre në Ypres dhe Verdun
Lopata i futi poshtë, më lini të punoj
Dy vjet, dhjetë vjet dhe pasagjerët pyesin konduktorët:
Po tani ku jemi?
Këtij vendi si i thonë?

Jam bari
Më lini të punoj.

VAJZË ËNDRRE

Ti do vish një ditë si dallgë dashurie
E butë si vesa, e vrullshme si shiu
Bronzi i diellit do të mbetet në lëkurën tënde
Fërmimi i puhisë në të folurën mërmëritëse
Qëndrimi yt do t'i ngajë hirit të një luleje në koder

Ti do të vish me krahët e tu të hollë elastikë
Me një lëvizje të kokës që asnjë skulptor s'e ka kapur
Dhe do të flasin me nuanca shpatullat dhe qafa
Fytyra jote me ndryshime fine të gjendjeve
Si ndryshimet e qiejve në befasi kapriçiosh
Me re, me blu, me një diell të hollë magjepsës

Por
Ti mund të mos vish, o vajzë e ëndrrës
Ndërsa koha kalon dhe bota shkon larg
Merrma një shikim, që syri syrin të shohë
Si një film shprese, si një ditë që do të mbahet mend

TEMË MBI TË VERDHËN

(Halloween)

Dal nga kodrat
Me fenerë të verdhë vjeshte
Ndez preritë, misrin nëpër fusha
Portokallet, me shndritje ari
Dhe veten time, se unë quhem kungull.
Është fund tetori
Dhe muzgu bie i verdhë
Fëmijët bashkojnë duart
Dhe vijnë rrotull meje
Këndojnë këngë fantazmash
Dhe hënës i këndojnë
Hënës së të korrave
Unë jam një fener- djall
Me dhëmbë të tmerrshëm
Dhe fëmijët e kuptojnë
Pse bëj si i çmendur

NË BARIN E GJATË

Bletë dhe pite mjalti në kafkën e tharë të një kali në një cep
kullote
Një kafkë në barin e gjatë dhe një zu zu dhe një gumëzhitje
me zu zu të gjuetarëve të verdhë të mjaltit

Dhe unë nuk kërkoj më mirë se ato, fjalë boshe në një fletë
(mbi tokë dhe nën diell)

Lërimi bletët te shkojnë, këta gjuetarë mjalti duke lëvizur
krahët me njolla të verdha mbi kokën time, këtë tollovi
zhurmuese rreth kafkës sime

Lërimi të kenë krahë dhe pluhur të verdhë mbi krahë dhe
zukatje ëndrrash mjalti
- Kush humbi dhe kujton? - Kush ka dhe harron?

Në shkëlqimin blu të hënës mbi kafkën dhe nën piten e
varur të mjaltit bletët venë e vijnë, bletët kthehen në
fole dhe flenë.

CARL SANDBURG

Çikago

përktheu Roland Gjoza

MEGI

Lus zotin që kurrë mos t'i hedhë sytë nga ty, Megi!
Lus zotin që të mos e lësh punën dhe të vish me mua
Të mos japim para për celebrimin dhe fustaninin e bardhë
Për martesën tonë dhe të mos betohemi para priftit
Duke thënë se do ta duam njëri-tjetrin dhe do të
kujdesemi për njëri-tjetrin
Përjetësisht për aq kohë sa dielli dhe shiu do të ekzistojnë
Oh, sa kam dëshirë që ti, Megi, të jetoje larg prej këtu, të
mos takoheshim më kurrë
Dhe unë një kufomë e gjallë, një mijë kilometra larg, që
heq e vuaj
Uroj që fëmijët të mos vijnë kurrë
Të mos ketë qira, qymyr dhe rroba për të paguar
Të mos ketë shitës që kërkon para te thata në dorë
Se çdo ditë duhen para për bathë dhe kumbulla të ngrira
Lus zotin që kurrë mos t'i hedhë sytë nga ty, Megi!
Uroj që fëmijët të mos vijnë kurrë.

SFINKSI

Me gojën mbyllur pesë mijë vjet dhe kurrë nuk e lëshove
një psherëtimë
Erdhën procesione, pelegrinë, bënë pyetje dhe ti u
përgjigje me sytë gri që kurrë s'patën dritë, me gojën e
mbyllur që kurrë nuk foli
Asnjë kërmijtë prej gjithçkaje që ti di nuk ka ardhur nga
macja e mbledhur kruspull, e moshës tënde
Unë jam një nga ata që i di të gjitha ato që ti s'i thua dhe
nuk bëj pyetje sepse i di përgjigjet e tua

KËMISHA

Mbah mend një herë kur vrapoja pas teje dhe shihja si
tundej këmisha jote në erë
Një herë tjetër shumë ditë të shkuara teksa pija diçka
imazhi yt u drodh dhe rrëshqiti nëpër sende
Dhe përsëri ishe ti, askush tjetër ajo grua që shkoi duke
kënduar
Dhe një natë kur u ula rreth zjarrit për të treguar diçka
ndërsa prushi i kuq me flakëza gjuhësh fliste me vjet e
bardhë;
Ishe ti aty duke u përtypur
Në hijet e plogëta aq mahnitëse
Kujtesa më kthen imazhe të thyera, që gjithsesi tregojnë se
ti je gjallë
Me një fytyrë fantome prapa një dere teksa qyteti zvarritet
e shtyhet si i marrë
Ti je sërish ulur mbi myshk duke prituri në heshtje, në një
kthesë,
Në pyllin me lisa, gati për të vrapuar si kurrë ndonjëherë
dhe unë që të ndjek duke parë si tundet këmisha jote
në erë

PRELUDET TONA NË LOJËRAT E ERËS

E shkuara është një kovë me hi.

I

Gruaja me emrin Nesër
Ulet me një karficë ndër dhëmbë
Dhe merret me veten
I bën flokët siç i pëlqen

E lidh më në fund gërshetin, mbledh dhe fijet e fundit
Dhe ngul karficën në vendin e duhur
Dhe kthehet dhe tërhiqet befas; çfare ndodhi?
Gjyshja ime me emrin Dje, sapo iku. Ku shkoi?
Lëri të vdekurit me të vdekurit.

2

Dyert ishin prej kedri
Dhe shiritat e paneleve prej ari
Dhe vajzat ishin të arta
Dhe panelet shqiptonin me zë dhe vajzat këndonin me zjarr;
Ne jemi qyteti më i madh
Më i madhi komb
Askush nuk ka qenë më mirë se ne,
Asnjëherë!

Dyert shqyer, menteshat thyer
Pëlhurat e shirave grisen nëpër erë
Dhe panelet shqiptojnë me zë, vajzat e arta këndojnë me zjarr;
Ne jemi qyteti më i madh
Më i madhi komb
Askush nuk ka qenë më mirë se ne
Asnjëherë!

3

Kjo ndodhi dikur.
Burra të fuqishëm ngritën një qytet dhe krijuan
Së bashku një komb
Dhe paguan këngëtarë të këndonin
Dhe gra të cicëronin; Ne jemi qyteti më i madh
Më i madhi komb
Askush s'ka qenë më mirë se ne
Asnjëherë!

Dhe ndërsa këngëtarët këndonin
Dhe burrat e fuqishëm dëgjonin
Dhe mbulonin me para këngëtarët
Dhe ndjeheshin për gjithçka të gëzuar
Atje u mblodhën minj dhe hardhuca për të dëgjuar
Dhe dëgjuetit e vetëm që kanë mbetur tani
janë ... minjtë dhe ... hardhucat!

Por atje erdhën dhe korbat
Duke u çjerrë; Krrau! Krrau!
Dhe sollën baltë dhe shkopinj
Foletë për të ndërtuar
Mbi fjalët e gdhendura me ar
Në dyert me panele prej kedri
Në shiritat e paneleve prej ari
Ku vajzat e arta dilnin dhe këndonin me zjarr;
Ne jemi qyteti më i madh
Më i madhi komb
Askush s'ka qenë më mirë se ne
Asnjëherë!

Dhe të vetmit këngëtarë që këndojnë tani; Krrau! Krrau!
Dhe pëlhurat e shiut që bien trishtëm nëpër erë dhe mbi portat
Dhe degjuesit e vetëm; ... minjtë dhe... hardhucat.

4

Këmbët e minjve
Shkarravisin në pragjet e dyerve
Hieroglifet të çuditshme gjurmët e tyre
Llomotit me gaz raca e përhime
Dhe buçet gjaku i ndyrë
Dhe ngrihet lart tollovi e hareshme
E gjyshërve dhe stërgjyshërve
Të minjve.

Dhe është tjetër erë
Dhe ngrihet tjetër pluhur në pragjet e dyerve
Madje dhe gjurmët e minjve
Nuk tregojnë më asgjë, asgjë fare
Për qytetin më të madh, kombin më të madh
Ku burrat e fuqishëm dëgjonin
Dhe gratë cicëronin; Askush s'ka qenë më mirë se ne
Asnjëherë!

E DREJTA PËR TRISHTIMIN

Për poetët që padyshim do të vdesin.

Merreni mbrapsht keqardhjen tuaj të fshehtë, trishtimin e parfumuar
Për vdekjen e fëmijës së milionerit
Dhe mëshirën e Vdekjes që kundërshton nënshkrimin e ndonjë çeku
Të cilën milioneri urdhëron sekretarin ta tërheqë nga banka
Dhe ta japë kesh.

Kjo është!
Ju për trishtimin tuaj, unë për timin
Me lini të kem hidhërimin tim në qoftë se dua.

Unë do të qaj mbi fëmijën e vdekur të një punëtori ferme
Puna e tij është të pastrojë gjakun e derrit nga dyshemeja
Ai merr një dollar e shtatëdhjetë cent në ditë
Kur lan dhe pastron me fshesë dhjetra govata me gjak

Tani vajza e tij tre vjeçe
Prehet në një arkivol që i kushton atij pagën e një jave
Çdo të shtunë në mbremje ai do t'i paguajë sipërmarrësit pesëdhjetë cent
Gjersa të shlyejë borxhin.

Punëtori dhe gruaja dhe fëmijët e tij
Qajnë mbi fytyrën që fle në një paqe të pafundme në arkën e bardhë.

Ata kujtojnë kohën kur ishte e dobët dhe faturat e mjekut ishin të kripura
Dhe ndihen të lehtësuar që një pjestar i familjes s'është më
Dhe më shumë do të kenë për të ngrënë dhe për t'u veshur

Megjithatë përpara madhështisë mistike të vdekjes ata rrijnë dhe qajnë rreth arkëmortit
Dhe fshijnë sytë me shallet e kuq dhe psherëtimin kur prifti citon Biblën;
“Zoti na mëshiroftë të gjithëve!”

Unë kam të drejtë të ndiejë fytyrën që më djeg për këtë vdekje.
Ju keni trishtimin tuaj, unë timin- ja, kështu!
Të nesërmen nuk ka kurrfarë funerali dhe punëtori do të kthehet në punë
Për të pastruar gjakun e derrit për një dollar e shtatëdhjetë cent.
Është një lumë i vërtetë gjaku që ai e lan dhe e fshin me fshesë, e vetmja gjë që bën çdo ditë në fermë.

ÇIKAGO

Kasap derrash që punojnë për botën
Prodhues makinerish, grumbullues gruri
Lojtar që luajnë bixhoz me hukurudhat dhe kombet
Punëtor ngarkim- shkarkimi
Stuhi, egërsi, përlleshje
Qytet i shpatullave të mëdha

Ata më thonë se qenkam i lig dhe unë i besoj, sepse kam parë gratë e tyre si piktura nën llambat e gazit që joshnin djemtë e fermës
Ata më thonë se jam i pandershëm dhe unë iu përgjigjem; po, është e vërtetë, sepse kam parë njeriun e armatosur të vrasë dhe të lihet i lirë për të vlarë përsëri
Ata më thonë se jam i ashpër dhe përgjigjja ime është kjo; në fytyrat e grave dhe fëmijëve të tyre kam parë shenjat e urisë së tmerrshme
Dhe duke iu përgjigjur, merrem sërish me ata që tallen me qytetin tim dhe ua kthej talljen me këto fjalë;
Ejani më tregoni një qytet tjetër që di ta mbajë kokën lart dhe këndon aq krenar që është gjallë, i trashë, i fuqishëm dhe dinak.
Furia e mallkimeve prej mundimeve nga njëra punë në tjetrën, për një copë bukë, këtu është një mur i gjatë, i guximshëm kundër qyteteve të vegjël, paqësorë, të butë;

I egër si një qen që gjuha i leh për veprim, dinak si një barbar përball shkretëtirës;
Kokëjashtë,
Me lopatë,
Duke shkatërruar
Duke planifikuar
Ndertime, shkatërrime, rindërtime,
Tym, pluhur, plot goja e tij, duke qeshur me dhembët e bardhë
Me fatin e mbrapshtë si kryq mbi shpinë, qesh si një i ri kur qesh
Qesh kur një luftëtar injorant qesh, i cili nuk ka humbur kurrë një betejë
Mburret dhe qesh se nën kyçin e dorës së tij është pulsi që rreh dhe nën brinjët e tij zemra e popullit;
duke qeshur!
Me të qeshura stuhish shkatërrimtare s'ka fund e qeshura e tij me bukurinë solemne, të egër, të rinisë,
Gjysmë i zhveshur, i mbytur në djersë, krenar që është kasap derrash, prodhues makinerish, grumbullues gruri, lojtar i hekurudhave, i transporteve, hamall i kombeve.

KUSH JAM UNË?

Trokas kokën në yje
Majat e gishtërinjve të mi prekin fushëtitrat dhe brigjet e jetës universale

Poshtë në shkumnajën buçimtare të gjërave siperane arrijnë duart e mia dhe luajnë me guralecat e fatit
Unë kam qenë në ferr dhe serish jam kthyer atje
Unë di gjithçka për qiellin, sepse kam folur me Zotin.
Unë jam mbërthyer në gjakun dhe rropullitë e qenies më të perbindshme
Njoh pasionin për të bërë për vete të bukurën
Dhe rebelimin madhështor të njeriut përballë gjithë shenjave penguese: Mos u afro!
Emri im është e verteta dhe unë jam robi më i paprekshëm i universit.

LUTJE PREJ ÇELIKU

Më shtri mbi një kudhër, o Zot
Më rrih dhe më godit me një levë
Më lejo të shkëputem nga muret e vjetër
Nga themelet e vjetër më lejo të çlirohem

Më shtri mbi një kudhër, o Zot!
Më rrih, më godit e më ngul një gozhdë çeliku
Më fut në trarët që të mbaj bashkë me ta një rrokaqiell
Merr thumba të nxehtë dhe më mbërthe në trarët qëndrorë
Më ler të jem gozhda madhështore që mban një rrokaqiell midis yjeve të bardhë nëpër netët blu

TESTAMENT

Iu jap leje sipërmarrësve ta çojnë trupin tim në varrezë dhe t'i lenë atje të gjitha, kokën këmbët, të gjitha; unë e di që ka mbetur diçka që ata s'mund ta marrin

Lërimi dhitë barrse dhe cjept e kasolleve dhe njerëzit të hanë tërfilin mbi varrin tim dhe në qoftë se ndonjë grusht flokësh të verdhë ose tym lulesh blu ka gjetur kohën për t'u rritur mbi mua
lërimi fëmijët me duar të ndyra të kasolleve dhe njerëzit t'i mbledhin këto lule

Unë kam patur mundësinë të jetoj me njerëz që kanë pasur shumë
dhe me njerëz që kanë pasur pak dhe unë zgjedha një nga të dy dhe nuk i kam thënë askujt përse

Ç>MUND T'I THOTË NJË AT BIRIT TË TJ

Kur shikon se djali po bëhet burrë
ç>mund t'i thote një at birit të tij?
“Jeta është e vështirë; bëhu çelik, shkëmb”
Kjo mund ta bëjë atë të qëndrojë i fortë.
Jepi këshilla për monotoninë e mërzitshme drejtoje në mes të tradhtive të papritura mësoje si të dalë nga momentet e plogështisë
jeta është tokë e butë pjellore; ji i sjellshëm, merre lehtë!
Dhe kjo gjithashtu mund t'i shërbejë atij.
Bisha mund të zbutet aty ku s'bën punë kamzhiku rritja e një luleje delikate në një shteg të vështirë nganjëherë ka copëtuar dhe ndarë një shkëmb.
Një vullnet i fortë është pasuri. Po kështu dhe dëshira.
Të dëshirosh fort dhe butë
pa patur dëshira të pasura asgjë nuk arrihet.
Thuaji atij se shumë para kanë vlarë njerëz dhe të vdekurit i ka lënë me vite pa varrosur;
pasurimi i shpejtë përtej nevojave të përditshme ka shndërruar mjaft njerëz te etur për para në krimba skamnorë poshtë dherave të zinj.
Thuaji atij se me kohë gjërat mund të humbasin.
Thuaji që të jetë ca më shpesh budalla të mos ketë turp për të qenë budalla
sepse kështu do të mësojë diçka nga çdo marrëzi dhe do të shpresojë të mos përsërisë shumë prej tyre duke arritur kështu një mirëkuptim me veten
ne një botë që numëron shumë budallenj.
Thuaji atij të rrijë me shpesh në vetmi mbi të gjitha të mos gënjejë veten
qofshin dhe gënjeshtria të vogla mbrojtur nga fortesa të forta
ai mund t'i përdorë ato kundër njerëzve
thuaji atij se vetmia është krijuese në qoftë se është i fortë
vendimet përfundimtare merren në dhoma të heshtura.
Thuaji atij të jetë ndryshe nga të tjerët në qoftë se i vjen natyrshëm për të qenë ndryshe.
Lërimi të kalojë ditë parazite duke kërkuar shkaqet
lërimi të rrëmojë thellë për të gjetur arsyen fillestare atëhere ai mund të kuptojë Shakespeare
vëllezërit Wright, Pasteur, Pavlov
Michael Faraday dhe imagjinatat e lira
duke sjellë ndryshim në një botë që e urren ndryshimin
ai do të jete mjaft i vetmuar
duke menduar për punën që tani është mirëfilli qëllimi i tij

“Ndihej sikur sa më shumë rritem aq më shumë liri kam për të shkruar për një gamë më të gjerë përvojash jetësore”, thotë Sally Rooney kur takohemi për të diskutuar romanin e saj të ri *Intermezzo*, i cili qendron e ka në dy histori dashurie me diferencë të madhe moshe. “Sepse kam jetuar pak më shumë, jo dhe aq shumë, por pak vite më tepër”.

Ato pak vite më tepër e bëjnë atë 33 vjeçe, jo më zëri njëzetecavjeçar i ankthit të lindur në këtë mijëvjeçar. Rooney mezi pret ta heqë etikën “Salinger i brezit të Snapchat” që e ka ndjekur që prej botimit të romanit të saj të parë *Conversations with friends* në 2017 (ajo as që e dinte në atë kohë se çfarë ishte Snapchat). Suksesi i romanit të saj të dytë, *Normal People*, pa përmendur përshtatjen televizive në 2020, e transformoi marksisten e vetëdeklaruar nga County Mayo e të turpshme ndaj publicitetit, në Taylor Swift-in e botës së librave. “Ndihej vërtet sikur nuk po gënjej kur them se jam mjaft e prirur që t’i lë pas të gjitha këto”, thotë ajo “Nuk doja në fakt të isha ‘romancierja e re’; thjesht doja të isha e mirë”.

Veshur me fustan kaf, këpucë kafe të sheshta dhe flokët në një bisht të rregullt, autorja është pothuajse qëllimisht e pazbukuar, si njeri, po ashtu edhe në prozën e saj. Takohemi në dhomën e shkrimtarëve të rezidencës të Museum of Literature Ireland (me nofken MoLI sipas Molly Bloom të James Joyce të Uliksi), në ish ndërtesën e University College Dublin me pamje nga St Stephen’s Green. Joyce ka bërë fotografinë e diplomimit të kopshtet jashtë ku romancierja romantike Maeve Binchy pëlqente të lexonte dhe ku poeti anglez Gerard Manley Hopkins vdiq nga tifoja. Rooney ka lexuar Hopkins së fundmi pas një basti për të mësuar përmendësh një poezi në ditë.

Në të njëzetat e hershme, ajo ishte “debutuesja konkurruese numër një në Europë” (tema e esesë së 2015 për Dublin Review, *Edhe nëse ti më mund*, që kapi fillimisht syrin e agjentit), dhe nuk është e vështirë ta kuptosh pse: ajo jep përgjigje të gjata, të arsyetuara me kujdes, shpesh të ndjekura nga një kundërgjigje poaq i fuqishëm. Megjithatë mjeshtre e vetëzhvlerësimit dhe maturisë së çeliktë, ajo angazhohet me ngrohtësi dhe flet me pasion për gjërat që kanë më shumë rëndësi për të (letërsia, politika, dhe lufta Izrael-Gaza). Shkurtimisht, ajo nuk është vetmitarja me gjemba që mund të sugjerojë fikcioni ose reputacioni i saj.

Rooney po viziton Dublinin, që shfaqet në të gjithë romanet e saj, për të takuar ca miq. Pas 10 vitesh në qytet dhe një kohe të shkurtër në New York, ajo me të shoqin, John Prasifka, janë shpërngulur në fshat, vetëm pesëmbëdhjetë minuta me makinë nga qyteti i vogël tregtar i Castlebar ku u rrit Rooney. U njoh me Prasifka, tani mësues matematike, në vitin e saj të fundit në Trinity College, dhe u martuan – “shumë, shumë, qetësisht” – gjatë karantinës. Pas përpjekjeve të mundimshme me romanin e saj të tretë, *Beautiful World, Where are You*, që kur janë shpërngulur, ka punuar e lumtur me *Intermezzo*, të vendosur mes Dublinit dhe një qyteti të trilluar rural në perëndim të Irlandës.

Titulli është një lojë e zgjuar me një term të përdorur në muzikë dhe në shah, të dy qendrorë për romanin (në muzikë, do të thotë interlud, në shah, një lëvizje e papritur). “I adhuroj fjalorët specifikë”, thotë Rooney. Gjatë karantinës ajo me të shoqin iu futën shahut online dhe, megjithatë ajo vetë nuk luan, filloi të shihte video udhëzuese në YouTube me të. “Fillova ta shoh më shumë si një formë arti, elegancë matematikore; kur njerëzit bëjnë lëvizje brilante, mund të shohësh një ide tek zbulohet disi mbi tavolinë.” Si shkrimtare, ajo e kupton shahun si fiksim. “Jam e njohur me të qenit

Autorja e njohur irlandeze

SALLY ROONEY: “Rënia në dashuri kur isha shumë e re ma shndërroi jetën”

Nga Lisa Allardice, *The Guardian*

Sally Rooney mbi romancën, të shkruarit për seksin, fenomenin *Normal People* dhe romanin e saj të ri, *Intermezzo*

e fiksuar mbi gjërat që dua në jetën time”. Te *Intermezzo*, si me gjithë romanet e saj, personazhet lëvizin me mjeshtëri – më afër, dhe pastaj sërish larg – në një lojë të dhimbshme fuqie dhe lëvizjesh të papritura.

Romani është historia e dy vëllezërve në pasojat e vdekjes së babait të tyre: Peter, një avokat i ri 32-vjeçar me vetëbesim, dhe Ivan, një kampion shahu 22-vjeçar, i zgjuar dhe me tela dhëmbësh. Peter krijon diçka me një studente të re, ndërkohë që është ende një dashuri me ish të dashurën e tij, një mësuese që po përballet me efektet afatgjata të një aksidenti, njëri prej të cilëve që s’mund të bëjë më seks. Ky trekëndësh dashurie vendoset kundrejt historisë prekëse të Ivan dhe Margaret, 14 vite më e madhe se ai, e cila punon në qendrën rurale të arteve ku u takuan.

Të gjithë elementët e zakonshëm të Rooney-t janë këtu: marrëdhënie intensive e disi të padrejta; baballarë që mungojnë, digresionet në tregun e qirave të Dublinit si dhe feminizmi dhe kapitalizmi i vonë. Si kronikane shumë e dashur e miqësive femërore, ndryshimi më i madh i Rooney-t në këtë roman është vendosja e fokusit te dy vëllezër. “Nëse je mjaftueshëm vëzhgues dhe mjaftueshëm kritik, mendoj se mund të kuptosh se si funksionon gjinia nga kudo ku qëndron brenda asaj loje shoqërore që e luajmë të gjithë”, thotë ajo. Por siç vë në dukje, nuk ka dëshmuar kurrë një bisedë mes dy burrave pa praninë e një gruaje.

“Pra isha shumë e vetëdijshme që po dilja jashtë realitetit tim shoqëror”. Kjo vjen me paralajmërimin e saj të zakonshëm – jo, kjo nuk do të thotë se romanet e saj të kaluar janë të bazuar në përvojat e saj apo se personazhet femërore janë si ajo. “Thjesht dua ta qartësoj se nuk është kështu”.

Tema e madhe e Rooney-t është dashuria, në veçanti dashuria romantike dhe erotike, dhe *Intermezzo* nuk bën përjashtim. Siç thotë Anne Enright, Rooney arrin të shkruajë me detaje seksuale pa qenë e banale, “Me koreografinë e saj dalluese të vështrimit, të frymëmarrjes si dhe me një saktësi të fuqishme për çfarë-shkon-ku”.

Si një shkrimtare e dashurisë moderne, ajo mendon se do të ishte “paksa shmangëse po të mos shkruaja për asnjë prej këtyre, të thoj: ‘Duhet thjesht ta imagjinosh në kokën tënde’”. Në fakt, ajo habitet se sa pak shfaqet tema e seksit në bisedat për veprat e saj. “Erotikja është një motor gjigand në historitë e të gjithë librave të mi”, thotë ajo. “Nuk do të thotë se personazhet janë gjithmonë gati që të shkojnë në shtrat me njëri-tjetrin tani, por në shumë marrëdhënie, drejtues është tensioni erotik ose ndjellja. Kështu, është interesante që nuk pyetem më shpesh për këtë”.

Pastaj ishte seriali televiziv *Normal People* - një sukses i madh gjatë karantinës - seriali më i vëzhguar i BBC në 2020, por i përshkruar nga një kritik si “më shumë si pornografi me klas të lartë se sa dramë”.

Personazhi Connel luajtur nga Paul Mescal, shkaktoi aq shumë debate sa zinxhiri i tij i argjendte, që me sa dukej që e vetmja gjë që mbante veshur shumicën e serive, u bë me llogarinë e vet në Instagram, dhe tani ka 132,000 ndjekës. Çfarë mendimi pati Rooney për serialin? “E vetmja arsye për të bërë një përshtatje të çfarëdo veprë është mundësia për t’u bërë diçka e re dhe interesante në vetvete”, tha ajo. “Dhe mendoj se këtë ka arritur e gjithë skuadra me *Normal People*. U bë diçka autonome në vetvete”.

Ajo bashkëshkroi gjashtë episodet e para nga dymbëdhjetë me Alice Birch, dhe punoi si producente ekzekutive për pjesën tjetër. Megjithatë ndihet “e bekuar” nga e gjithë përvoja, nuk dëshiron ta bëjë më. “Nuk kam pasur kurrë ëndrra për t’u bërë skenariste, dhe padyshim, nuk kam as tani”, thotë ajo. “Jam romanciere. Dua vetëm të shkruaj romane”.

Ishte tërësisht e papërgatitur për shkallën e suksesit të tij. “Më dukej sikur çdokush në Britani dhe Irlandë po fliste për të këtë shfaqje televizive, dhe e gjithë ajo doli nga koka ime”, thotë ajo. Megjithatë mbulimi i medias për Rooney-n nuk ishte asgjë në krahasim me atë të personazheve kryesorë Daisy Edgar-Jones dhe Mescal, “Prapë u duk e tepërt”, thotë ajo. “Nuk dua të jem më në qendër të vëmendjes në atë mënyrë”.

Siç thotë personazhi i saj Alice, që po merrte veten nga një krizë nervore pas suksesit të romanit të saj të parë te *Beautiful World, Where are you*, Rooney merr vendin kontradiktor të “romancieres së famshme, gjerësisht të urryer” – një rol i ndarë edhe me talente të tjera të hershme si Zadie Smith dhe Lena Dunham, të cilave gjithashtu iu vendos si barrë etiketa “zëri i brezit”. Rooney ndihet sikur përfaqësimi i saj mediatiq si autore e ka lidhur shumë me rininë, “dhe përvoja e të qenurit një grua e re në syrin publik nuk është gjithmonë tërësisht e këndshme apo e lehtë; ka kaq shumë gjëra për të thënë, për të menduar dhe për të debatuar kur vjen puna të roli i grave të reja në kulturën tonë”, vazhdon ajo. “Por do të doja të mos isha pika e fokusit ku qëndron ndonjëherë ky diskutim. Do të doja të mos isha unë”.

Shumë prej këtyre anktheve dhe stereotipeve mbliidhen nën fashën e “letërsisë për vajza të trishtuara” – rrëfime për introspektivën, kryesisht prej grave të reja të privileguara (kulmi televiziv i kësaj është seriali “Fleabag” i Phoebe Waller-Bridge), për të cilin Rooney është bërë padashur përfaqësuese si të jetë ajo vajza në posterin e saj. Ndjekësit e Rooney-t në faqen Goodreads, ku janë rreth 50,000, mezi kanë pritur “shtatorin për vajza të trishtuara” me botimin e *Intermezzo*. Por vetë autorja nuk njih këtë shprehje. “Nuk mendoj se librat e mi janë të trishtë, apo janë?” pyet, e hutuar. “Librat e mi më duken tejet optimistë për gjendjen njerëzore si dhe për marrëdhëniet.” Vërtet, siç e vë në dukje, kritikët feministë janë ankuar se vepra e saj është tejet pozitive në këtë front.

S’mund të fitojë – dhe është e vështirë të shkruash për Rooney-n dhe veprën e saj pa dëgjuar zhurmën që ajo ka rreth e përçark. Pak shkrimtarë provokojnë reagime kaq emocionale. Për disa, të lexosh Sally Rooney-n ose të bën fans të madh ose një njeri që e urren, polarizim ky për të cilin autorja mendon se ndizet pjesërisht prej publicitetit të ekzagjeruar: “I bën njerëzit që pëlqejnë veprën time të ndihen sikur u bëhet pjesë e identitetit kulturor, janë njerëz që u shijojnë gjëra të tilla, dhe po njëllon, ata njerëz që nuk e kuptojnë se pse po bëhet gjithë kjo bujë, i bën të ndihen të izoluar”.

Te *Beautiful World, Where are you*, romancierja Alice tall stilet ekstravagante të jetesës së shkrimtarëve në top-lista “të cilët hapin laptopët e vjetër MacBook për të shkruar një roman të vogël me vëzhgime të bukura për jetën e vërtetë”. A shqetësohet

ndonjëherë që i ka lënë pas “njerëzit normalë” të fiksonit të saj? “Jetoj ende të njëjtën jetë dhe njoh të njëjtit njerëz. Nuk kam shkuar gjëkund”, përgjigjet. “Kështu që nuk mendoj se përvoja ime me suksesin, megjithëse ka qenë një pjesë shumë e madhe e jetës sime, më ka larguar nga jeta normale në një mënyrë që ma bën të vështirë të shkruaj për njerëz që përjetojnë probleme të zakonshme”.

Ashtu si me seksin, ajo e ndjen si detyrë të mos turpërohet as prej çështjeve të ndyra të parave. “Po të mos isha e përgatitur për tu përballur me atë çka është fare hapur pjesë e realitetit material të grupit për të cilin po shkruaj, do të ndihesha sikur, thuajse në termat e formës së romanit, po rrefuzoja përkushtimin tim ndaj realizmit.” Dhe kjo do të thotë të shkruash për krizën e strehimit, që është sërish si nënsubjekt te *Intermezzo*.

Conversations with Friends u shkrua te tavolina e kuzhinës, ose në krevat, në një seri apartamentesh të marrë me qira, paguar nga një grant nga Këshilli i Arteve i Irlandës. Mund të ketë zyrë tani, por ende shkruan kudo dhe kurdo që ndjen një shtysë, më e lumtur “nën një batanije, përkulur mbi laptopin tim në një pozicion shumë joergonometrik”. Ekzistenca e saj ideale do të ishte të mundte të shkruante dhe pastaj ta linte veprën e saj të shkonte drejt botës pa u përfshirë aspak. “Jam bekuar me dashurinë ndaj të shkruarit”, thotë ajo. “E dashuroj punën”.

Ajo i jep merita bashkëshortit të saj, Johnny-t, që ia mundëson të shkruarin, dhe jo vetëm duke i sjellë filxhanë me çaj apo duke i zbratur koshin e plehrave. “Të paturit e kësaj përvojë të rënies në dashuri në moshë të re, me dikë që ma shndërroi tërësisht jetën, dhe ma shndërroi çdo ditë, më ka lejuar të shkruaj histori për njerëz të cilëve u transformohet jeta prej dashurisë”, thotë ajo. “Pa atë, nuk mendoj se vepra ime do të njihej. Vetëm prania e tij në jetën time ma ka bërë të mundur të shkruaj gjithçka që kam shkruar ndonjëherë.”

Edhe pjesa tjetër e familjes së saj është gjithashtu mbështetëse. Babai i saj punonte për një kompani telefonike, dhe e ëma drejtonte qendrën lokale të artit (si Margaret te *Intermezzo*); u ndanë kur ajo ishte e re, ka një vëlla më të madh dhe një motër më të vogël, dhe të dy janë lexues të mëdhenj të veprës së saj. “Kur përfundoj një libër, është thuajse sikur po bëjmë thashetheme për personazhet dhe jetën e tyre.” Edhe kur ishin fëmijë, kishin biseda po aq të gjalla në tavolinë për librat dhe politikën. Por kujtimi i saj më i fortë është që donte të ishte e rritur. “Mendoja, ‘sa e hijshme dhe e sofistikuar të jesh i rritur’. Pakashumë ashtu ka dalë për mua. Ia kam arritur ëndrrës sime të fëmijërisë”. Nuk ka asnjë interes të shkruajë për vetë fëmijërinë. Miqtë i kanë thënë se do të donin të lexonin diçka nga perspektiva e një fëmijë. “Dhe unë u them: ‘nga perspektiva e kujt?’. Nuk e mbaj mend atë”.

Në një rresht shumë të cituar nga *Beautiful World*, Alice i shkruan mikes së saj Eileen: “A nuk jemi foshnje të pafata që kemi lindur kur mbaroi bota?”. Dy gratë në prag të të tridhjetave shqetësohen për të pasurit fëmijë përballë shkatërrimit të mjedisit. “Është diçka që më mban absolutisht zgjuar natën”, thotë Rooney. “Nuk jam prind, por ka foshnje dhe fëmijë në jetën time të cilët i kam shumë përzemër, dhe është e vështirë të jesh në harmoni me këtë botë që po u dorëzojmë. Sigurisht që nuk jam vetëm në këtë ndjesi përndjekëse. Përkushtimi im është të bëj një botë ku gratë mund të bëjnë fëmijë, jam apo s’jam një prej tyre.”

Në 2021 u ndie e detyruar të refuzonte t’i shiste të drejtat një shtëpie botuese izraelite për përkthimin në hebraisht të *Beautiful World*, në mbështetje të lëvizjes Boycott, Divestment, Sanctions (BDS), pas raportimeve që përshkruanin trajtimin e izraelitëve ndaj palestinezëve si aparteid.

Karikatura nga Arben Mexi

“Në Irlandë, historia e bojkotimit të Afrikës së Jugut në përgjigje të aparteidit afrikano-jugor, është diçka për të cilën ndihemi shumë krenarë, si pjesë e trashëgimisë sonë kombëtare”, thotë tani. “Nuk mund ta justifikoj veten time për të bërë gjithë ato gjëra që këto grupe civile shoqërore më kërkoni të mos bëja.” Ndihet njëllor për të drejtat e përkthimit për *Intermezzo*.

Ajo dëshpërohet prej sistemit global që po “lehtëson dhe mundëson” luftën në Gaza, ndërkohë që nuk po bën asgjë për të shmangur “kolapsin e plotë

të ekosistemeve të planetit brenda jetëgjatësisë sonë”. Duke cituar rreshtin e vjetër të Gramsci për pesimizmin e intelektit dhe optimizmin e vullnetit, ajo ndjen një detyrë morale për të mos hequr dorë nga besimi për një botë më të mirë. Dhe pjesërisht kjo bie mbi përkushtimin e saj për një botë të bukur, të cilën arti e bën të vlefshme për t’u jetuar.

“I kam dedikuar jetën time shkrimit të romaneve. Nuk e di nëse janë të mirë, por edhe nëse janë shumë të mirë, nuk do ta shpëtojnë planetin”, argumenton. “Është

ideja se ndoshta artistët kanë një rol, i cili është t’u japin njerëzve një arsye për të ecur përpara në një kohë kur këto arsye duket sikur po shterojnë.” Por, si gjithmonë, e ka gati antitezën: “Është gjë e mirë për ta besuar. Nuk e di nëse është një gjë e vërtetë për ta besuar. Ndoshta duhet ta kaloj kohën time duke bërë diçka më produktive. Dhe me shumë mundësi, është rast i tillë.” Një argument me të cilin do të ishin kundër miliona fansa të saj.

Përktheu: Enxhi Hudhri

ADRIAN LESENCIUC

Balada

*Një roman biografik për kompozitorin
e madh rumun **CIPRIAN PORUMBESCU**
– Kompozitori i himnit tonë kombëtar –*

Onufri